

T.C.

Mersin Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN
MERSİN LİMANI ÜZERİNE ETKİLERİ

Selçuk DURAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERSİN, 2006

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NIN
MERSİN LİMANI ÜZERİNE ETKİLERİ

Selçuk DURAK

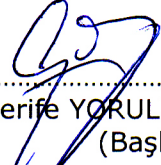
Danışman: Doç. Dr. Şerife YORULMAZ

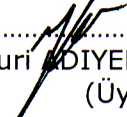
YÜKSEK LİSANS TEZİ

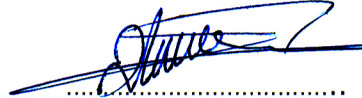
MERSİN, 2006

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.....
Doç. Dr. Şerife YORULMAZ
(Başkan)

.....
Yrd. Doç. Dr. Nuri İDİYEKE
(Üye)

.....
Yrd. Doç. Dr. Metin ALTIOK
(Üye)

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım.

...../...../200..

Prof.Dr. Serra DURUGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İnsan ve devlet ilişkilerinin, tarihin hemen her safhasında gerek benzerlikleriyle ve gerekse öznel yapılarıyla yeniden anlamlandırıldığı Dünya’da, ekonomik krizler büyük önem taşımaktadır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, iki dünya savaşı arası dönemde Dünya’nın hemen her yerini ve her kesimini etkilemiştir. Bu olay, bazı çalışmalarda “büyük çöküş, bunalım, kriz” gibi değişik başlıklar altında incelenmiş olsa da 1929 Buhranı’nın dünyanın ve kapitalist sistemin yaşadığı en derin ekonomik sarsıntı olduğu söylenebilir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, oluşumu ve etkileri bakımından I. Dünya Savaşı’nın sonuçları ve II. Dünya Savaşı’nın nedenleri arasında gösterilmektedir. Bu nedenle 20. yüzyılın belirleyici olaylarının içerisinde ve beraberinde, çeşitli yönleriyle tekrar tekrar değerlendirilmektedir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın etkileri tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye’yi de derinden sarsmıştır. Buhran, I. Dünya Savaşı sonrasında bir bağımsızlık savaşı ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin devrimci karakterini demokratik değerlerle bütünleştirmeye, aynı zamanda ekonomik yapısını sağlamlaştırmaya çalıştığı dönemde yaşanmıştır.

Ekonomik Buhran sonuçları itibariyle, Türkiye’de ekonomik yapının kurumsallaşmasına aynı zamanda sistemin yeniden gözden geçirilmesine olanak sağlamıştır. Devlet’in ekonomik hayata müdahalesi siyasal ve sosyo-ekonomik dengelerin değişimine yol açmıştır. “Devletçilik” olarak adlandırılan ekonomi uygulamaları, Türkiye’de özellikle sanayileşmede ve dış ticaretin şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Çalışmada, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın Mersin Limanı üzerindeki etkileri tartışılmak istenmiştir. Çalışmanın yapısını, ekonomik değişim ve dönüşümlerin,

liman kentlerinde daha belirgin bir şekilde görülebileceği düşüncesi şekillendirmiştir. Bu nedenle Buhran'ın Mersin Limanı üzerindeki etkileri değerlendirilirken 1929-1933 dönemi temel alınmıştır.

Birinci bölümde, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın ortaya çıkışı tartışılarak, Buhran'ın dünyaya yayılışı ve sonuçları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Türkiye ekonomisinin buhran öncesi ve sonrasındaki durumu anlatılmıştır. Bu bölümde, Türkiye'de ekonomik yapılanma ve değişmelerin izleri ekonomik buhran üzerinden sürülmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin dış ticaret ve para politikası, ithalat ve ihracatın şekillenmesi ve devletçilik anlayışı üzerine değerlendirmelere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Mersin Limanı'nın tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Burada Çukurova'nın tarihsel gelişimine ticari açıdan bakılarak limanın oluşum süreci ve etkinliği arasında bağlar kurulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Mersin Limanı üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Buhranın oluşturduğu psikolojik yapı içinde iflaslar ve modern bir limanın yapılamamasının liman faaliyetlerindeki olumsuz etkisi bu dönemin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak çalışmadaki amaç dünyanın yaşadığı en büyük ekonomik buhran dönemi çerçevesinde Mersin tarihine ilişkin yapılacak araştırma ve incelemelere katkı yapabileceği çabasıdır.

Bu çalışmada görüş ve önerileri ile beni sabırla destekleyen değerli hocam Doç. Dr. Şerife Yorulmaz'a ve değerlendirmeleriyle yönlendiren Yrd. Doç. Dr. Nuri Adıyeko'ya ve Yrd. Doç. Dr. Metin Altıok'a sonsuz teşekkürler ediyorum. Ayrıca ders aşamalarında öğrencisi olmaktan onur duyduğum bütün hocalarıma şükran borçluyum. Kendilerini saygıyla ve minnetle anıyorum. Çalışma sürecinde yardımlarını esirgemeyen Cafer Yalçın'a ve Melike Kara'ya ayrıca teşekkür ederim.

Mersin, Mayıs 2006

ÖZET

1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI'NİN MERSİN LİMANI ÜZERİNE

ETKİLERİ

1929 Dünya Ekonomik Buhranı iki dünya savaşı arasındaki dönemde yaşanan ve etkileri dünyanın hemen her yerinde görülen en büyük ekonomik krizdir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı Türkiye'nin etkin bir ekonomi politikası uygulamaya başlayacağı döneme rastlamıştır. Dünya'daki ekonomik gelişmeler paralelinde Türkiye ekonomisinde korumacı politikaların desteğindeki devletçilik anlayışı ve uygulamaları geçerli olmuştur. Ekonomideki sağlam para ve denk bütçe anlayışı, dış ticarete ithalatın kısılmasını ve ihracatın teşvik edilmesini sağlamıştır.

Buhran ticari yaşamın daha yoğun yaşandığı liman kentlerinde belirgin bir şekilde görülmektedir. 19. Yüzyıl sonunda Çukurova'daki pamuğun ihracat merkezi haline gelen Mersin Limanı, buhran yıllarında Türkiye'nin İstanbul ve İzmir'den sonra en önemli limanıdır.

Mersin Limanı'da gerçekleşen faaliyetler, Dünya Ekonomik Buhranı'nın ticari yaşamda yarattığı olumsuz koşullar ve Türkiye'nin izlediği ekonomik politikalar doğrultusunda değişim göstermiştir. Özellikle 1929-1932 yıllarında limandan gerçekleştirilen boşaltma-yükleme faaliyetlerinin miktarı ve parasal değerinde önemli bir düşüş görülmektedir.

1929 yılında 187 bin ton olan miktar sürekli olarak düşmüş, 1933 yılı sonunda 146 bin tona kadar gerilemiştir. Bu dönemde limanda gerçekleşen ticaretin toplam parasal değeri ise 45 milyon Lira'dan, 21 milyon Lira'ya düşmüştür. Limandan yapılan ithalatın parasal değeri sürekli azalmış, ihracatın parasal değeri ise artış göstermiştir.

Mersin Limanı'nın en önemli ihraç kalemi olan pamuk, dünya fiyatlarındaki %50'yi bulan düşüşler nedeni ile buhrandan en fazla etkilenen üründür.

Buhran'ın etkisinin en fazla görüldüğü 1929-1933 yılları arasında ile Mersin Ticaret Odası'na 338 firmanın kaydı yapılmış, 325 firmanın ise kaydı silinmiştir.

Anahtar kelimeler: 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Buhranın Türkiye'nin Ekonomik Yapısına Etkileri, Türkiye'de Devletçilik, Buhran Döneminde Mersin Limanı.

ABSTRACT

THE EFFECTS OF THE WORLD ECONOMIC DEPRESSION IN 1929 ON MERSIN PORT

The World Economic Depression in 1929 was the severest crisis which appeared during the period between the two world wars and whose consequences could be observed all over the world.

The World Economic Depression in 1929 happened to break out in a particular time period in which Turkey was seeking to initiate an effective economic policy. In parallel with the developments in the world, a state-oriented economic view supported by certain protective policies prevailed in the economic life of country. The views necessitating a strong currency and a balance budget in economy led to a decrease in the amount of imported goods and stimulation of the exportation.

The Depression can be better observed in the ports where the commercial activities have always a high concentration. Mersin Port, which had become the export center for cotton produced in Cukurova region at the end of XIX. Century, was the third largest port of Turkey, following İstanbul and Izmir ports.

The commercial activities at Mersin Port experienced successive changes in accordance with the hostile conditions in the trade life caused by the World Economic Depression and the economic policies employed by Turkey. Specifically there was a drastic decrease in the quantity and nominal value of the loading/unloading activities in the port between 1929-1932.

The total amount of loading/unloading activities, which had been 187.000 tons in 1929, decreased continuously. In 1933, the figure was low as 146.000 tons. The total financial value of these activities in the same period shrank to TL. 21.000.000 from a previous figure of TL. 45.000.000. the nominal value of the importation carried out at the

port decreased continuously while that of exportation increased constantly.

Cotton, which had been the most important export commodity of Mersin Port, was the most severely affected item by the Depression due to the discounts in its commercial value (up to % 50) in the global markets.

Between 1929-1933, the period when the most destructive effects of the Depression occurred, 338 firms were registered by Mersin Trade Chamber while the total of 325 companies were removed from the official lists of chamber.

Key words: The World Economic Depression in 1929, the effects of the Depression on the economic structure of Turkey, state-oriented economic views in Turkey, Mersin Port during the Depression.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa Numarası
ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI VE SONUÇLARI	
I. 1. 1929 Buhranı'nın Ortaya Çıkışı ve Dünya Ekonomisi'nin Durumu.....	3
I. 2. 1929 Buhranı'nın Gelişimi ve Yayılması.....	8
I. 3. 1929 Buhranı'nın Sonuçları.....	13
II. BÖLÜM: 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI VE TÜRKİYE EKONOMİSİ	
II. 1. Buhran Öncesinde Türkiye Ekonomisi.....	17
II. 1. 1. Osmanlı Ekonomisi'nin İflası ve Dünyunu Umumiye İdaresi.....	20
II. 1. 2. Milli Mücadele'nin Ekonomisi ve Sermaye Birikimi Sorunu.....	26
II. 1. 3. İzmir İktisat Kongresi ve Teşvik-i Sanayi Kanunu.....	30
II. 1. 4. Dış Borçlar ve Millileştirme Sorunu.....	35
II. 2. Buhran Sonrasında Türkiye Ekonomisi.....	38
II. 2. 1. Gümrük Tarifesi ve Vergi Düzenlemeleri.....	41
II. 2. 2. Buhran ve Dış Ticaret Açığı.....	43
II. 2. 3. Dış Ticarete İlişkin Düzenlemeler.....	45
II. 2. 4. İhracat'ın Yapısı ve İthalat'ın Gerileyişi.....	49
II. 3. Devletçilik ve Sanayileşme.....	54

III. BÖLÜM:1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI VE MERSİN LİMANI

III. 1. Mersin Limanı'nın Gelişim Süreci (1830-1929).....	60
III. 1. 1. Liman-Kent İlişkisi Bağlamında Mersin Limanı'nın Önemi.....	60
III. 1. 2. Çukurova'nın Dünya Pazarlarına Eklemlenmesi.....	62
III. 1. 3. Mersin'de Ticaretin Gelişimi ve İskeleler.....	66
III. 1. 4. Limanın Millileştirilmesi: Liman İnhisar Şirketi.....	73
III. 2. Buhran Dönemi'nde Mersin Limanı'nın Faaliyeti (1929-1935).....	78
III. 2. 1. Mersin Limanı'nın Etkinliği.....	78
III. 2. 2. Liman'da Gerçekleşen Boşaltma-Yükleme Faaliyetleri.....	80
III. 2. 3. İhracat ve İthalat'ın Yapısı.....	84
III. 2. 4. Pamuk Ticareti.....	92
III. 3. Buhran'ın Liman'ın İnşası ve Ticaret Yaşamı Üzerindeki Etkileri.....	99
III. 3. 1. Modern Bir Limanın Yapılamaması.....	99
III. 3. 2. Buhran Psikolojisi ve İflaslar.....	104
SONUÇ.....	123
KAYNAKÇA.....	129
EKLER.....	136

KISALTMALAR

A.B.D.	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
bkz.	Bakınız
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
F.K.	Fon Kodu
S.	Sayı
s.	Sayfa
T.	Tarih
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TL.	Türk Lirası
TMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri

GİRİŞ

1929 Dünya Ekonomik Buhranı oluşumu ve etkileri bakımından önceki ekonomik krizlerden oldukça farklıdır. 1929 Buhranı'nın etkileri kısa bir süre içinde yayılmış, başta Avrupa olmak üzere tüm dünyayı derinden etkilemiştir. 1929-1934 yılları arasında dünya ticaret değerindeki %66'lık düşüş o döneme kadar görülen en büyük ekonomik krizin temel göstergesidir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte liberal ekonomiye ilişkin kabuller sarsılmış ve dünyanın gelişmiş ülkeleri dahil olmak üzere ülke ekonomilerine korumacı politikalar, kalkınma programları, ikili anlaşmalar ve ithalat sınırlamalarının egemen olduğu görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları ve İkinci Dünya Savaşı'nın nedenleri arasında gösterilen 1929 Buhranı'nın özellikle Avrupa'da Faşist yönetimlerin güç kazanmasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı tüm dünyayı olduğu Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Bağımsızlık savaşından yeni çıkmış olan Türkiye'nin tarımsal yapısı ekonomik gelişimini olumsuz etkilemiştir. Buna karşın yine bu az gelişmiş durumundan dolayı ekonomik buhran Türkiye'nin ulusal ekonomisini kurabilmesi açısından da bir fırsat olarak değerlendirilebilir.

Buhranın Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik temellerinin oluşturulacağı ve devlet politikalarının belirleneceği dönemde yaşanması, sistemin ara mekanizmalarının işlevlerini belirgin hale getirmiş ve ticari kurumsallaşmalara neden olmuştur. Ülkenin ekonomik hedeflerini gerçekleştirmede öncelikle kendi kaynaklarına yönelmesi dikkat çekicidir. Türkiye'de 1930'lu yıllar ile birlikte ekonomiye müdahalelerin artması Devletçilik anlayışının yerleşmesine yol açmıştır. Bu durum devletin birçok alandaki dönüştürücü gücünü tamamlayan bir etken olarak değerlendirilebilir.

Buhran sürecinde Türkiye'deki değişimlerin Mersin Limanı üzerine etkilerine bakıldığında ticaretteki dengelerin önemli ölçüde değiştii görülmektedir. Mersin Limanı, iskelelerin kurulmaya başladığı dönemden beri Türkiye'nin ithalat limanlarından biri olmasının yanı sıra Mersin kentinin oluşumunu da sağlayan başat unsurdur.

Ticari yaşamın hemen her dönemde deniz üzerinden şekillendiği görülmektedir. Dolayısıyla limanların kentlere kimlik kazandırdığı açıktır. Kentin yaklaşık 150 yıllık tarihi, iskelelerden limana uzanan süreç içerisinde gözlemlenebilir. Bu itibarla limanın geçirdiği dönüşümler aynı zamanda kentin siyasal, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını da etkilemektedir.

Çukurova'nın giderek ticarileşen bir tarım arazisi haline gelmesi bu aşamada Mersin Limanı'nın oluşumu açısından bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Mersin'in Doğu Akdeniz'in sayılı liman kentlerinden biri haline gelmesi ise daha çok bölgeye ticaret amacı ile yerleşen unsurların katkısı sayesinde.

Liman işletmesinin devlet kontrolündeki yerel yapılar eliyle yürütülmesi, Cumhuriyet kadrosunun tercihlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Modern bir limanın yapılamaması, liman faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde büyük zorluklar yaşanmasına neden olmuştur. Liman'ın doğal koşulları çeşitli güçlükler yaratmaktadır. Ancak İskenderun Limanı'nın 1939 yılına kadar devletin sınırları içerisinde yer almaması, Mersin Limanı'nın Türkiye'nin güneydeki en önemli çıkış kapısı olarak görülmesine neden olmuştur.

Mersin Limanı'nın incelenen dönem içerisindeki faaliyetleri özellikle Yeni Mersin Gazetesi'nde yayımlanan Mersin Ticaret ve Sanayi Odası'nın raporlarında bulunmaktadır. Ayrıca Buhran döneminin psikolojisinin anlatılması, iflas eden tüccarların belirtilmesi ve döneminin tanıklarına başvurulması yararlı olmuştur.

I. BÖLÜM: 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI VE SONUÇLARI

I. 1. Buhranı'nın Ortaya Çıkışı ve Dünya Ekonomisi'nin Durumu

Ekonomik buhranlara, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra her 10 yılda bir rastlanmaktadır. Bunlar “konjonktür buhranları” olarak adlandırılmaktadır. Konjonktür buhranların iki temel özelliği vardır: Daima refah dönemlerini takip ederler ve uluslararası bir nitelik taşırlar. Birinci Dünya Savaşı sonrası A.B.D.’nin sarsılmasıyla başlayan ekonomik buhran temelde bu “refah döneminden” kaynaklanmaktadır ¹.

1929 Buhranı'na kadar ekonomistlerin başlıca uğraş konusu, çeşitli sanayileşmiş ülkelerde görülen devrelerin başlangıç ve bitiş zamanlarının saptanması olmuştur ².

Buhranların başlıca etkenleri arasında üç ana hammadde; “kömür, demir ve çelik” gösterilmektedir. 19. yüzyıl boyunca demiryolu inşaatı, sonunda ise petrol, elektrik vb. yeni enerji kaynaklarının buhrana yol açtığı görülmektedir. 1929 yılına kadar 13 ana buhran tespit edilmiştir. Bu ana buhranlar birçok ekonomist tarafından uzunca bir süre “dalgalanma” olarak tanımlanmıştır ³.

1929 Buhranı'nın aynı sınıflama içerisine alınması doğru değildir. Klasik ekonomi kuramları ile Buhranı açıklamak yetersiz kalmaktadır ⁴. Çünkü 1929 Buhranı, bir küresel “çöküş” tür ⁵. Eric Hobsbawm'a göre Buhran'ın Avrupa ve Batı dünyasının dışında kalan yerlerde yarattığı sonuçlar, herkesin görebileceği kadar dramatik olmuştur. İki dünya savaşı arasında ekonomilerin çöktüğü görülmüştür. Kitlesele işsizlik, devletlerin kendi

¹ İsmet Alkan, A. Tufan Yazman, “Buhranlar”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul, 1948, s.123-126.

² Enver Özcan, *Ekonomik Bunalımlar*, Ankara, 1981, s. 7-13.

³ Komisyon, *Ekonomi Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1983, s. 210-211. Bkz. “büyük depresyon”, s. 221.

⁴ Özcan, *a.g.e.*, s. 31.

⁵ “Büyük Çöküntü” : 1929'da A.B.D.'de başlayıp bütün dünyaya yayılan büyük bunalım, korkuya dayanan bir saygı içinde büyük harflerle yazılmaya başlanmıştır. Bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, İstanbul, 1986, s. 41.

ulusal piyasalarını ve paralarını dünya ekonomisindeki hareketlenmelere karşı korumacı bir politikaya zorlamıştır ⁶.

Sanayileşme sürecine giren kapitalist ekonomilerde buhranın anlamı; aşırı üretim kapasitesiyle karşılaşılması, arz-talep dengesinin bozularak tüm ekonomik faaliyetlerin düzeyinde hızlı bir düşüşe neden olmasıdır.⁷ Dolayısıyla sanayisi gelişmiş emperyalist ülkelerin, dünyanın geri kalan kısmına -özellikle sömürgelere- daha fazla mal satabilmek için, öncelikle onları sanayileştirmesi gerekiyordu ⁸.

Birinci Dünya Savaşı, savaşan devletlere büyük masraflar yüklemiştir. Ülkelerin sanayisinin önemli bir bölümü özellikle askeri ihtiyaçlara tahsis edilmiştir. Savaşın yarattığı enflasyon, savaş sonrasında ülkelere göre farklı ölçüde yine enflasyonla finanse edilmiştir ⁹.

Birinci Dünya Savaşı, aynı zamanda üretimin hızı ve yapısını da değiştirmiştir. Metalurji dalındaki üretim artarken, silah altına alınan geniş köylü-çiftçi kitlesi dolayısıyla tarımsal üretim düşmüştür. Bunun sonucunda savaşa giren ülkeler, kendi içsel kaynaklarını harekete geçirebilmek için dış yardıma ihtiyaç duymuşlardır. Bu alandaki hareketler, uluslararası değişimin seyrini farklı bir hale getirmiştir ¹⁰.

Savaş sonrası yaşanan 1921 Krizi, özellikle işsizliğe ve sanayide yavaşlamaya yol açmıştır. İngiltere'nin etkisiyle Almanya'nın imzaladığı Versay Anlaşması, merkezi Avrupa'yı bölmüş, gümrük duvarlarının yükseltilmesi ise uluslararası ticaretin düzelmesini engellemiştir ¹¹.

⁶ Eric, Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914 -1991 (Aşırılıklar Çağı)*, İstanbul, 1996, s. 106-113.

⁷ Özcan, *a.g.e.*, s. 278.

⁸ J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler (Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm)*, Bursa, 1990, s. 94.

⁹ Jacques Néré, *1929 Krizi*, Ankara, 1980, s. 1-2.

¹⁰ Beşir Hamitoğulları, *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Ankara, 1978, s. 196.

¹¹ Néré, *a.g.e.*, s. 10.

1921 krizini engelleme çabaları sonucunda Mayıs 1922’de toplanan Cenova Konferansı, ilk defa ekonomi ile politikanın iç içe geçişine neden olmuştur. Avusturya, Almanya, İngiltere ve Fransa arasında kurulmaya çalışılan istikrar, İngiltere’nin sterlin-altın dengesini kurma isteği yüzünden sağlanamamıştır ¹².

Birinci Dünya Savaşı, öncelikle verimli olmayan harcamaları çoğaltmıştır. İthalatın artması ve ihracatın azalması, mali organizasyonu büyük ölçüde sarsmıştır. Avrupa’nın sanayi ülkeleri, 1920-1929 arasındaki dönemde, savaşın yarattığı yıkımı onarmaya yönelmişlerdir. A.B.D. ise giderek kapitalist dünyanın sanayi ve mali merkezi haline gelmeye başlayacaktır ¹³.

A.B.D.’nin Avrupa’dan gelen gücü sınırlandırması, Avrupa kapitalizmindeki duraklamanın başlıca nedenini oluşturmuştur. Bununla birlikte, Avrupa ekonomisinin duraklaması şu nedenlerle açıklanabilir:¹⁴

1. Avrupa nüfusu ihtiyarlaması ve savaşın, yetişkin erkek kuşağının ölümüne neden olmasından dolayı dinamizmin kaybolması.
2. Otomobil, elektrikli aletler ve uçak teknolojisindeki yeni buluşlar ve geliştirmeler.
3. Özellikle Japonya başta olmak üzere birçok ülkenin Avrupa pazarları üzerinde rekabete başlaması.
4. A.B.D.’nin sadece dünyadaki egemenliğini güçlendirmeye çalışması.
5. A.B.D. sanayi üretiminin 1914-1928 yılı arasında iki katına çıkarak, Amerikan sermayesinin, başta Latin Amerika olmak üzere birçok yerde İngiliz sermayesinin yerini alması.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni ülkeler, siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarını korumak için gümrük himayeciliği yolunu seçmişlerdir. Savaşın nedenleri arasında yer alan dış Pazar bulma ihtiyacı, savaş sonrası dönemde de önemini korumuştur ¹⁵. Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesi ile birlikte Avrupa dışındaki birçok ülke özellikle tekstil ve metalurji alanında üretimini artırma yoluna gitmiştir. Nüfus

¹² Néré, *a.g.e.*, s. 21.

¹³ Hamitoğulları, *a.g.e.*, s. 197.

¹⁴ Albertini, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁵ Hamitoğulları, *a.g.e.*, s. 198.

artışı ve muhtemel zenginleşme düşünüldüğünde bile üretimdeki artış, pazar sıkıntısını açıkça hissedilir hale getirmiştir. 1925 yılına gelindiğinde üretimdeki artış, 1913 yılına göre %18'dir. Motor, elektrikli aletler ve uçak üretimi ekonomide yeni alanlar haline gelmiştir. Bu yeni endüstrinin merkezi ise A.B.D ve İngiltere olmuştur ¹⁶.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte dünya ekonomisinin yeni ve egemen gücü haline gelen A.B.D., artık uluslararası politikaların belirlenmesinde de söz sahibi olmaya başlamıştır. A.B.D., bir bağımsızlık savaşı ve iç savaştan sonraki yıllarda, İngiltere ve Avrupa'ya olan borçlarını ödeyebilir duruma gelmişti. 1873 ile 1914 arasında sadece borç verdiği kadar borçlanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nda ihracatını arttırmış hatta A.B.D. vatandaşları müttefik ülkelere borç vermiştir. A.B.D., Birinci Dünya Savaşı'na girmekle kalmamış İngiltere ve Fransa'ya savaş malzemesi ve savaş sonunda yardım için borç vermişti. Ancak A.B.D., dünyanın en büyük alacaklı devleti haline geldiği bu yeni durumunu benimseyemedi ¹⁷:

Yüksek gümrük tarifeleri koyduğu ve ithalattan vazgeçtiği için; ana para bir yana yabancılar, borçlarının faiz ve kar payını bile ödemek için dolar bulmakta güçlük çektiler. A.B.D. bu üçüncü safhada kaldıkça, yani 1920'den sonraki yıllarda özel Amerikan sermayesi dışarıya borç vermeye devam ettikçe, sathi olarak her şeyin çok iyi gittiği zannedildi.

A.B.D., Birinci Dünya Savaşı sırasında 20 kadar devlete borç para vermişti. Borçlular arasında 4.2 milyar dolar ile İngiltere, 3.4. milyar dolar ile Fransa ve 1.6 milyar dolar ile İtalya yer almaktaydı. A.B.D.'nin toplam alacağı miktar ise 10.3 milyar dolardı. Borçlu devletler ödemelerini Almanya'dan gelecek tamirat alacakları ile ödemeyi planlamışlardı. Almanya'nın ödeme yapmadaki isteksizliği, bu aşamada A.B.D.'yi oldukça rahatsız etmişti. Almanya'nın insan ve kan kaybederek aslında savaşın en ağır yükünü

¹⁶ Néré, *a.g.e.*, s. 45-49.

¹⁷ Paul. A. Samuelson, *İktisat*, İstanbul, 1966, s. 722.

kendilerinin çektikleri iddiası, hem A.B.D.'yi hem de borçlu devletleri zor durumda bıraktı¹⁸.

Nihayetinde 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği siyasal dengesizliklerin içinden çıkan bir sonuçtu. 1929'da neredeyse tüm dünya sanayi ve tarımsal üretimde doygunluk noktasına geldi. Liberalizm'in çöküşü, A.B.D.'nin ithalatını askıya almasıyla iyice açığa çıktı. Zira A.B.D., ticareti en çok gelişmiş 15 ülkenin ihracatının %40'ını karşılıyordu. Tarımsal mallar ve hammadde fiyatları üretimdeki artışla birlikte düştü ve stoklar büyümeye başladı. Wall Street'in spekülasyon ekonomisi, reel alandaki krizle birleştiğinde büyük çöküş önce Avrupa'yı ve giderek tüm dünyayı sardı. Birinci Dünya ticareti hacim olarak üçte bir, değer olarak üçte iki oranında azaldı¹⁹.

1927-1929 döneminde tarımsal fiyatlar yarı yarıya hatta bazı ürünlerde 2/3 oranında düşüş gösterdi. Ancak fiyatlardaki bu düşüşe rağmen, 1929'u izleyen ilk birkaç yıl içinde üretimde azalma görülmemiştir²⁰.

1929 Buhranı temel nedenlerinden biri, hisse senedi fiyatlarının yükselmesi ile ekonomik faaliyetlerdeki gelişmenin paralel gitmemesi ve bu farkın giderek açılması olmuştur. Gerçek neden bu üretim ve gelişmenin sağlıklı ve yüzeysel niteliğinde aranmalıdır. Buhran, çok geçmeden panik yatırımlarını da durdurarak tüm işletmeleri etkisi altına almıştır. 24 Ekim-1 Kasım 1929 tarihleri arasında geçen sürede New York Borsası'nda 32 milyar dolar kaybedilmiştir. Borsa krizi, birçok banka ticari ve sanayi işletmelerini de yanında sürükleyerek iflasları üst düzeylere çıkarmıştır²¹.

Bu krizden dünyanın hemen her ülkesi ve ekonominin tüm kesimleri etkilendi. Üretim, ticaret ve fiyatlar düştü. 1931 yılında gelindiğinde mali sistem, banka ve kredi

¹⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990*, C. 1, Ankara, 1993, s. 216; Néré, *a.g.e.*, s. 78-86.

¹⁹ Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 115-123.

²⁰ Néré, *a.g.e.*, s. 50.

²¹ Albertini, *a.g.e.*, s. 98.

düzeni yıkılmıştı. Buhran, birçok ülkede intiharlara yol açtı. İşsizlik sorunu uzun yıllar devam etti.

Sonuç olarak 1929 Dünya Buhranı, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından biri ve kapitalist sistemin yarattığı uluslararası eşitsizlikler içinden çıkan, küresel bir kriz olarak değerlendirilebilir. Buhran, tüm dünyada etkisini göstermeye başladığında, kapitalist sistemin krizi engelleyecek tecrübeye sahip olmaması sonraki yıllarda yaşanan bunalımı derinleştirmiştir.

I. 2. Buhranı'nın Gelişimi ve Yayılması

Buhranın etkilerinin büyük olması fazla üretimin yarattığı bunalımın kredi ve borsa bunalımı ile birleşmesinden kaynaklanmaktadır. 1920'lerin sonunda A.B.D.'nin dünyanın Bankası haline gelmişti ²². Örneğin, Londra'dan kaçan kısa vadeli kazanç arayan sermaye, New York Borsası'nda özellikle demiryolu ve kamu hizmeti senetleri haline gelmiştir. Bu durum, dünyanın en büyük ekonomilerinden biri İngiltere'nin dahi mali dengesini bozmuştur ²³.

1929 Buhranı'nın yaygınlaşmasının en büyük etkenlerinden biri, sosyo-ekonomik anlayış nedeniyle aile tüketimlerinin hızla azalmasıdır. Tüketimdeki azalış hızı, üretim düşüş hızından daha büyük oranlara ulaşmıştır. Firmaların stoklarını eriterek, faaliyet düzeylerini düşürmelerine bağlı olarak gelirler, dolayısıyla talep düşmüştür ²⁴.

Ancak A.B.D.'nin diğer kıtadan dünyayı seyri ve bu refah dönemi çok uzun sürmedi. A.B.D. dış ticaretini dengelemek için yaptığı ithalata rağmen ekonomisindeki ihracat fazlasının önüne geçemedi ²⁵:

²² Hamitoğulları, *a.g.e.*, s. 203.

²³ Néré, *a.g.e.*, s. 55.

²⁴ Özcan, *a.g.e.*, s. 195.

²⁵ Samuelson, *a.g.e.*, s. 722.

Dış dünya, A.B.D.'nin bu ihracat fazlasını karşılayabilmek için A.B.D.'ye altın ve borç senetleri gönderiyordu. Wall Street'deki bankacılar yabancı borç senetlerini Amerikalılar'a sattığı müddetçe işler yürümeye devam etti. Fakat 1929'da ve sonraki yıllarda Amerikalılar borç veremeyecek duruma düştüler, buhran başladı, milletlerarası ticaret felce uğradı. Bu durumdan diğer memleketler kadar A.B.D de sorumlu idi.

Buhran'ın etkisiyle New York Borsası'nda 24-28 Ekim 1929 tarihleri arasında 29.5 milyon senet satıldı ²⁶. 1929'dan sonra ise A.B.D 'de hisse senetleri piyasası çöktü. Dışa verilmiş borçların değeri sıfıra indi ve borç verme tamamen durdu. Parlamento'ya yazılı müracaatta bulunan ve ekonomistlerin yüzde yüze yakın bir kısmını kapsayan büyük bir grubun muhalefetine rağmen, yüksek gümrük tarifeleri getiren Hawley Smoot Kanunu (1930) parlamentodan çıktı. Dışa vermiş olduğu borçları tahsil etmeye çalışan bir ülkenin, bu borçların ödenmesine olanak verecek mal ithalatına engel olmaya çalışması, ciddiyetsizlik ve komedi olarak değerlendirildi ²⁷.

İngiltere Bankası'nın sterlini korumak için iskonto haddini %4.5'ten %6.5'e çıkarması ve New York'daki parayı çekmesi Wall Street'i etkileyen krizin doğrudan bir sonucuydu ²⁸.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın hızla yayılmasındaki nedenler şu şekilde gösterilebilir ²⁹. Buhran'ın konjonktürel nedenleri:

- Avrupa'nın kapitalist ülkeleri arasında süren savaşın yarattığı elverişli ortamdan azami ölçüde yararlanmaya kalkışan A.B.D.'nin spekülatif davranışının artışı.

²⁶ Néré, *a.g.e.*, s. 58.

²⁷ Samuelson, *a.g.e.*, s. 776.

²⁸ Néré, *a.g.e.*, s. 59.

²⁹ Hamitoğulları, *a.g.e.*, s. 199.

- Sınırlı bir sermaye ile anonim ortaklıklarının, mali çevrelerce denetlenmesi çabaları.
- A.B.D.'nin adeta dünyanın kredi bankası haline gelmesi.

Buhran'ın yapısal nedenleri:

- A.B.D.'nin banka sisteminin zayıflığı.
- Uluslararası mali yapının bozukluğu.
- Kapitalist ülkelerde gelir dağılımının; tüketicilerin alış gücünün, talep hacmini daraltan ve üretimin gelişim hızını izleyemeyen bozuk ve adil olmayan yapısı.
- A.B.D.'nin ekonomide egemen ülke oluşu.
- Kapitalist ülkelerde, büyük boyuttaki bunalımları engelleyen etkin, müdahaleci politikaların bulunmaması.

A.B.D.'nin dünya ticaretine konu olan birçok malın ihracatçısı konumunda olması nedeni ile birçok ülke Amerikan fiyatlarına uymak zorunda kalmıştır. Bu nedenle kriz dünyanın her yanına hızla yayılabilmektedir. Bu ilişki içinde en çok zarar görenler: Latin Amerika, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri olmuştur³⁰.

Borsa krizinin ekonomik krize dönüşmesi uzun sürmedi. 1929'da 1.5 milyon müşterinin 600.000'i kredi ile iş görmekteydi. Bu yaklaşık 40 milyon aile anlamına gelmektedir. 1929'da 642 banka, 1930'da 1345 banka iflas etmiştir. 1931'de iflas eden banka sayısı 2298'i bulmuştur. Üç yıl içinde toplam 4285 banka iflas etmiştir. Bir bankanın iflası bile birçok mevduat sahibinin faaliyetini tam anlamıyla felce uğratmış

³⁰ Néré, *a.g.e.*, s. 75.

oluyordu Dünya ekonomisinin nereye gideceğini kimse kestiremiyordu. Kapitalizmin sonunun geldiği düşünölmeye başlandı.³¹

1929 Buhranı, önce dünya ekonomilerinde daha önce yaşanan krizler gibi algılandı. Liberal iktisatçılara göre, buhranın nedeni karlardaki azalmaydı. Bu çöküntü karşısında çoğu liberal iktisatçı, karları arttırmak gerektiği fikrine uygun olarak hükümetlere; fiyatlardaki düşmeye eşit olarak ücretlerin düşürölmesini ve faiz oranlarının indirilmesini önermiştir. Ayrıca sağlam bir para olmaksızın canlanmanın olmayacağını düşündüklerinden, bütçelerde tasarruf yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Böylelikle Almanya’da Brüning, A.B.D.’de Hoover, Fransa’da Laval, bu öneriler üzerine felaketle sonuçlanan deneylere girdiler. Gerçekte ise bu önlemler, talebin azalmasına neden olarak buhranın şiddetini arttırmıştır³².

A.B.D. Başkanı Hoover’a yöneltilen eleştirilerin başında, işsizlere yardım alanında müdahalelerde bulunmayı reddetmesi geliyordu. 1929 yılı sonunda Federal Farm Board piyasadan satın almalar yoluyla tarım ürünleri fiyatlarını desteklemeye çalıştı. Ancak çiftçinin bu desteğe dayanarak üretimi daha da arttırdığı göröldü. Federal Farm Board, 1931 ortasında asıl işini bırakıp satın almalar yoluyla biriktirdiği stoklardan kurtulmaya çalıştı. Fiyatların düşmesini çabuklaştıran asıl etkenlerden biri de bu oldu³³.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, A.B.D.’de Başkan Hoover’ın, 1931’de kendi adını alan moratoryumu ilan etmesi ile dünya bambaşka bir hal aldı³⁴. A.B.D.’nin milli geliri 1929’da 87.4 milyar dolar iken 1932’de 41.7 milyar dolara düşmüştür³⁵.

³¹ Néré, *a.g.e.*, s. 60-63.

³² Albertini, *a.g.e.*, s. 98.

³³ Néré, *a.g.e.*, s. 71-72.

³⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 324.

³⁵ Néré, *a.g.e.*, s. 66.

1930 yılından sonra iflas ve yatırım azalmalarının yarattığı işsizlik, tüketim düzeyini düşürmüştür. Bu durum, iflasların artmasına ve yatırımların daha da azalmasına yol açmıştır. A.B.D.'deki işsiz sayısı, 1933 yılında 14 milyona ulaştı. Sanayileşmiş ülkelerin tamamında ise 30 milyona yakın çalışan işsiz kalmıştır ³⁶.

Tarımsal fiyatlardaki yarıdan fazla, sanayi fiyatlarındaki 1/3'lük düşüş, üretilen malların satılmamasına neden oldu. Fiyatlardaki bu büyük düşüş, işletmelerin giderleri azaltmasına, çalışma süresinin kısaltılmasına ve birçok alanda çalışan işçinin işten çıkarılmasına yol açtı ³⁷.

1931 yılında İngiltere'nin altın standardını terkedişi; İngiltere'nin dünya ekonomisinden çekilmesi olarak yorumlandı. 1933'deki Londra Konferansı bu çöküşü engellemek ve altın standardına dönüşü hedefliyordu ³⁸. Konferans'ın temel amacı; fiyatlar ile üretim maliyetleri arasında dengenin kurulması, hükümetler arası borçların ödenmesi, ticari serbestliği ve bütçe dengelerinin sağlanması yolunda politikalar üretilmesiydi.

Londra Konferansı'ndaki çabalar, dünya ticaretindeki dengeyi sağlayacak sonuçlar vermedi. İngiltere Başbakanı Ramsey, A.B.D. Başkanı Roosevelt'i dünya ticaretinin yeni ekonomik yapısına uyması konusunda ikna edemedi ³⁹. Altın standardına ağırlığını açıklayan ilk ülkeler ise Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İtalya ve İsviçre oldu (3 Temmuz 1933) ⁴⁰. Buhranın sorumluları olan İngiltere ve özellikle A.B.D. ekonomilerinin, dünyadan bir süre geri çekilmesinin, Buhranı'nın yayılmasında etkili olduğu söylenebilir.

³⁶ Albertini, *a.g.e.*, s. 98.

³⁷ Néré, *a.g.e.*, s. 75.

³⁸ Néré, *a.g.e.*, s. 78-86

³⁹ Néré, *a.g.e.*, s. 100-104.

⁴⁰ Néré, *a.g.e.*, s. 139.

I. 3. Buhranı'nın Sonuçları

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, 20. yüzyılın ve kapitalist sistemin yaşadığı en büyük ekonomik krizdir. İki dünya savaşı arasında gelişmiş ülkeler başta olmak üzere bütün dünyayı derinden etkilemiştir. Buhranın etkisiyle Dünya ticareti hacim olarak üçte bir, değer olarak üçte iki oranında azalmıştır. Ülke ekonomilerinde, korumacı politikalar ve içe dönük uygulamalar egemen olmuştur.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın öncelikle "müdahaleci kapitalizmin" ülke ekonomilerine egemen olmasına neden olduğu söylenilebilir. Dünya ticaret değerindeki %60'ı geçen düşüş ve ekonomideki bu çöküşün etkisi ile liberal sistem ve onun değerlerine olan güven sarsılmıştır. 1929 Buhranı, o zamana kadar geçerliğine inanılan; serbest piyasa güçlerinin kendiliğinden en akılcı seçmeyi yapacağı, altın esasına dayanan para rejimi, devletin ekonomik işlere karışmaması gibi birçok temel ekonomik politikanın da geçersizliğini göstermiştir ⁴¹. Buhran aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelere ulusal ekonomisini kurma fırsatı vermiştir ⁴².

Birinci Dünya Savaşı sonrasında üretimdeki büyük artış, 1920'lerin sonunda başlayan buhranla birleşmesi, fiyatların da hızla düşmesine yol açmıştır. Dünyanın en büyük alacaklısı durumuna gelen ABD'nin alacaklarını tahsil edememesi; New York Borsası'nın çökmesine ve ülkede moratoryum ilan edilmesine neden olmuştur.

A.B.D. için bir başka yıkım, buhranın yarattığı ekonomik şartlarda alacaklarını tahsil etmede büyük güçlükler yaşaması olmuştur. Fransa, Belçika, Polonya ve Litvanya. A.B.D.'ye olan borçlarını hiç ödemedi. İngiltere, İtalya, Çekoslovakya, Romanya ve Letonya ise sembolik ödemelerde bulundular. Sadece Finlandiya borcunun tamamını

⁴¹ Hamitoğulları, *a.g.e.*, s. 208.

⁴² İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranı'nda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1983, s. 216.

ödedi. A.B.D., bu alacaklarında uzun süre direktmesine rağmen, 1934’de hepsine sünger çekmek zorunda kalmıştır. İngiltere ve Fransa’nın Avrupa ile ilgili konulara dalması; A.B.D.’yi Latin Amerika ve Uzakdoğu ile ilişki kurmaya itmiştir ⁴³.

Dünya fiyatlarının düşmesinden başka ticarete işlem gören mal miktarındaki azalmalar dünyayı derinden etkilemiştir. Bu durumdan en çok zarar gören ülkeler ise Almanya başta olmak üzere Balkan ülkeleridir ⁴⁴.

Fransa ve İngiltere, 1931 devalüasyonları ve sağlam pazar oluşturan sömürgeleri sayesinde buhrandan en az etkilenen ülkeler arasında yer almaktadır ⁴⁵. Buhran nedeni ile dünya ekonomisini yönlendiren devletlerin başında yer alan İngiltere (1931), A.B.D. (1934), Fransa (1936) paralarını devalüe etmişlerdir ⁴⁶.

Sanayi krizi, işsizlik ve dış borç yükü Alman ekonomisinin dünya ile sağlıklı bir ticari ilişki kurmasına imkan vermemiştir. Bu nedenle, Almanya ticaretini, takas ve ikili anlaşmalara dayandırmıştır ⁴⁷.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın Alman ekonomisi üzerindeki etkisi, Nazi Partisi’ne ve Hitler’e iktidar yolunu açmıştır. 1929 yılında Almanya’nın endüstri üretimi yarı yarıya düşmüştür. Almanya’da 15.000 kadar ticaret firması iflas ettiğinde ülkede, 2 milyon işsiz vardı ⁴⁸. Bu aşamada, Almanya’nın askeri üretimini arttırması, ordunun yeni bir istihdam alanı ortaya çıkmasını sağlamıştır. Almanya’nın bu yolla, işsiz sayısını 1935’de 2.1 milyona, 1938’de 400.000’e düşürmesi dikkat çekicidir ⁴⁹.

⁴³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 324.

⁴⁴ Néré, *a.g.e.*, s. 97-99.

⁴⁵ Albertini, *a.g.e.*, s. 98.

⁴⁶ Hamitoğulları, *a.g.e.*, s. 213.

⁴⁷ Néré, *a.g.e.*, s. 128.

⁴⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 238.

⁴⁹ Néré, *a.g.e.*, s. 130-131.

Dünya ekonomisinin çöküşü, Hitler, Mussolini ve Roosevelt'i iktidar yapmıştır. ABD'de Roosevelt yönetimi, Almanya ve İtalya'da Faşizm'in iktidara gelişi, ekonomik çöküşün siyasal alanda görülen etkileri olarak değerlendirilebilir.

Tarımsal fiyatlardaki düşmeler İngiltere ve Almanya gibi sanayi ülkelerinin ekonomisinde canlanmaya yol açmıştır. Bu canlanmanın ana unsuru, dünyadaki silahlanma yarışıdır ⁵⁰.

Dünya Ekonomik Buhranı nedeniyle 1930'lu yıllarda birçok ülkede kalkınma programları uygulanmaya başlamıştır. Krizin baş sorumlusu ABD'de ise 1932 yılında hükümetin geniş kamu harcamalarına giriştiği 'New Deal' adı verilen ekonomik programı devreye almıştır. Başkan Roosevelt, bu program çerçevesinde ihracatı özendirici, korumacı önlemler almıştır. Diğer yandan Ekim Devrimi (1917) ile Bolşevik iktidarının uyguladığı Sovyet kalkınması, A.B.D.'ye karşı ciddi bir rakip ve dünya kapitalizmine alternatif olarak görülmeye başladı. 1913'lere dönüşü bile imkansız kılan çöküş, A.B.D.'nin dünyanın geri kalanına görece desteğine ve aktif uluslararası politikaya geçişine neden oldu ⁵¹.

1929 Buhranı ile birlikte ekonomi uygulamalarında, plancılık ve kalkınmacılık öne çıkmıştır. Sosyalizm ise, tamamen yeni görünen bu duruma yanıt veremeyecek kadar eski olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca krize karşı acele ve yeterince ikna edici çareler teklif etmeyi bilememiştir. Ancak, Kapitalizm'in 1929 Buhranı'na karşı Sosyalist tepkilere direnişi de oldukça zor olmuştur ⁵².

Buhran, devletlerin ekonomideki etkinliğini arttırmasına ve Keynesçi iktisat görüşünün giderek ekonomi bilimine ağırlığını koymasını sağlamıştır. 1930'lu yıllar ile dış ticarete kotalar, takas, kliring vb. birçok korumacı önlemler uygulanmaya başlandı.

⁵⁰ Néré, *a.g.e.*, s. 137.

⁵¹ Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 115-131. Néré, *a.g.e.*, s. 107.

⁵² Néré, *a.g.e.*, s. 161.

İktisadi alandaki bu yapı, çok geçmeden siyasi alanda da etkisini gösterdi. Kapitalist sistemin çöktüğü düşünölmeye başladı ve faşizm, güç kazandı ⁵³.

Almanya’da “Kapitalizm’in Sonu (1931)” kitabın yazarı olan Ferdinand Fried gibi birçok faşist yazar, 1929 Buhranı’ndan Kapitalizm’i sorumlu tutmuştur. Ancak bu yazarların kapitalizm düşmanlığı, üretim araçlarının, mülkiyet tarzında köklü bir değişiklik istemeye yönelmemiştir ⁵⁴.

1929 buhranı her alanda kitlesel bir etki yaratmıştır ⁵⁵. 1929 Buhranı karşısında dünyanın büyük bir bölümü, Keynes’i bir kurtarıcı gibi algılamıştır. Oysa Keynesci kuram, 1929 Buhranı’na ve Marksist eğilimlere tepki olarak, yalnızca, işsizlik ve ekonomik durgunluk sorunlarına çözüm getirmektedir.

İngiltere Hazine Genel Müdürlüğü, Hükümet Danışmanlığı ve İngiltere Merkez Bankası Yöneticiliği yapan John Maynard Keynes’in, kamu harcamaları, devlet müdahalesi gibi kavramlar ve işsizliğe getirdiği çözümler; gelişmiş kapitalist ülke ekonomilerinin sorunlarını çözmeye yöneliktir ⁵⁶. Örneğin “Keynesci Liberalizm”, fiyatlarda yükselme sağlamak için doların değerinin düşürölmesini önermiştir ⁵⁷.

1929 Dünya Buhra’nın yarattığı ekonomik dengesizlikler, siyasi alanda etkisini çabuk göstermiştir. Almanya ve İtalya’nın dünya pazarlarına saldırması, yeni bir dünya savaşının çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Birinci Dünya Savaşı’nın sonuçları, İkinci Dünya Savaşı’nın ise nedenleri arasında gösterilebilir.

⁵³ Hobsbawm. *a.g.e.*, s. 123-131.

⁵⁴ Denis, *a.g.e.*, s. 656.

⁵⁵ Néré, *a.g.e.*, s. 163.

⁵⁶ Özcan, *a.g.e.*, s. 83-97.

⁵⁷ Denis, *a.g.e.*, s. 710-725.

II. BÖLÜM: 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI VE TÜRKİYE EKONOMİSİ

II. 1. Buhran Öncesinde Türkiye Ekonomisi

Türkiye'nin kuruluşu anti-emperyalizme karşı verilen bir savaş sonunda mümkün olabilmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde başarıya ulaşan bu savaşım siyasal, ve sosyo-ekonomik alanda arasız devrimlerle devam etmiştir. Yıllarca süren savaş her alanda tam anlamıyla bir yıkım olmuştur.

Geçimini ilkel metodlarla tarımdan sağlamaya çalışan eğitimsiz ve yoksul bir halk, yerli ürünler yerine ithal mallarını himaye eden bir gümrük rejimi, demir ve denizyolları ile en önemli sektörlerde faaliyet gösteren yabancı şirketler, devlet borçlarının tasfiyesi için kurulan Düyunu Umumiye; Cumhuriyet'in Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı ekonomik mirasın vasıflarını oluşturmaktadır ⁵⁸.

Geleneksel olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde ticari ve mali faaliyetler daha çok gayri müslimler tarafından yürütülmüştür. Dolayısıyla Cumhuriyet yönetiminde onların yerini alabilecek yerli bir girişimci sınıf bulunmamaktadır ⁵⁹.

Türkiye'nin 1923 sınırları içindeki nüfusu 1914 yılında 16.3 milyondan 1927 yılında 14.3 milyona düşmüştü. Nüfusun 1914-1927 yılları arasında önemli ölçüde azalması, Birinci Dünya Savaşı'ndaki kayıplar ve yerli gayri müslimlerin nüfus mübadelesi ve göçlerle Türkiye'den ayrılmalarından ileri gelmekteydi. Ekonomik gelişmenin unsuru doğal olarak Türk tüccarlar, az sayıdaki sanayici ve armatörler, yarı-kapitalist büyük arazi sahipleri ile Anadolu'daki küçük sermaye sahipleri olmuştur. Siyasal kurumların üst

⁵⁸ Dündar Sağlam, *Türkiye Ekonomisi (Yapısı ve Temel Sorunları)*, Ankara, 1976, s. 79.

⁵⁹ Halil Seyitoğlu, *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, Ankara, 1982, s. 9.

yapılarında ise asker-bürokrat kökenli kadro başat unsur olacaktı. Bu sosyal yapı, Milli Mücadele'nin dayandığı yapı ile benzerdir ⁶⁰.

Osmanlı tüccarları, İmparatorluğu'nun borçlu yapısı içinde, giderek piyasa güçlerini kaybetmişlerdi. Kısa sürede Avrupalı tüccarların acentesi durumuna düşmüş hatta bazı tüccarlar zamanla yabancı uyruğa geçerek kişisel vergilerden kurtulmuşlardır ⁶¹.

Uzun az gelişmişlik süreci boyunca yabancı kapitalistlerle, bağımlılık ilişkileri içinde işbirliği yapmaya koşullanmış Türk tacirler ve büyük arazi sahipleri, yabancı sermaye çevreleri karşısında ekonomik bağımsızlık peşinde olmak için bir neden görmüyorlardı. Birinci Dünya Savaşı sonunda ekonomik ve toplumsal çıkarları tehdit edilen bu grup bağımsızlık savaşı sonrasında “aracılık” rolünden daha fazlasını yerine getirme isteği ve zorunluluğu duydular. Ticari ilişkiler içinde sayı ve siyasi açıdan önemli bir yer teşkil eden Rum ve Ermenilerin olmayışı bir boşlukla yaratmıştı. Bu boşluğu dolduracak Türk tüccarının desteklenmesi hatta yeni sermayedarlar yaratılması düşüncesi politik yapının da eksenini oluşturdu. Ancak bu politika ne Cumhuriyet kadrosunu ne de Müslüman ve Türk ticari unsurları yabancılara ve yabancı sermaye düşmanlığına yöneltmemiştir ⁶².

Çağlar Keyder, Türkiye ekonomisinde 1923-1926 dönemini en azından inşa dönemi olarak kabul etmektedir. Keyder'e göre bu dönemde, politik ortamdaki radikal değişikliklere rağmen eski iktisadi ilişkiler devam etmiştir. Önemli olan ekonomideki savaş sonrası canlanmanın Osmanlı döneminde şekillenmiş bütünleşme ve çözülme çizgilerini izlemiş olmasıdır. Bu eğilim dünya ekonomik buhranı ile son bulmuştur ⁶³.

⁶⁰ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi*, İstanbul, 2000, s. 156.

⁶¹ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul, 1993, s. 189.

⁶² Tezel, *a.g.e.*, s. 460.

⁶³ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara, 1982, s. 183.

Korkut Boratav'a göre Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomik uygulamaların saf bir liberalizm olarak değerlendirilmesi yanlıştır. Bu dönem, özel teşebbüsün hareket serbestliğini sağlayan devlet müdahalelerinin ve devlet işletmeciliğinin asgari düzeyde tutulduğu bir dönemdir. Devlet, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda olduğu gibi özel teşebbüs lehine sayısız müdahalelerde bulunmuştur. Bunun yanında, bazı inhisarların sözleşmelerle imtiyazlı özel ve yabancı şirketlere devredilmesi veya demiryolu inşaatında ihaleler mekanizması kullanılarak belli sermaye çevrelerinin lehine düzenlemeler yapılması, her şekilde eşit rekabet şartlarını ortadan kaldırmıştır. Ancak bu dönem politikalarının özgür bir tercihle kararlaştırılmış olduğunu söylemek de doğru olmayacaktır ⁶⁴.

Belli sermaye çevreleri lehine yapılan düzenlemeler, az gelişmiş yapıdaki refleksi değiştirmedir. Denk bütçe hedefleri, dış ticaret açıkları ve Osmanlı borçlarının ödenmesi ekonomik yapının temel kırılma noktaları oldu. Dolayısıyla, Cumhuriyet kadrosunun, siyasi yapıların üst düzeyinde kurduğu toplumsal ilişkilerin önemli bir unsuru olan büyük arazi sahipleri ve tacirler, yeni bir siyasi toplumsal tabanın oluşturulmasını da engellediler ⁶⁵.

Atatürk döneminde ekonomik gelişme stratejisi, İzmir İktisat Kongresi'nde görüldüğü üzere sanayileşmeye dayandırılmıştır. Her ne kadar dengeli bir kalkınma politikası izleneceği; başta tarım olmak üzere diğer sektörlere önem verileceği ifade edilmişse de uygulamada özellikle tarımın gereken ilgiyi görmediği söylenebilir. Tarımsal yapıda gerçekleştirilmesi gereken reformlara girişilememiştir. Ülkenin bu tarımsal yapısında, okuma bilenlerin nüfusa oranı ise %15'lerdeydi ⁶⁶.

⁶⁴ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara, 1982, s. 7.

⁶⁵ Tezel, *a.g.e.*, s. 423.

⁶⁶ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim ve Bugünkü Durumu)*, Bursa, 1990, s. 78-80.

Tarımsal sorunların bir başka boyutu da üreticileri destekleyecek uygun pazarlama ve kredi örgütlerinin cılızlığı ve etkisizliğiydi. Alıcıların fiyatı dikte ettikleri, tüccar-tefecilerin egemen oldukları piyasa, arazi mülkiyetinin dağılımındaki eşitsizliklerle birlikte ciddi bir sosyo-politik sorun yaratıyordu. 1927 kuraklığına eklenen 1929 buhranı ve etkileri binlerce köylünün arazi varlığını yitirmesi ile sonuçlanmıştır ⁶⁷.

II. 1. 1. Osmanlı Ekonomisi'nin İflası ve Düyunu Umumiye İdaresi

Avrupalı büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli çıkarları vardı. Bu ekonomik, siyasal, stratejik ve kültürel çıkarlar, büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun dünyaya eklenme süreci önce çevreleşmesine ardından yok oluşuna neden olmuştur. 15. yüzyıl sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan her dönemde tavizler koparmayan bir Avrupa devleti yoktur. Avrupa'nın zamanla çevreleştiği Osmanlı, sermaye birikim sürecinin hemen hiçbir aşamasına yeterince katılamamıştır ⁶⁸.

1860'lı ve 1870li yıllarda dünya ekonomisi uzun vadeli bir genişleme sürecine girerken, Osmanlı'nın mali bağımlılığı giderek derinleşmiş ve borç ödemeleri imkansız hale gelmiştir. 1910'lara gelindiğinde Osmanlı ekonomisinden söz etmek zorlaşmaktadır. İmparatorluk Manchester, Hamburg ve Marsilya merkezli İngiltere, Almanya ve Fransa'nın iş bölümü ve nüfuz alanı içinde yer almaktadır. Mevcut Avrupalı kurumlar ve şirketler Avrupa sermayesinin ekonomi üzerindeki denetimlerinin simgeleri durumuna gelmişlerdir ⁶⁹.

⁶⁷ Köylüler, tacirlerden bazı durumlarda %100'ü aşan yıllık faizle borç aldılar. Bkz. Tezel, *a.g.e.*, s. 401-408.

⁶⁸ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıl'a Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 1999, s. 26.

⁶⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul, 1994, s. 158-159.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılda başlayan Avrupa ekonomisi ile bütünleşme süreci daha çok tek taraflı bir uluslararası ilişkiydi. Avrupa ile yapılan ticaret geliştikçe Osmanlı kapalı ekonomisi de çözüldü ⁷⁰.

Şevket Pamuk, Osmanlı ekonomisinin bağımlılık sürecini incelerken, 1876-1887 dönemini Osmanlı maliyesinin iflas ettiği dönem olarak değerlendirmektedir. Osmanlı dış ticaretinde görülen değişimleri incelerken, dünya ekonomisinin 1873-1896 büyük bunalımını da göz önünde tutmak gerekmektedir. Dünya ekonomisi tarihinde merkez ülkelerin ekonomileri ilk kez bu denli eşzamanlı olarak bunalıma girmiştir. Bunalım sanayileşmiş ülkelerdeki üretim düzeylerini geriletmemiş, ancak büyüme hızlarını yavaşlatmış, fiyat düzeylerinde ise hızlı bir düşüşe yol açmıştır ⁷¹.

1873-1896'daki büyük bunalım Avrupa ve Kuzey Amerika'daki mali buhranla başlamıştır. Borsalardaki kriz, Avrupa'dan sermaye ihracının ve Osmanlı dış borçlarına yatırılan fonların tümüyle kesilmesine yol açtı. Osmanlı İmparatorluğu 1850'lerden beri giderek ağırlaşan koşullarda ve artan miktarlarda borçlanarak iflasını ertelemeye çalışmıştır ⁷².

Avrupa kapitalizmi, gelişmesinin her aşamasında Osmanlı topraklarından tavizler kopararak yaşamını zenginleştirmeyi bilmiş ama Osmanlı İmparatorluğu, hiçbir dönemde tek bir devletin sömürgesi olmamıştır ⁷³.

Çevreleşme sürecinde güçlenen Avrupa, kapitülasyonları, giderek Osmanlı'dan koparılmış tek taraflı ağır tavizlere dönüştürdü. Ticari, adli, mali, idari alanlarda tek taraflı verilmiş tavizler, daha sonra yabancı şirketleri kapsayacak şekilde genişletildi. 1869 tarihli

⁷⁰ Donalt Ouataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Çev.: Sabri Tekay, Ankara, 1987, s. 18.

⁷¹ Pamuk, *a.g.e.*, s. 32.

⁷² Pamuk, *a.g.e.*, s. 35.

⁷³ Kazgan, *a.g.e.*, s. 25.

kanunla yabancılara Osmanlı ülkesinde toprak mülkiyeti hakkı verilmesi Batı sermayesinin ülkenin her alanına rahatça girebilmesini sağlamıştır.⁷⁴

1854-1875 yılları arasındaki 20 yılda 16 kez “borç alan” Osmanlı İmparatorluğu, 1875’de bu borçlarını ödeyemez durumda kaldığı için moratoryum ilan etmiştir⁷⁵.

Pahalı borçlanma, ülkeyi ihracat ve ithalat yapamaz duruma getirmişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı, Rusya’nın başkent İstanbul’a kadar gelmesiyle sonuçlanmıştı. Nihayet Berlin Kongresi’nde (1878) borçların ödenebilmesini sağlamak üzere “Rüsümü Sitte” idaresi (1877) kurularak bazı gelirler alacaklı yerli bankerler ve Osmanlı Bankası’na bırakıldı. Daha sonra Avrupa alacaklılarının oluşturduğu “mali yönetim konsorsiyumu” yani Düyunu Umumiye (Genel Borçlar İdaresi) kuruldu (1881). Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu tam bir mali tutsaklığa düşürülmüştür. Bir İngiliz-Fransız ortaklığı olan ve merkezi Londra’da bulunan Osmanlı Bankası’nın işlevi, temelde Osmanlı’nın Avrupa pazarına eklenmesi, dış borçlanmaya aracılık, imtiyazlı yabancı şirketlerin yerleşmesini sağlamak ve onlara iştirak etmektir. Banka, 1863’den itibaren ülkede banknot ihraç tekeli elinde tutmuş, banka şubeleri her türlü vergi ve resimden muaf tutulmuş adeta “devlet içinde devlet” olmuştur⁷⁶.

Alman sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu’na girişi, 1888’de Deutsche Bank önderliğindeki bir Alman grubun Anadolu demiryolları imtiyazını alması ile olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’na kadar geçen sürede Osmanlı sınırları içerisindeki Alman-Fransız rekabeti büyük ölçüde Deutsche Bank-Osmanlı Bankası üzerinden gerçekleşmiştir.

⁷⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980, s. 350.

⁷⁵ Kazgan, *a.g.e.*, s. 27-36.

⁷⁶ Kazgan, *a.g.e.*, s. 37.

Bununla birlikte emperyalist ülkeler arasındaki rekabet, İmparatorluğun, tümüyle bir devletin nüfuz alanı içine girmesini engellemiştir ⁷⁷.

Avrupalılar limanları, demiryollarını, kömür madenlerini ve tütün tekellerini ele aldılar. Bunların yabancılara teslimi, çalışan Osmanlı nüfusu arasında dinsel ve etnik ayırımı güçlendirdi ⁷⁸.

1873-1874 yıllarında yüzyılın en büyük kıtlığı Anadolu'yu kasıp kavurmuş, 1875-1876'da devlet dış borç ödemelerini durdurduğunu açıklamış, 1876'da Meşrutiyet'i ilan etmiştir. İzleyen dönemde, 1877-78 Rus Savaşı (93 Harbi) ve yenilgi sonrasındaki büyük toprak ve nüfus kayıpları ekonomisinin iflasını gerekçelendirmiştir ⁷⁹.

II. Meşrutiyet'in ilanı birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti İmparatorluğu ele geçirmiştir. İttihatçılar'a göre imparatorluğun ekonomik gelişmesini engelleyen en önemli unsur, bağımsız bir gümrük politikasını imkansız kılan kapitülasyonlardı. Önce Eylül 1914'de kapitülasyonların kaldırıldığı ilan edilerek %11 olan gümrük vergisi %15'e, Birinci Dünya Savaşı'nın koşulları içerisinde %30'a yükseltildi. Mart 1916'da her tarife pozisyonundaki malın miktarına maktu bir vergi getiren özel bir gümrük tarifesi yürürlüğe koyuldu. Nisan 1918'de çıkarılan gümrük kanunları, 1916 tarifesindeki değerleri belirli katsayılarla arttırdı. Savaşın kaybedilmesiyle imzalanan Mondros Ateşkesi'nden sonra işgal kuvvetlerinin direktifi ile yeni İstanbul Hükümeti, Nisan 1918 tarihli gümrük tarifelerini yürürlükten kaldırdı ⁸⁰.

İttihatçılar, Birinci Dünya Savaşı içinde iç ekonomik yapıyı yönlendirmeyi amaçlayan düzenlemeler de getirdiler. Bunlardan biri tarımsal faaliyetlere destek olması beklenen Ziraat Bankası idi. Mithat Paşa tarafından 1863'de kurulan Menafî Sandıkları,

⁷⁷ Pamuk, *a.g.e.*, s. 87.

⁷⁸ Ücret dengesizlikleri ve grevlerdeki tavırlar bunu açıkça göstermektedir. Bkz. Ouataert, *a.g.e.*, s. 123.

⁷⁹ Pamuk, *a.g.e.*, s. 156.

⁸⁰ Tezel, *a.g.e.*, s.158.

Ziraat Bankası'na (1888) dönüştürülmüştü. 1916 yılında bankanın teşkilat ve kredi işleri düzenlenmiş, genel müdürlüğüne Kautz adında bir Alman getirilmişti ⁸¹.

Osmanlı Hükümeti'nin aldığı gümrük politikası kararları, sanayiye teşvik etmesi bakımından fazla bir anlam taşımadı. Bu yıllarda denizden abluka altına alınmış olan İmparatorluğun dış ticaret hacmi daralmış, ağır savaş ekonomisi koşulları zaten gündemi değiştirmişti ⁸².

Osmanlı'nın, Sanayi Devrimi'ni yaşayan ekonomilerle eklemleme sürecinde oluşan yarı-sömürgeleşmiş yapı, Avrupa'nın büyük devletlerinin İmparatorluğu paylaşma girişimlerinin de altyapısını oluşturarak hız kazandırmıştır⁸³. Nihayetinde Düyunu Umumiye Osmanlı İmparatorluğu'nun bütçesindeki en önemli kalemlerden biri olmuştur⁸⁴.

Düyunu Umumiye İdaresi'nin kuruluşundan sonra Osmanlı ekonomisinin giderek genişleyen bir kesiminin işleyişi, kademeli olarak yabancı denetimi altına girdi. Bu durum, Avrupalı alacakları zenginleştirmekteydi ⁸⁵:

Çoğu Osmanlı uyruğu olan binlerce Düyunu Umumiye memuru Osmanlı şehir ve köylerine yayılarak Paris, Berlin ve Londra'daki kupon sahipleri adına vergi topluyordu. Osmanlı toplumsal grupları ile Avrupa iktisadi nüfuzunu temsil eden güçler arasındaki etkileşim ve olaylar 1908 Jön Türk Devrimi'ne yol açtı. Düyunu Umumiye gibi 1908 Devrimi de Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine gittikçe daha fazla katılımından kaynaklanmıştır. Ülkede iş yapan Avrupa şirketleri bu toplumsal çözümü daha derinleştirerek her imtiyaz anlaşmasıyla uyruklarından bir bölümü daha yabancıların yetki alanına teslim oluyordu.

1881 sonrası Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dolaysız yatırımlar içinde en büyük pay Fransızlar'a aitti (1890: %37.3, 1914: %52). İngilizlerin bu tarihlerdeki payı %26'dan %14.4.'e düşerken, Almanlar'ın payı giderek yükselmiştir (1890: %11.5, 1914: %23.2).

⁸¹ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, 1994, s. 35.

⁸² Tezel, *a.g.e.*, s.158.

⁸³ Kazgan, *a.g.e.*, s. 45.

⁸⁴ Eldem, *a.g.e.*, s. 95-69.

⁸⁵ Ouataert, *a.g.e.*, s. 21.

Gelen dolaysız yatırımların çoğu demiryollarına yapılmıştır. Düyunu Umumiye İdaresi demiryolları sayesinde, tarımın pazara açılarak üretimin ve bu yoldan Aşar'ın artacağını hesaplarken, Sultan II. Abdülhamid imparatorluğun her yanında patlak veren ayaklanmalara karşı merkezi devleti güçlendireceğini, asker ve silah sevkinin kolaylaştıracağını umuyordu. Beklenen gerçekleşti. Osmanlı İmparatorluğu açık pazar haline geldiğinde aşar, 1908 yılına kadar %114 oranında artmış oldu. Bununla birlikte yabancı şirketler, inanılmaz çapta imtiyazla elde etmiş, Anadolu- Bağdat Demiryolu imtiyazı ülkeye Deutsche Bank'ı getirmiştir ⁸⁶. Demiryollarında çalışanların %90'ı Osmanlı uyruğu olmasına karşılık, üst düzeyde ve bol kazançlı görevler Avrupalılara (özellikle Almanlar'a) aitti ⁸⁷.

Osmanlı'da yabancı sermaye ile ortaya çıkan gelişmeler, toplumdaki çelişkilere yenilerini ekledi. Diğer yandan büyük kentlerde yerleşen Avrupalı tüccarlar ve onlarla işbirliği içinde Avrupalılaşmaya çalışan gayri müslimler, ticaret-finans temelinde kapitalizm aşamasına geçmekteydiler. İmparatorluğun neredeyse bütün vergi gereksinimlerini karşılayan fakir köylünün ödediği aşar, bu sistemin içinde değerlendiriliyordu ⁸⁸.

II. Meşrutiyet sonrasındaki Trablusgarb, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Türk Bağımsızlık Savaşı'nı izleyen yıllarda ekonomik dengeler altüst olmuştur. Cumhuriyet yönetimine düşen, eldeki olanakları kullanarak yarı-sömürge ekonomisini yaratan kurumların ortadan kaldırılması ve ulusal bir ekonominin kurulması olmuştur ⁸⁹.

Osmanlı İmparatorluğu, topraklarının hemen tamamına yakını son bir yüzyılı içinde kaybetmiştir. Geniş toprakların hemen her dönem emperyalist devletlerin mücadele alanı olması, ekonominin iflasını ve imparatorluğun ortadan kalkmasını geciktirmiştir.

⁸⁶ Kazgan, *a.g.e.*, s. 42.

⁸⁷ Ouataert, *a.g.e.*, s. 73.

⁸⁸ Kazgan, *a.g.e.*, s. 44.

⁸⁹ Kazgan, *a.g.e.*, s. 56.

Birinci Dünya Savaşı içindeki Londra, Sykes-Picot ve Saint Jean de Maurinne gizli anlaşmaları, İmparatorluğun nasıl paylaşılacağına hesaplarının ve pazarlıklarının yapıldığı zirvelerdir.

II. 1. 2. Milli Mücadele'nin Ekonomisi ve Sermaye Birikimi Sorunu

Son yılları savaşa geçen Osmanlı İmparatorluğu'na Mondros Mütarekesi ile son verilmiştir. Her yönüyle teslimiyeti kabul eden bu geçici “ateşkes”⁹⁰ Sevr Antlaşması ile sonuçlandırılmak istenmiştir. İşgale uğrayan Anadolu'da olağanüstü koşullarda yeni bir mücadele verilmiştir. Bu anti-emperyalist mücadele başarıya ulaşmış, 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması ile Türk Ulusu'nun iradesi onaylatılmıştır.

Savaş sonundaki “ateşkes”in hükümleri incelendiğinde, işgal planı açıkça ortaya çıkmaktadır. Buna rağmen Osmanlı Hükümeti ateşkesi imzalarken halka, işgallerin geçici olduğu söylemiştir. Oysa herhangi bir devletin “geçici” olarak işgalinin barışçıl amaçlar üzerinden gerçekleşeceğini beklemek doğru değildir.

Bölgesel kurtuluş çabaları, İngiliz himayesi ve Amerikan güdümü istekleri geçersiz kalmış ve “tam bağımsızlık” Milli Mücadele'nin temel dayanağı olmuştur⁹¹. İşgal edilen bölgelere bakıldığında, yeraltı zenginliklerinin bulunduğu yerler, ulaşım yolları ve limanlar ilk sırayı almaktadır. Savaş ile ekonomik çıkarlar arasındaki birebir ilişki bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Mustafa Kemal'in önderliğinde emperyalizme karşı verilen mücadelenin başarısı ise ancak ekonominin kurumsallaşması ile başarıya ulaşabilecektir.

Mondros Ateşkesi'nin hükümleri Anadolu dışında kalan eyaletlerdeki bütün askeri birliklerin teslimiyle birlikte ekonomik bakımdan da ağır kayıpları içermektedir. Birinci Dünya Savaşı öncesi 66 milyonluk hububat ziraatı savaş sonunda 35 milyon dekara

⁹⁰ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.1, İstanbul, 1991, s. 25-26.

⁹¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (Söylev)*, C.1, Ankara, 1989, s. 19.

düşmüş, ülke açlık tehlikesine maruz kalmıştır. Aynı şekilde endüstriyel ürünler de yarı yarıya düşmüştür ⁹².

Osmanlı İmparatorluğu toprağa bağlı askeri yapısını, tipik bir Ortaçağ uygulamaları eğilimi içinde olarak kapitülasyonlara dayandırmıştır. Ticareti, imtiyazlarla ve tekellerle düzenleme politikasının bir parçası olarak kapitülasyonlar ise ülkeyi açık pazar haline getirmiştir ⁹³.

Ekonomik emperyalizmin bütün boyutlarıyla uygulamaya konulduğu Osmanlı topraklarında yabancı sermayeye karşı muhalefet, ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarıyla birlikte İttihat ve Terakki tarafından belirlenen ve uygulanmaya çalışılan “milli iktisat” anlayışıyla oldu. Bu uygulamalar da savaş döneminin koşulları içinde cılız kalmıştır ⁹⁴.

Osmanlı İmparatorluğu ile ticari ilişkisi olan hemen her ülke para ticaretinden pay kapmak için banka açmıştır. Yabancı bankalar ticaretin geliştiği ve tarımsal üretimin pazara açıldığı bölgelerde azınlıklarla işbirliğine giderek tarımsal ve madeni hammaddelerin ucuza kapatılmasını sağlamışlardır. Ziraat Bankası da yabancı sermayenin gücünü engelleyememiştir ⁹⁵.

Tarımsal düşüş ile birlikte savaş döneminin önemli bir gelişmesi de Türklerin giderek azınlıkların yerini almasıdır. Özellikle sivil-asker memurlar ve büyük toprak sahipleri savaş zengini olmuş, ulusal ticaret sermayesinin gelişimi milli ticaret örgütlerinin kurulmasına yol açmıştır. Ancak savaş içinde yabancı tüccarlar %5 gümrükle mal satarken, yerli tüccarlar %8 iç gümrük ödemiştir ⁹⁶.

⁹² Eldem, *a.g.e.*, s. 160-161.

⁹³ Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, C. 2, İstanbul, 1975, s. 187.

⁹⁴ Zafer Toprak, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, İstanbul, 1985, s. 65.

⁹⁵ Yakup Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, Ankara, 1990, s. 29.

⁹⁶ Kepenek, *a.g.e.*, s. 30.

İşte bu ağır ekonomik şartlar içinde bir bağımsızlık savaşı verilmiştir. Örneğin, Erzurum ve Sivas Kongresi'nin finansmanı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından karşılanmıştır. Kongre kararlarından birine göre de “yüz lira nakdi bedel ödeyen askerlikten 3 ay muaf tutulacaktır”⁹⁷.

Ekonomik şartlar o denli ağırdı ki, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin çıkardığı ilk yasalar arasında vergi ile ilgili düzenlemeler de yer almaktadır. İktisat Vekaleti kurulmuş, eski vergilerin oranları yükseltilmiştir. Ağnam Vergisi eskiden olduğu gibi dört katına çıkarılmıştır. Ziraat Bankası ve Osmanlı Bankalarının her birinden bir buçuk milyon lira alınmıştır⁹⁸.

Büyük Millet Meclisi çıkardığı ilk kanunlardan biriyle, özel vergi değerlerini 5 kat arttırarak 1916 gümrük tarifesini, egemenliği altındaki limanlarda yürürlüğe koydu. İstanbul ve İzmir Limanlarının 1922 sonlarına kadar Ankara Hükümeti'nin kontrolü dışında olduğu düşünüldüğünde, bu tarifenin etkisi önemli ölçüde azalmıştır. Karadeniz kıyısındaki Trabzon, Samsun ve İnebolu ile Akdeniz kıyısındaki Antalya ve Mersin Limanları'ndan yapılan ithalatın hacmi de sınırlıydı. Bu sınırlı ithalat ise askeri ithalat ve savaş koşullarının dayattığı beslenme ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti⁹⁹.

Milli Mücadele döneminde Meclis Hükümeti'nin en kapsamlı ekonomik yaptırımını Tekalifi Milliye Emirleri'dir. Sakarya Savaşı'nın finansmanı olarak da değerlendirilen Tekalif-i Milliye, halkın topyekün savaşa katılımını sağladı. Savaş

⁹⁷ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Ankara, 1990, s. 183-188.

⁹⁸ Müderrisoğlu, *a.g.e.*, s. 256-263.

⁹⁹ Tezel, *a.g.e.*, s. 160.

ekonomisi özellikle ordu-eşraf dayanışmasını gerekli kılmıştır ¹⁰⁰. Zira Ankara, mal ve hizmetleri para ödeyerek yerine getirmiştir ¹⁰¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlanması, yerli yatırım ve birikim sağlamayan bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu durum daha fazla borçlanmaya, borçların ödenemeyişine ve daha önemlisi az gelişmişliğe yol açan bir yapıyı göstermekteydi ¹⁰².

Ekonomik gelişmenin unsuru doğal olarak Türk tüccarlar, az sayıdaki sanayici ve armatörler, yarı-kapitalist büyük arazi sahipleri ile Anadolu'daki küçük sermaye sahipleri olmuştur. Siyasal kurumların üst yapılarında ise asker-bürokrat kökenli kadro, başat unsur olacaktı. 1920'lerde Türkiye ekonomisinde bankaların ticaretle bütünleşerek tüccara ve ticari tarıma krediler sağlaması sermaye birikimini hızlandırdı ¹⁰³.

Hükümet, yabancı şirketlere verilebilecek imtiyazlar konusunda açıktan bir karşı tavır almasa da hemen her dönemde şüphe ile yaklaştı. Yabancı sermayenin birikim sürecine katkısı, ancak aktif bir biçimde içsel öğelerin katılımı ve ortaklığı ile birlikte düşünüldü. Daha eşit karakterde olması beklenen bu ortaklıkta, geleneksel gayri müslim ve komprador burjuvazi, ulusal ve güvenilir olanla değiştirildi. Nerede Türk tüccarı ve sanayicisi eksikse, devletin kaynakları ve desteğiyle bazı kişiler zengin edilerek ulusal burjuvazi yaratılmaya çalışıldı ¹⁰⁴.

Cumhuriyet kadrosu yabancı sermayenin, kapitüler imtiyazlar aramaması, siyasi bağımsızlığa saygı göstermesi konularında oldukça duyarlıydı. Bu şartlar gerçekleştiği takdirde, yabancı sermayenin iktisadi bağımsızlığa gölge düşürmeden ülke

¹⁰⁰Tekalif-i Milliye Emirleri için bkz. Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, C. 2, Ankara, 1995, Belge No: 1057-1066, s. 274-282. Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Dünya Savaşı'ndan 1971'e)*, Çev.: Babür Kuzucu, İstanbul, 1982, s. 40-46.

¹⁰¹ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Dünya Savaşı'ndan 1971'e)*, Çev.: Babür Kuzucu, İstanbul, 1982, s. 40-46.

¹⁰² Kıray, *a.g.e.*, s. 181.

¹⁰³ Tezel, *a.g.e.*, s. 460.

¹⁰⁴ Korkut Boratav, "Devletçilik ve Kemalist İktisat Politikaları", *Türkiye'de Devletçilik*, Der.: Nevin Coşar, Ankara, 1995, s. 120.

ekonomisinin gelişmesine olumlu katkılar yapacağı kabul ediliyordu. Bu yüzden yerli sermayenin de bu çerçevede içinde yabancı sermaye ile ortaklık ve işbirliği ilişkilerine girmesi doğal karşılanıyordu ¹⁰⁵.

Kuruluş yıllarında, ülkedeki birçok önemli sektörde yabancı şirketler bulunmaktadır. Bu şirketlerin çoğu madencilik, sigortacılık, bankacılık, kent içi altyapı hizmetleri ve demiryolu işletmeciliğinde çalışmaktaydılar. Bunların etkinliği özellikle buhran dönemine kadar sürmüştür ¹⁰⁶. Sömürgecilığe karşı bağımsızlık savaşı veren kadro, yabancı sermayeye karşı açık bir olumsuz tavır takınmamıştır.

II. 1. 3. İzmir İktisat Kongresi ve Teşvik-i Sanayi Kanunu

Mustafa Kemal Atatürk, ekonomik yapının temellerinin atılacağı bir kongrenin toplanacağını İstanbul basın temsilcilerine açıklarken “sanayi ve ticaret”in ayrıca değerlendirileceğini vurgulamıştır. Kongre’nin Cumhuriyet’in İlanı’ndan önce ve Lozan görüşmeleri devam ederken gerçekleştirilmesi oldukça anlamlıdır ¹⁰⁷:

Bu kongre bizzat millete ve bir taraftan da diğer milletlere anlatacaktır ki, yeni Türkiye devleti temellerini süngü ile değil, süngünün dahi istinat ettiği iktisadiyatla kuracaktır. Yeni Türkiye devleti cihangir bir devlet olmayacaktır. Fakat yeni Türkiye devleti bir devleti iktisadiye olacaktır.

Atatürk’ün İzmir İktisat Kongresi’nde yabancı sermayeye ilişkin görüşlerindeki vurgular, Misak-ı Milli’de belirlenen temel ilkeleri açıklayıcı niteliktedir ¹⁰⁸:

Bir devlet ki tebaasına koyduğu vergileri ecnebilere koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için resim muamelesi ve saire tanzimi hakkından menedilir, bir devlet ki ecnebler üzerinde hakk-ı kazasını tatbikten mahrumdur, o devlete müstakil denemez... Osmanlı ülkesi ecnebilerin müstemlekesinden başka bir şey değildi. Zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır

¹⁰⁵ Boratav, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁰⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara, 1982, s. 73.

¹⁰⁷ Cihan Duru, Kemal Turan, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, Ankara, 1982, s. 416-424.

¹⁰⁸ Tezel, *a.g.e.*, s. 149.

bizim memleketimiz vasidir [geniştir]. Çok say [emek] ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sayimize inzımam etsin [eklensin] ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin.

İzmir İktisat Kongresi'ne (17 Şubat-4 Mart 1923) toplumun değişik kesimlerini temsil eden çiftçi amele, tüccar ve sanayici gibi sınıfların temsilcileri katılmıştır. Kongre'de sanayii koruyucu ve özendirici önlemlerin alınması, yurtiçi üretimin yüksek gümrük vergileri ile korunması, ülke içinden sağlanabilen hammaddelerin ithalinin önlenmesi, ülkede bulunmayan hammadde ve makine donatımının gümrüksüz ithaline izin verilmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim bu ilke ve düşüncelerin belirlediği Teşvik-i Sanayi Kanunu (1927) özel sanayiye teşvik edici önemli hükümler içeriyordu ¹⁰⁹.

Kongreye katılan en hazırlıklı ve etkin grup İstanbullu tüccarların oluşturduğu Milli Türk Ticaret Birliği idi. A. Hamdi Başar'ın önderliğindeki bu birlik, yabancı tüccarın ekonomik hayattan tedrici olarak tasfiyesinin sağlanmasını istiyordu. Bunun yanı sıra İstanbul Ticaret Odası'nın millileştirme yönünde çabaları dikkat çekmektedir. Bu yeni dönemde, emperyalizmle Türkiye arasındaki mevcut ilişkiler sisteminin devam ettirilmesi, bu ilişkilerin Türkiye halkalarını oluşturan aracı faaliyetlerin ise gayri müslimlerden Türk sermayesine devri bekleniyordu. Bunun sağlanması için de devlet müdahalesi istenmekteydi. İstanbul Ticaret Odası, İzmir İktisat Kongresi ile aynı tarihlere denk gelen bir Ticaret-i Hariciye Kongresi düzenlemeye karar vermişti. Hükümet İstanbul Ticaret Odası'nı ikna ederek bu girişimin İzmir'e taşınmasını sağladı ¹¹⁰.

Kabul edilen ilke kararlarında, 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun getirdiği kolaylık ve yararların daha da genişletilerek; bir sanayi kredi bankasının kurulması; sanayi

¹⁰⁹ Seyitoğlu, *a.g.e.*, s. 6-7.

¹¹⁰ Boratav, *a.g.e.*, s. 12-14.

üretimine girdi ve çıktılara kamu ve deniz ve demiryolu taşımacılığına düşük tarifeler uygulanmasının önerilmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte Türk tüccarların, ülkede yerli gayri müslimlerin ticaretteki varlığından rahatsızlık duyulmasına ilişkin tepkileri “Avrupalılarla doğrudan doğruya biz iş yapalım” cümlesinde açıkça görülmektedir. Kongre’de yabancı sermaye ile ilgili alınan kararda; yabancı sermayeden çekinilmeyeceği ancak ülkeye girişinin belli bir denetim altında olması istenmiştir. Yabancıların yerli ortaklarla karma şirketler kurması yeğleniyordu. Pay oranları ise sektörlere ve kurulan şirketlerin mali büyüklüğüne göre ayarlanacaktı. Türk sermayesinin oranının gemicilik, bankacılık işlerinde %75; demiryolu işletmesinde %51 olmasını öngörüyordu ¹¹¹.

İzmir İktisat Kongresi kararlarına göre ekonomik hayat, özel teşebbüsün liderlik ve hakimiyetinde yürüyecek, Devlet ancak teşvik edici ve koruyucu-düzenleyici olarak ekonomiyi takip edecekti. Ekonomideki temel amaç yabancı devletlere ve sermayeye muhtaç olmadan, kendine yeten otarşik bir yoldan sanayileşmek ve kalkınmayı sağlamaktı ¹¹².

Geçmişten gelen sorunlar Cumhuriyet yöneticilerini birçok konuda politika yapma seçenekleriyle karşı karşıya bırakıyordu. Bunlar: Sermaye birikimin hızlandırılarak sanayileşmenin ve gerekli altyapının kurulması, Osmanlı borçlarının ödenme biçimi, demiryolları ve kentsel altyapı gibi temel kamu hizmetleri yapan şirketlerin devlet tarafından satın alınması şeklinde özetlenebilir ¹¹³. Devlet eliyle kurulmuş olan İş Bankası (1924), bir özel sektör kuruluşu olmakla birlikte; Türkiye’nin sanayileşmesinde önemli bir rol oynamıştır ¹¹⁴.

¹¹¹ Tezel, *a.g.e.*, s.150-152. Yurtiçi gümrüklerinin uygulanması için bkz. Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler)*, Takım II, C.1, Kitap 2, Ankara,1973, s. 43-44.

¹¹² A. Gündüz Ökçün, *İktisat Tarihi Yazıları*, Ankara, 1997, s.279; Sağlam, *a.g.e.*, s. 80.

¹¹³ Tekeli-İlkin, 1982, s. 74.

¹¹⁴ Boratav, *a.g.e.*, s. 18-20; Seyitoğlu, *a.g.e.*, s. 12.

1925’de kurulan Sanayi ve Maadin Bankası ise, 1932 yılına kadar devletin elinde bulunan ve çoğu imalathane niteliğindeki fabrikaları bünyesine alarak, bunlara işletme sermayesi ve kredi temin etmiştir ¹¹⁵.

Yeni Türkiye Devleti’nin kurucuları ekonomik kalkınmanın ancak hızlı bir sanayileşme ile mümkün olabileceği görüşünden hareket etmişlerdir. Bu düşüncelerin oluşmasında dönemin tarihi gerçeklerinin payı büyüktür. Osmanlı İmparatorluğu, Batı’daki Sanayi Devrimi sonrası gelişmelerin getirdiği siyasal ve ekonomik sonuçlar nedeniyle yıkılmıştı. Diğer az gelişmiş ülkelerin görünümü de farklı değildi ve sömürülen ülkelerin hemen hepsinin ekonomisi tarıma dayalıydı ¹¹⁶.

Cumhuriyet kadrosunun ilk hedefi, Türkiye’nin sanayileşmesini hızlandırmak bununla birlikte tarımsal üretimin hızla arttırılmasının sağlanmasıydı. Ulaştırma altyapısının geliştirilmesi (demiryolları) bankacılık sisteminin oluşturulması ve bunlar arasında uyumu sağlamak için gerekli “korumacı” önlemlerin alınması ise öncelikli politikaları oluşturuyordu. Hükümetin ekonomik gelişme için öngördüğü toplumsal ve kuramsal yapı bir “kapitalist sosyo-ekonomik kuruluşun” yapısıydı ¹¹⁷.

İzmir İktisat Kongresi ilke kararlarının somutlaşması en kapsamlı şekliyle 1927 yılında çıkarılan 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu’nda görülebilir. Kanun’da, özel teşebbüsü teşvik için getirilen tedbirler ile kamu fonlarının dolaylı ya da dolaysız yollarla özel teşebbüse aktarılması amaçlanmıştır. Kanun’un içeriği şöyleydi ¹¹⁸:

1. Belediye sınırları dışında 10 hektara kadar arsanın bedelsiz, belediye sınırları içinde devlet arsalarının bedelleri 10 yıl içinde ödenmek üzere özel teşebbüse devri.
2. Bu teşebbüslerin bina, arazi, kazanç gibi vergilerden muaf tutulması.
3. Sanayi kuruluşlarının yatırımda kullanacakları her türlü inşaat malzemesinin ve üretimde kullanacakları hammadde ve malzemelerin gümrük vergilerinden bağışık olarak ithali.

¹¹⁵ Sağlam, *a.g.e.*, s. 82.

¹¹⁶ Seyitoğlu, *a.g.e.*, s. 7-8.

¹¹⁷ Tezel, *a.g.e.*, s.154-155.

¹¹⁸ Sağlam, *a.g.e.*, s. 80-81.

4. Sanayi kuruluş yapı, makine gibi araç-gereçlerin yurtiçi demiryolu ve deniz yolunda %30 indirimle taşınması..
5. Bakanlar Kurulu Kararı ile sanayi kuruluşlarına yıllık imalat değerlerinin %10'u kadar prim verilmesi.
6. Sanayi kuruluşları için gerekli tuz, ispirto ve patlayıcı maddelerin, cari fiyatlardan indirimle ya da prim karşılığı verilmesi.
7. İthal malına oranla %10 pahalı da olsa devlet kuruluşlarının, belediyenin ve yasadan yararlanan tüm kuruluşların yurtiçi üretim kullanma zorunlulukları.

Bu kanunun çıkarılması ile özel sektörün sanayileşmede etkin bir rol oynaması beklenmiştir. Ancak devlet politikasındaki bu himayeci yapıya rağmen beklentiler gerçekleşmemiştir. Özel sektör eliyle sanayileşmenin gerçekleştirilemeyişi birçok iç ve dış etkene bağlıdır.

Özel kesimin elinde yeterli sermaye olmaması ilk ve en önemli etkendi. Bununla birlikte, mevcut özel sermaye ticareti daha karlı buluyordu. Ülkede sermaye piyasası gelişmediği için, kredi imkanı sınırlıydı. Altyapının olmayışı maliyetleri yükseltiyor teknik eleman sayısının yetersizliği mevcut açığı derinleştiriyordu. Bağımsızlık Savaşı sonrasında ülkeyi terk etmek zorunda kalan Rum ve Ermeni azınlıkların yokluğu kısa sürede doldurulamadı. Özel kesim ise sanayileşmenin kendisine bırakılmasını istiyor fakat tüm eksiklerin devlet tarafından karşılanmasını-tamamlanmasını bekliyordu ¹¹⁹.

Teşvik-i Sanayi Kanunu özel yerli sanayiye, çok geniş himaye, teşvik ve muafiyet unsurları sağlamaktaydı. Kanun'un himayeci hükümlerinin uygulanması, Lozan Antlaşması'nın kısıtlamaları dolayısıyla 1929'dan önce başlayamamışsa da; diğer teşvik unsurları sayesinde özel sanayinin gelişmesinde çok büyük rol oynamıştır ¹²⁰.

¹¹⁹ Şahin, *a.g.e.*, s. 54.

¹²⁰ Boratav, *a.g.e.*, s. 25.

II. 1. 4. Dış Borçlar ve Millileştirme Sorunu

Sevr Antlaşması hükümlerine göre Osmanlı'nın tüm mali denetimi, bütçeyi onaylama, borçların ödenmesini düzenleme yetkisi Düyunu Umumiye İdaresi'ne bırakılmıştı. Borçlar konusu Lozan Antlaşması'nda ileride yapılacak müzakerelere bağlandı. Türkiye, 1928 Paris Antlaşması ile gelirlerin denetim ve yönetimini eline aldı. İdare Paris'e taşındı ve özerkliği kaldırıldı. Yerel şubeleri de Türkiye Cumhuriyeti Hazinesi'nin şubelerine dönüştürüldü ¹²¹.

Lozan Konferansı'nda borçlar konusundaki Fransa ile olan anlaşmazlık, Fransa'nın kapitülasyon sistemini başka bir şekilde devam ettirme isteğinden kaynaklanmıştır. Uzun müzakereler sonucu 13 Haziran 1928'de ödenecek borcun miktarı ve ödeme şekli bir formüle bağlandı. Osmanlı İmparatorluğu tahvil satmak suretiyle borçlandığından Türkiye (46. Madde'ye göre), borçlarını tahvil sahipleriyle görüşmeler yoluyla ödemeyi kabul etmiştir ¹²².

1925 yılında Osmanlı dış borçlarının %67'sini Türkiye'nin ödemesi kararlaştırılmıştı. 1928'de onaylanan ve 107.5 milyon altın Osmanlı Lirası tutarındaki borç; 1929 yılından başlayarak ilk 7 yılda 2 milyon altın lira olacak, 1936 sonrasında ise taksitler giderek artacak 1952 yılında 3.4 milyon Osmanlı Lirası'nı bulacaktı. Böylelikle Türkiye 1929-1954 yılları arasında %37'lik indirimle 68.2 milyon Osmanlı Lirası ödeyecekti ¹²³.

1929 ve 1930 yılları gösteriyordu ki, Osmanlı Borçlarını alacaklıların isteklerine göre ödemek, eldeki kaynakları kurutacaktı. Bu içinde rejimi de tehlikeye

¹²¹ Kazgan, *a.g.e.*, s. 60.

¹²² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 324.

¹²³ Tezel, *a.g.e.*, s. 207.

atacak özellikler bulunan bir durum yaratabilirdi. Çare borçları ertelemek, bunu mümkün mertebe sürdürerek döviz tasarrufu yapmaktı ¹²⁴.

Ankara, 1929 taksitini zamanında ödedi. 1929 ihracat gelirlerinin %10'u, genel bütçe gelirlerinin %8'ine denk gelen ödeme, Hükümeti oldukça zorladı. Buhranın etkisiyle 1930 taksitini ödeyemeyeceğini anlayan Hükümet, Düyun-u Umumiye İdaresi'ni yeni bir sözleşmeye zorlayarak borcunu yeniden yapılandırdı. 1932'deki anlaşmaya göre borç 8.6 milyon altın lira (106.5 milyon Türk Lirası - 962.6 milyon Fransız Frangı) olarak hesaplandı. 1933, 1934 ve 1935'de ödenen yeni taksitler, Osmanlı Borç senetlerinin çoğunu elinde bulunduran Fransa hükümetiyle anlaşarak, yıllık taksitlerin yarısını belirli ihraç mallarıyla ödenmeye başlandı. 1938'de taksitlerin tamamının bu yolla ödenmesi kararlaştırıldı ¹²⁵.

Lozan'da çözüme kavuşturulamayan imtiyazlı yabancı şirketler olgusu; çıkarılan yasalarla bunları kamulaştırma fikrinin uygulanmasına neden oldu. 1924'te çıkarılan yasayla demiryolu şirketlerinin kamulaştırmasını, 1925'te Fransız kökenli Reji İdaresi'nin kamulaştırması izledi ¹²⁶.

Millileştirmelerin çok büyük bölümü demiryolları, limanlar ve belediye hizmetleri ile ilgilidir. Türk hükümetince bazı ayrıcalıklı yabancı şirketlerin satın alınması yabancı sermayeyi tasfiye niyetinden kaynaklanmıyordu. Hiçbir satın alma pazarlığı anlaşmazlığa yol açmadı. Bu işletmelerin devlet tarafından çalıştırılması bir tür sosyal politika gereği idi. Yabancı kuruluşlar da bu hatların satılmasına gönüllü idi ¹²⁷.

Oysa Hükümet, 1923'ü izleyen yıllarda biçimsel olarak devlet inhisarında olan birçok ekonomik faaliyeti, dönemin genel atmosferine uyarak, imtiyazlı özel veya

¹²⁴ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, İstanbul, 1987, s. 223.

¹²⁵ Tezel, *a.g.e.*, s. 207.

¹²⁶ Kazgan, *a.g.e.*, s. 58.

¹²⁷ Tezel, *a.g.e.*, s. 204.

yabancı şirkete vermişti ¹²⁸. Yani kamulaştırma ve çeşitli imtiyazların verilmesi birbirini tamamlayan bir paralellik içindeydi.

Cumhuriyet'ten önce Türkiye'deki yabancı sermaye, ülkenin dış ticaretinin genişlemesinde hayati öneme sahip bankacılık, ulaştırma, liman ve liman kentlerinde kent hizmetleri sektöründe toplanmıştı. Yeni dönemde yabancı sermayeli bankaların hakimiyetine son verilmesi, ulaştırma ve belediye hizmetleri sektöründeki millileştirmeler (satın almalar); yabancı sermayenin yeni etkinlik alanları içinde varlığını devam ettirmesini sağladı. Birçok yabancı kapitalist, yerli işadamlarıyla ortaklık kurarak sanayi sektörüne yatırım yaptı. Ayrıca hükümetin bayındırlık ve özellikle demiryolu yatırımları ve 1930'lardaki devletçi sanayi programları uygulaması, yabancı müteahhit firmaların birçok projeyi üstlenmesi sonucunu getirdi ¹²⁹.

Dış borçlar konusu, Türkiye'nin ekonomik yapılanmasında önemli bir engel oluşturmuştur. Belirtmek gerekir ki Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki uluslararası sorunları çözmek ve içerideki siyasal ve sosyal dengeyi sağlamak konusundaki çabalar ekonomiye ilişkin düzenlemelerin geri planda kalmasına neden olmuştur. 1929 yılına kadar birçok iç ve dış düzenlemenin yapılamaması, sonrasında gelen 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, ekonomik politikaların asıl belirleyicisi olmuştur.

1929 Buhranı öncesinde yapılan sosyo-ekonomik düzenlemelerde özen gösterilen en önemli konu, devletin sağlam temeller üzerine kurulmasını sağlamak ve aynı zamanda, uluslararası alana taşınabilecek potansiyel bir güç yaratmak olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini yaşayan Cumhuriyet kadrosu, siyasal ve askeri alanda gösterilen başarıların, ekonomik başarılarla tamamlanması gerektiği düşüncesine sıkıca bağlanmıştır.

¹²⁸ Boratav, *a.g.e.*, s. 21-23.

¹²⁹ Tezel, *a.g.e.*, s. 462.

II. 2. Buhran Sonrasında Türkiye Ekonomisi

Ekonomik Buhran ile birlikte ortaya çıkan yeni sorunlar Türkiye ekonomisinin ve siyasal dengelerinin dönüşümünü sağlayan konular olmuştur. Bu sorunlar şu başlıklar altında incelenebilir¹³⁰:

- Dış ödemeler dengesinin açık verir hale gelmesi.
- Türk parasının dış değerindeki önemli düşüşler.
- Türkiye'nin aleyhine gelişen dış ve iç ticaret hadleri sonucunda Türkiye'nin deflasyona girmesi
- Sanayi ürünlerinin ekim alanında daralmalar olması.

Buhran döneminde Türkiye'nin tarihsel çizgisi içinde aldığı devraldığı ekonomik sorunların ilki, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçlar ve daha da önemlisi ülkenin tarımsal üretimine dayanan büyük ölçüde dışa bağımlı yapısıdır¹³¹.

Kazgan'a göre Türk Devleti, buhran öncesinde müdahaleci olmayan ideal bir tavrın örneği idi. İktisadi politika tedbirleri, Teşvik-i Sanayi Kanunu ve geleneksel aşarın kaldırılmasından ibaretti¹³².

1929 Dünya Buhranı, Mustafa Kemal Atatürk tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Üçüncü Dönem Dördüncü toplanma yılını açış konuşmasıyla (1 Kasım 1930) ülkenin gündemine girmiş oluyordu¹³³:

Efendiler, bilhassa zirai memleketlerde hissolan cihanşümül bir iktisadi buhran vardır. Bu buhran tabiatıyla bizim memleketimize de temas etmiş ve ağırlığını hissettirmiştir (...). Senelerden beri alınan tedbirlere önümüzdeki sene daha geniş miktarda ihtiyaç vardır. Gayet tasarrufkarane idare tarzı, resmi ve hususi bütün muamelatımıza hakim olmak lazımdır.

¹³⁰ Tekeli-İlkin, 1982, s. 74.

¹³¹ Tekeli-İlkin, 1982, s. 73.

¹³² Kazgan, a.g.e., s. 182.

¹³³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 1, Ankara, 1989, s. 382.

Denk bütçe anlayışı, tasarruf tedbirleri ve yerli malının kullanılmasının yaygın hale getirilmesiyle desteklenmiştir. Buhran'ın etkileri ve bu konuda alınması gereken tedbirler, yine Atatürk'ün 1 Kasım 1930 ve 1 Kasım 1932 tarihli Meclis'i açış konuşmalarında da yer almaktadır ¹³⁴. Dünya Buhranı döneminde alınan önlemlerin Türkiye ekonomisi üzerine etkileri şöyle belirtilebilir ¹³⁵:

1. Türk Lirası'nı değeri dış paralara göre sabit tutulmuştur.
2. Dış ödemeler dengesi sağlamıştır.
3. Dış ödemeler dengesini sağlamak için alınan önlemler, ithalatı miktar ve değer olarak azaltmıştır.
4. İhracat miktar olarak atmasına karşın fiyatlardaki düşüş dolayısıyla değer olarak azalmıştır.
5. Ülke dışında ve içinde tarımsal ürün fiyatları hızla düşmüştür.
6. Ülke dışında sanayi ürünleri fiyatlarında düşme olmakla beraber, ülke içinde sanayi ürünleri fiyatları sabit kalmıştır.
7. Devlet bütçesinde ve harcamalarında, bütçe dengesini sağlayıcı kısıntılar yapılmıştır.

Keyder, 1920'lerde Hükümet'in bir fiyat politikası olmadığını söylemektedir. Fiyatların oluşması, devletin müdahalesi olmaksızın açık ekonominin işleyişine bırakılmıştır. Ancak 1926'da şeker ve gazyasına tüketim vergisi koyabilmiştir. Bunun nedeni de eski gümrük tarifelerinin değiştirilememesidir ¹³⁶.

1929 sonrası dış ticaret politikası ise, sadece himayecilik güdüsüne değil, aynı zamanda, dış ticaret açığı ve Türk Lirası'nın değerinde oluşan gerilemeye karşı tedbirler alma zorunluluğuna da dayanıyordu ¹³⁷.

Ülkenin siyasi ve ekonomik varlığını tehdit eden üç önemli sorun bulunmaktaydı: Bütçe açıkları, dış ticaret açıkları ve para değerindeki düşüşler. Açık bütçeler konusu 1926 yılından itibaren denk bütçe uygulamasına geçerek çözümlenirken, dış

¹³⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 387-390.

¹³⁵ Tekeli-İlkin, 1983, s. 217.

¹³⁶ Keyder, a.g.e., s. 56.

¹³⁷ Boratav, a.g.e., s. 74.

açıklar ve para değerindeki düşüşler konusu 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın ortaya çıkmasından sonra alınan önlemlerle çözüldü ¹³⁸.

1930'lu yıllardaki devlet kapitalizmi, sanayileşme politikasındaki değişiklikle birlikte ortaya çıktı. Dış ticaret politikası ile sanayileşme politikası arasındaki uyumu arttırmak için; kambiyo kontrolü, ikili ticaret anlaşmaları ve ithalat üzerinde fizik kısıtlamalar gibi uygulamalara yol açtı. Lira'nın değerini kararlı tutmak için duyulan endişe ve paranın dış değerinin adeta “namus” sorunu ve “milli mesele” olarak algılanmasını sağladı. Bu durumun önemli siyasi ve ekonomik sonuçları oldu. Ülke ekonomisinde Almanya'nın ön plana çıkması, Sovyetler Birliği ile ilişkiler Türkiye'nin dış ticaretini ilginç bir noktaya getirdi ¹³⁹.

Türkiye'nin kliring anlaşmaları¹⁴⁰ sonucunda dünya ticaretindeki payı %20'den fazla artış göstermiştir. Kliring anlaşmaları Türkiye'nin dış ticaretteki bağımlılıklarını da değiştirmiştir. 1934 yılına gelindiğinde Türkiye, ihracatının %37.34'ünü, ithalatının %33.83'ünün Almanya ile yapar hale gelmiştir. Bu dönem, dış ticarete tek ülkeye bağımlılığın en yüksek olduğu dönem olmuştur denilebilir ¹⁴¹.

Dünya Buhranı'ndan en çok etkilenenler, Türkiye'nin yapısı ve izlediği ekonomik politikaların niteliği nedeni ile tarım kesimi olmuştur. En çok kaybeden ise daha çok dış pazara ihtisaslaşmış mal üreten ve bazı durumlarda ihracatçı tüccarla bütünleşmiş olan büyük çiftçilerdi ¹⁴².

Ekonomik Buhran liberal ekonomiye ait tüm değerleri ve iyimser yaklaşımları anlamsız hale getirmişti. Atatürk, eski Başbakan ve Paris Türkiye Büyükelçisi Fethi

¹³⁸ Coşar, *a.g.m.*, s. 259.

¹³⁹ Tezel, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁴⁰ Kliring (Clearing) : Takas-değiş tokuş. Dış ticarete dolaysız değiştirme biçimi olup, malın malla ödenmesidir. Bkz. Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁴¹ Tekeli-İlkin, 1982, s. 40.

¹⁴² Tekeli-İlkin, 1983, s. 217.

Okyar'dan liberal ekonomi savunuları içinde bir parti kurmasını istedi. Tevfik Çavdar'ın deyimiyle “güdümlü muhalefet ” partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası, yine Atatürk'ün isteği üzerine kapandı. Belki de Cumhuriyet'in kurucusu, “devrim ideolojisini arıyorken” Faşizm ve Komünizm dışında bir yol bulmaya çalışıyordu ¹⁴³.

Bir “deneme” olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, Atatürk'ün yeni ekonomik politikaların uygulanmasında birliği sağlamak için atılmış bir adım olarak da yorumlanmıştır. Bazı değerlendirmelere göre ise, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek sağlam-seçenek olarak kalması istenmiştir ¹⁴⁴.

1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi, ülkedeki siyasi hoşnutsuzluğun ardında yatan ekonomik sorunların çözüme kavuşturulmasını daha acil hale getiriyordu. Atatürk, Kasım 1930 ile 4 mart 1931 arasında Mersin'i de kapsayan 21 ili dolaştı. Günün koşulları altında demiryolu ve denizyolu ile gidilebilecek her yere gitti. Gezi sonucu beklenilenden daha ağırdı. Ekonomik gelişmeyi hemen hızlandırabilecek bir şeyler yapılmazsa, halkın refahının değil, rejimin siyasi güvenliğinin dahi tehlikeye düşeceği anlaşılıyordu ¹⁴⁵.

II. 2. 1. Gümrük Tarifesi ve Vergi Düzenlemeleri

Türkiye, 1923 Lozan Ticaret Sözleşmesi ile sözleşmeyi imzalayan ülkeler karşısında daha önce 1916 tarifesinin on iki katına yükseltilecek oranları, bazı mallarda 9 katına indirmeyi ve yürürlükteki oranları 5 yıl değiştirmemeyi kabul etmiştir. Ancak Türk Lirası sterlin karşısında %30 değer kaybederse ya da dış ekonomik kriz durumlarında Türk Hükümeti istediği kararları alabilecekti ¹⁴⁶.

¹⁴³ Çavdar, *a.g.e.*, s. 307.

¹⁴⁴ Falih Rıfki Atay, *Çankaya (Atatürk'ün Çankayası)*, İstanbul, 1998, s. 461-466.

¹⁴⁵ Tezel, *a.g.e.*, s. 207.

¹⁴⁶ Tezel, *a.g.e.*, s. 160

Bu itibarla içte yapılabilecek vergi düzenlemeleri ekonomi politikasının eksenini oluşturdu. Ağnam Vergisi, Sayım Vergisi'ne dönüştürüldü (1924), Aşar ve İltizam usulü kaldırıldı (1925),Yol Mükellefiyeti getirildi (1925), Kazanç Vergisi (1926-1927) ve Veraset ve İntikal Vergisi (1926) konuldu. Buhran döneminde ise ekonomideki olumsuz etkilerin giderilmesi için getirilen İktisadi Buhran Vergisi (1931) ve Muvazene Vergisi, devlet daireleri ve özel kuruluşların ödemelerindeki nispi vergileri arttırmıştır ¹⁴⁷.

1924-1929 döneminde etkileyici bir koruyucu gümrük politikası uygulama olanağı ortadan kalkması nedeni ile yeni bütçe geliri elde etme yöntemleri uygulandı. Bu amaçla kibrit, sigara kağıdı, şeker, gazyağı ve benzin, alkol ve alkollü içkiler, barut ve patlayıcı maddelerin ithalatında tekeller oluşturuldu. Bu tekeller ise bazılarında yabancı sermayenin pay çokluğuna sahip olduğu özel şirketlere bırakıldı. ¹⁴⁸.

Lozan Antlaşması'ndaki şartların getirdiği sınırlamanın 1929 yılında sona erecek olması ve Türkiye'nin gümrük resimlerini arttırmak için yaptığı hazırlıklar, bu yılda düşük gümrük resimlerinden yararlanmak isteyen ithalatçıların spekülatif ithalat yapmasına neden olmuştur. Aynı tarihlerde dışarıda fiyatların düşmeye başlaması; miktar olarak yapılan ithalatın değerlere yansiyandan çok daha fazla olmasını sağlamıştır. Tüccarın hem iç hem de dış gelişmeleri yakın takibi ve fırsatçılığı Hükümeti oldukça zor durumda bırakmıştır ¹⁴⁹.

Lozan Sözleşmesi'nin bittiği 1929 Ekim'inde yeni bir spesifik gümrük tarifesi yürürlüğe koyuldu. Buna göre tüm tarım makinaları, araç ve gereçleri gümrük vergisinden bağışık tutuldu. Sanayi makinalarına 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile gümrük vergisi bağışıklığı getirilmişti. Bunlara karşılık yeni tarife ile yerli üretimi korumak için iplik ve

¹⁴⁷ Erdoğan Öner, *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Dönemi'nde Mali İdare*, Ankara, 2001, s. 424-426.

¹⁴⁸ Öner, *a.g.e.*, s. 429; Tezel, *a.g.e.*, s. 164.

¹⁴⁹ Tekeli-İlkin, 1982, s. 33.

kumaş, şeker, un ve diğer gıda malları, deri ve ağaç ürünleri, çimento gibi yerli sanayi alanındaki ithalata yüksek nominal vergi oranları getirildi ¹⁵⁰.

Dünya Buhranı'nın Türkiye ekonomisine yansımalarıyla 1930-1933 arasında ithalatta meydana gelen hızlı ve büyük daralma, ithal malların fiyat oranlarında oluşan önemli düşüşler ve Türk Lirası'nın sterlin karşındaki değerinin takip edilememesi (sterlin ve doların altına göre devalüe edilmesi gerekiyordu) 1929 tarifesi oranlarının uzun süre değiştirilememesine yol açtı ¹⁵¹.

II. 2. 2. Buhran ve Dış Ticaret Açığı

1920 yılından Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılının sonuna kadar bütçeler zamanında hazırlanıp uygulanamadı. Cumhuriyet'in ilk bütçesi 1924 mali yılı bütçesidir. İlk yıllarda yeni bir devlet kurmanın giderleri, savaş sonrası göçmen nakli ve iskanı, savaş alanlarının tamiri, istiladan zarar görenlere yardım giderleri ile ekonomik yaşam ve ülkenin iç ve dış güvenliğine yönelik giderler bütçe açıklarının artmasına neden olmuştur. Gereksinimleri karşılayacak iki yol vardı; ya giderler gelirlere göre sınırlanacak ya da gelirler arttırılacaktı ¹⁵².

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'dan açık bütçeler ve dış borçlar devralmıştı. Gelirler kısa dönemde arttırılamayacağı gibi, tarımda vergi gelirlerinin üçte birini oluşturan Aşar Vergisi 1925 yılında kaldırılmıştı. Mali politikanın ilkeleri 1925 yılında belirginleşti ¹⁵³:

¹⁵⁰ Tezel, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁵¹ Tezel, *a.g.e.*, s. 163.

¹⁵² Öner, *a.g.e.*, s. 436-437; Nevin Coşar, "Denk Bütçe-Sağlam Para Politikası ve Devletçilik (1924-1938)", *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara, 1995, s. 259.

¹⁵³ Coşar, *a.g.m.*, s. 260.

İsraftan kaçınarak tasarrufa uymak, denk ve hakiki bütçe, yeni vergiler koymak yerine vergilerin toplama usullerinin iyileştirilmesi, borçlanmadan ve emisyon yapmadan maliyeyi düzen ve esasına göre yönlendirmek, içeride ve dışarıda devletin itibarını korumak ve sürdürmek, yabancı sermayeden ilkenin bağımsızlığına zarar vermeyecek ve gelişmemizi önlemeyecek biçimde yararlanmak.

Bu aşamada, siyasal sorunlar ve 1925 isyanlarının bastırılması için yapılan harcamalar da etkin bir ekonomik müdahale yapılmasını engelliyordu. 1925-1926 mali yılına bütçe 71.6 milyon TL. açıkla kapanmıştır. 1926-1927 mali yılında açık 9.5 milyon TL.'ye, 1927-1928 mali yılında 4.4. milyon TL.'ye düşürülmüştür. 1927-1928 mali yılında ise, 400 bin TL. bütçe fazlası sağlanmıştır. Bu dönemde Hükümet, maliye politikasını bir genişlemeci ekonomi politikası aracı olarak kullanmıştır. Açıktan finansmandan ve borçlanmadan kaçınmıştır. Zaten bir merkez bankasının olmaması ve kağıt para arzını artırmaktan kaçınılması bu ihtimali ortadan kaldırmıştır ¹⁵⁴.

Yapılan yasal ve idari düzenlemelerle, 1926 yılından itibaren bütçeler Hükümetçe Meclise denk gönderildi, denk onaylandı ve Hükümet siyasi önceliklerini ön plana alarak, çeşitli sosyal rahatsızlıklara rağmen, denk bütçe politikasını titizlikle uyguladı. Bütçeler denk olarak hazırlanıp onaylansa da; 1931 ve 1933 yıllarında bütçe açığı ortaya çıktı. Bunun nedeni, uygulamada gider tahminlerinin gerçekleşmelerin gerisinde kalmasıydı ¹⁵⁵.

Türkiye'nin 1929 Dünya Buhranı'ndan etkilenişi aynı yıl içinde olmuştur. Dış ödemeler açığı buhranın ithalini hızlandırmıştır. Bu yüzden buhrana karşı ilk önlemler dış ticaret ve buradan giderek dış ödemeler dengesini sağlamaya yöneliktir. Tüm bunlarla birlikte buhran süresince dış ticaret dengesinin özenle korunması gündemde kalmıştır ¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Şahin, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁵⁵ Coşar, *a.g.m.*, s. 261-262.

¹⁵⁶ Tekeli-İlkin, 1982, s. 33.

Ticaret kesiminde buhrandan en çok etkilenenler, dış ticaretle uğraşan büyük firmalar olmuştur. Dış ticaret hacmi 1929-1932 yılları arasında (421.5 - 187.2 Milyon TL.) 2.5. misli küçülmüştür. Ticaret kesiminde limited ve kollektif şirketlerin kurulması dikkati çekmektedir. Diğer bir deyişle ticaret alanında yeni sermaye hareketlerinden çok, sermaye risklerini sınırlandırıcı şirket biçimlerine yönelme görülmüştür. Şehirli tüccar, ithal edilen malların az olması ve yüksek talep-düşük arz nedeniyle bu malları, yüksek fiyatla satabilmiştir ¹⁵⁷.

II. 2. 3. Dış Ticarete İlişkin Düzenlemeler

1927'de Maliye Bakanlığı'nın ana birimlerinin oluşturulması ekonomik yapının idaresini kolaylaştırmıştı. Alınan ekonomik önlemlerin amacı, Türkiye'nin ekonomik anlamda kurumsallaşmasını sağlamaktı ve bu başarılı da oldu. 25 Şubat 1930'da Türk Parasını Koruma Kanunu ve 11 Haziran 1930'da TC. Merkez Bankası Kanunu çıkarıldı. Bankalar Konsorsiyumu'nu kuruluşu ise ticaretin düzenlenmesinde önemli bir ara mekanizma oldu ¹⁵⁸.

Buhranın sürdüğü yıllarda denk bütçe anlayışından vazgeçilmedi. Sağlam ve istikrarlı bir para siyasetinin başarılı olması denk bütçe anlayışına bağlıydı. Aslında 1930'lara kadar bir Merkez Bankası kurulamaması, paranın dış değerinin korunması konusunda bazı güçlükler ortaya çıkarmaktaydı. Bu yüzden ülke dışına Türk parasının çıkışı yasaklandı ve para istikrarı, yasa ile korunmaya alındı ¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Tekeli-İlkin, 1983, s. 217.

¹⁵⁸ Öner, a.g.e., s. 437; Şahin, a.g.e., s. 55.

¹⁵⁹ Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişimler*, İstanbul, 2001, s. 233.

Bortav'a göre 1929-1931 yılında ekonomide alınan politika önlemleri tümüyle devletçi ve müdahaleci unsurlardan yoksundur. Bu politika, bir önceki politikayı geliştirmek ve sonrasında korumak biçimindedir. Bu nedenle, bu model piyasa güçlerinin serbestçe yer aldığı iç piyasanın sınırları içinde uygulanan bir korumacılık modelidir. 1930'da ihracatın özellikle kalite standartları denetlenerek, ticaret ve döviz işlemlerine önem verilerek, 1931 yılına kadar korumacı bir ekonomik model için gerekli tüm mekanizmalar ve araçlar büyük ölçüde oluşturulmuştur ¹⁶⁰.

Merkez Bankası'nın olmayışı önemli sorunlara yol açtı. Ziraat Bankası'nın yetersizliği dikkati çekiyordu. Banka köylüye değil tüccara para veriyordu.¹⁶¹ Bankalar Konsorsiyumu yarısını Türkiye'deki yabancı sermayeli bankaların sağladığı bir döviz fonu oluşturarak Hükümet'in emrine verdi ve hükümet bu rezervden faydalandı ¹⁶².

Merkez Bankası'nın kuruluşu dönemin basını tarafından büyük destek bulmuştu ¹⁶³. Yunus Nadi başta olmak üzere birçok usta kalem bu 'devlet bankası'nı tebrik etmiştir ¹⁶⁴.

Türkiye'nin her yıl ortalama 50 TL. dolayındaki alışılmış dış açığının aniden 100 milyon TL. düzeyine çıkması Hükümet'i, ithalatı hem "miktar" hem de "değer" olarak kısıtlamaya itmiştir. 1929, 1930, 1931 yıllarında (1567, 1705, 1873 Sayılı yasalarla) yapılan bu kısıtlamalar, dış ticaret açığının ortadan kaldırılmasını kolaylaştıran bir etken olmuştur ¹⁶⁵.

Buhranın, bürokrasi üzerinde etkileri, ekonomi uygulamalarında belirleyici oldu. Bunun nedeni yönetimin ticari burjuvaziye özellikle de dış ticarete bulunanlara karşı

¹⁶⁰ Boratav, *a.g.m.*, s. 122.

¹⁶¹ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara, 1999, 2. Baskı, s. 296.

¹⁶² Tezel, *a.g.e.*, s. 172.

¹⁶³ Mehmet Özdemir, *Cumhuriyet'ten Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, Ankara, 1997, s. 227.

¹⁶⁴ Özdemir, *a.g.e.*, s. 36-37.

¹⁶⁵ Tekeli-İlkin, 1982, s. 33.

şüphe ile bakması ve güven duymamalarıdır. Bu güven eksikliği, dış ticarete ve mali işlemlerde ve sıkı devlet kontrolünün getirilmesinde etkili olmuştur ¹⁶⁶.

1933 yılı ile birlikte Türkiye, dış ticaretindeki önemli ülkelerin hepsiyle ikili ticaret anlaşmaları imzalamaya başladı. Karşılıklı gümrük tarife indirimlerini de beraberinde getiren bu anlaşmalar, ülkeler ve mallara göre farklı orandaydı. Böylelikle genel gümrük tarifesi, ithalatın hacmi ve yapısını belirlemede önemli bir araç olmaktan çıktı ¹⁶⁷.

Dünya Buhranı'nda Türkiye'de kazanan-kaybeden kesimler incelendiğinde, Cumhuriyet'in başlangıcındaki yönetici gruplar koalisyonunun çözüldüğü görülmektedir. Buhranın iki büyük kaybedeni: büyük çiftçiler ve ihracatçı tüccarlardır. Toprak sahipleri daha hızlı bir sanayi gelişmesini isterken, ticaret kesimi böyle bir sanayileşmeyi istememiştir. Çünkü bu halde kayıpları daha da artacaktır. Bu nedenle büyük çiftçilerle, özellikle dış ticaret kesiminin çıkarları çelişmektedir. Buhran, bu koalisyonu yıkmıştır. Buhrandan güçlü olarak çıkan ve yoğun atılım özlemleri içinde bulunan bürokrasi ile mallarına dış dünyadan bağımsız talepler yaratabilecek olan tarım kesiminin sanayileşmede anlaşması güç olmadı. Ancak bu görevi tamamen yüklenecek bir grubun henüz ortaya çıkmamış bulunması; sanayileşmenin devlet eliyle olmasını zorunlu kılacaktır ¹⁶⁸.

Dünya Ekonomik Buhranı'nın başında ödemeler bilançosu açığı genişlemiş, tarım ürünlerine dayanan ihraç malları fiyatlarındaki süratli düşme dış ticaret hadlerindeki olumsuz gelişmeyi hızlandırmıştı. Ülke içinde deflasyon yaşanırken TL.'nin değeri

¹⁶⁶ Boratav, *a.g.m.*, s. 121.

¹⁶⁷ Tezel, *a.g.e.*, s. 169.

¹⁶⁸ Tekeli-İlkin, *1983*, s. 223.

gerilemekteydi. Para konusunda çok duyarlı olan hükümet bu konuda istikrarı sağladı fakat ekonomiye müdahalesini de arttırmış oldu ¹⁶⁹.

1929 Dünya Buhranı ile ağırlaşan durum, ithalatçıların yararlandığı yabancı tüccar ve banka kredilerini de ani olarak daralttı. Türkiye'nin dış ticaret hadleri 1927-1928 ortalamasına göre %15 düştü. 1925-1928 döneminde Türk Lirası, dış açıkların etkisi ile sterlin karşısında %6, dolar karşısında %5 değer kaybetti. Bu düşüş, 1929'daki büyük ticaret açığı ve Düyun-u Umumiye'den kalan ilk borç taksitinin bu içinde ödenecek olması ile birleşince dış çevrelerde Türk parasının değerinin düşürüleceği şeklinde yorumlandı. Hükümet Aralık 1929'da kamu kesimine yaptığı ithalatı durdurdu. Şubat 1930'da Lira'nın döviz kuru altına bağlanarak, her türlü döviz işlemi denetim altına alındı ¹⁷⁰.

İstikrarlı ve güçlü para, denk bütçe ile birlikte mali itibarın ve dış saygınlığın bir göstergesi olarak ele alınıyordu. Dünya Buhranı'ndan 1929'un ikinci yarısından sonra etkilenen Türkiye, paranın dış değerini etkileyen her şeyin, dış ticaret açığını ve paranın iç değerini de etkilediği görüldü. Yapılan düzenlemelerde dövize spekülasyon cezalandırıldı. "Sağlam Para" politikası sloganlaştı. 1930'lar boyunca Sağlam Para-Denk Bütçe politikası birbirinden ayrılmaz bir bütün oluşturdu. Dünya Buhranı nedeni ile denk bütçe yapmak zorlaştıysa da unutulmayan hedef; denk bütçenin mali bağımsızlığın ve tüm egemenliğin temeli olduğu idi ¹⁷¹.

1930 yılının Ağustos ayı içinde, Liranın Sterlin karşısındaki kuru 10.30 TL. olarak belirlendi. 1931 yılında İngiltere, altın standardından ayrılıca Hükümet, İngiliz devalüasyonunu izlemeyerek Türk Lirasını Fransız Frank'ına bağladı. Fransa 1936 yılında altın standardından ayrıldıysa da Lira'nın resmi döviz kuru değişmedi ¹⁷².

¹⁶⁹ Şahin, *a.g.e.*, s. 54.

¹⁷⁰ Tezel, *a.g.e.*, s. 171.

¹⁷¹ Coşar, *a.g.m.*, s. 261.

¹⁷² Tezel, *a.g.e.*, s. 173.

II. 2. 5. İhracat'ın Yapısı ve İthalat'ın Gerileyişi

İhracatı tarımsal ürünlere dayanan Türkiye, buhranın özellikle tarım fiyatlarında büyük düşüş göstermesi nedeniyle, kısa sürede belirli ülkelere bağımlı hale gelmiştir. Özellikle pamuk ihracatının düşmesi ihracatın yapısını değiştirmiştir. Türkiye'nin dış ticaret açığı verme kaygısının yanında, ihtiyaç duyduğu ithalat mallarına karşılık olarak birçok durumda tarımsal ürün vermeyi önermiştir. İkili anlaşmalardaki bu tutum ihracatın değerindeki düşüşü yavaşlatabilmiştir.

Bağımsızlık Savaşı sonrası benimsenen tarımsal politika, üretimin iki katına çıkarılmasıdır. Buhran ile birlikte tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi ve bu düşüşün iç piyasaya yansımalarının önlenememiş olması, stok ve alım politikalarının uygulanmaması tarımsal kesimlerin tümünü etkilemiştir. Türkiye ihracatını arttırmak istemekte ancak ihracatı yönlendirecek örgütlenmelere gitmediği gibi ihracata kredi desteği gibi özel primler vermemektedir. Tarımsal ürünlerin fiyatları düşerken, tarımsal girdi fiyatları bazı önlemlere rağmen gerçek düzeyde kalmıştır ¹⁷³.

İhracat talebindeki azalma ve fiyatlarındaki düşmeden en fazla tarım kesimi etkilenmiştir. 1929 Dünya Buhranı nedeni ile ülke ekonomisini koruyucu önlemler alınmışsa da krizden en çok tarım kesimi etkilenmiştir. Tarımsal malların fiyatları %60 oranında düşerken, sanayi ve ithal malların fiyatlarında düşüş %15-20'lerde kalmıştır. Nüfusun %80'i tarım kesiminde yaşayan bir ülkede buğday fiyatlarındaki düşüş sefalet anlamına gelmektedir ¹⁷⁴.

1927 yılında Türkiye, ürettiği 180.000 balya pamuğun %40'ını ihraç eder durumdaydı. Bu rakam 1928'de %8'e düşmüştür. Bu düşüşün nedeni; iç talebin artması ve pamuk ürünlerinin yurtiçi imalatının yükselmesiydi. Daha önemlisi pamuk

¹⁷³ Tekeli-İlkin, 1983, s. 218.

¹⁷⁴ Coşar, a.g.m., s. 263.

standardizasyonunun yokluğu ve kalite düşüklüğüydü. Üstelik dış talep de giderek azalma göstermeye başladı ve bu durum buhran döneminde değişmedi ¹⁷⁵. Dolayısıyla pamuk, ihracat içindeki önemini koruyamamıştır. Bunda üretimin düşmesindeki etkisinin yanında sanayideki gelişmeler dolayısıyla iç tüketimin artışının da etkili olduğu söylenebilir ¹⁷⁶.

Tablo 1’de 1929-1935 yılları arasında Türkiye ihracatı ve ithalatının parasal değeri görülmektedir. Hem ihracatın hem de ithalatın değerindeki düşüşler 1929 yılı itibariyle açıkça görülmektedir¹⁷⁷:

Yıllar	İhracat (milyon TL.)	İthalat (milyon TL.)
1928	174	223
1929	155	256
1930	152	148
1931	127,2	126,2
1932	101	86
1933	96	75
1934	92	87
1935	96	89

Tablo 1: 1928-1935 Yılları Arasında Türkiye’nin İhracat ve İthalatı

İthalatın değerindeki ani düşüş 2 yıl içinde yaklaşık %50 oranındadır. Uygulanan kotaları sonucunda ithalat 1929’da 256 milyon lira iken 1933 yılında 75 milyon liraya kadar düşmüştür. 1933 yılı sonrasındaki artışın nedeni Türkiye’nin imzaladığı ikili anlaşmalar sonucunda çoğunlukla da zorunlu olarak yaptığı ithalattır.

¹⁷⁵ Keyder, *a.g.e.*, s. 62-63.

¹⁷⁶ Tekeli-İlkin, 1982, s. 37.

¹⁷⁷ Seyitoğlu, *a.g.e.*, s. 10; Tekeli-İlkin, 1982, s. 34.

İhracat temelde tarımsal ürünlere bağlı kalmakla birlikte, ihraç edilen ürünlerin sıralamasında önemli sayılabilecek değişimler olduğu söylenebilir. Alınan önlemlerle ihracatın miktar olarak artması, Türkiye'yi 1932 ve 1933 yıllarında fazla verir hale getirmiş, Türk parasının değerini de yükseltmiştir. Türk parasının değerindeki bu yükselme, Türkiye'nin ihracatının artmasını zorlaştırmıştır. Bu durum ise Türkiye'nin ticaret ilişkilerinde kliring anlaşmalarını ön plana çıkarmıştır ¹⁷⁸.

1924-1929 yılları arasında Türkiye'nin müşterisi olan sırasıyla İtalya, A.B.D., Almanya ve Fransa'nın ihracatın cari değeri içindeki payı %60 oldu. İthalatın cari değeri içindeki toplamı %54 olurken sıralama İtalya, İngiltere, Almanya ve Fransa şeklinde değişti ¹⁷⁹. Türkiye'nin bunalım içinde aldığı önlemler dış ticarete yöneldiği ülkelerde de değişikliklere yol açmıştır. Özellikle İtalya 1929-1934 döneminde, 1933 yılına kadar Türkiye'nin ihracatında ilk sırayı, daha sonra ikinci sırayı almıştır. Oysa İtalya da Türkiye'nin ürettiği tarımsal ürünleri üreten bir Akdeniz ülkesidir. Bu olgu şu şekilde açıklanabilir¹⁸⁰:

Bu olguda Triyeste serbest limanına yapılan ihracat ve ithalatın rolü vardır. Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye'den ayrılan azınlık tüccarları bu ve benzeri serbest limanlara yerleşerek Türkiye'nin dış ticaretini önemli ölçüde denetlemekteydi. Gerçekte Türkiye'den Triyeste'ye ihraç edilen ürünler buradan Avrupa'ya yeniden ihraç edilmekteydi.

Bu tüccarlar Türkiye'nin ithalatını da önemli derecede denetlemişlerdir. Bu grubun Türkiye'nin dış ticaretindeki denetim güçlerinin, buhran döneminde imzalanan kliring anlaşmalarıyla önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Kliring ve kotalar sistemi içinde yapılan ticaret 1934-1939 döneminde ithalatın %84'ünü ve ihracatın %81'ini

¹⁷⁸ Tekeli-İlkin, 1982, s. 39.

¹⁷⁹ Tezel, a.g.e., s. 165.

¹⁸⁰ Tekeli-İlkin, 1982, s. 39.

oluşturmuştur. Bunun tek istisnası A.B.D. oldu ve bu durum Türkiye için sorun yaratmadı¹⁸¹.

İhracatın 1930'lu yılların başında dünya ekonomik sistemindeki dengelerin önemli ölçüde değişmesi sonucu şekillendiği söylenebilir. Türkiye'nin imzaladığı ikili anlaşmalar, dış ticaretteki birçok ülkenin uyguladığı bir ekonomik model haline gelmiştir. Dünya ticaret fiyatlarındaki düşüşler ihracatın belirli ülkelere yönelmesine neden olmuştur. 1929'dan sonra Türkiye, ithalat hacmini kotalar yoluyla sınırlama imkanı buldu. Böylelikle 1932-1939 döneminde ticaret bilançosu –1938-dışında- her yıl fazla ile kapandı. Bu dönem aynı zamanda imtiyazlı yabancı şirketlerin tasfiye edildiği yıllardır¹⁸².

1929-1933 yılları arasında ithalat fiyatlarındaki hızlı düşüş, toplamda %44'ü bulmuştur. Kasım 1931'de ithalat kotaları liste halinde ilan edilmeye başladı. Tarım ve sanayide üretimde kullanılan makine, araç-gereç ve hammaddeler, ilaçlar ve tıpta kullanılan malzemeler fiziki sınırlamaların dışında bırakıldı. Mamul gıda malları, alkollü içkiler, parfüm, elbise, ayakkabı ve diğer deri eşyaları gibi bazı tüketim mallarının ithali tamamen yasaklandı. Diğer tüketim malları ile çimento gibi yurtiçinde de üretilen ara malların ithali ise kota listelerine bağlandı. Bu listeler her yıl, altı ayda hatta üç ayda bir değiştirildi. Uygulamada ise daha karmaşık oldu¹⁸³.

Dış ticaret dengesini sağlamak için yükseltelen gümrük duvarları ile alınan ithalatı azaltıcı önlemler en çok tarımı etkilemiştir. Sanayi ürünü olarak ithal edilen tarımsal girdilerin iç piyasadaki fiyatları düşmemiş, yüksek kalmıştır. Türkiye'deki büyük çiftçiler yüksek benzin fiyatları ve düşük olan ürün fiyatları yüzünden makinalı tarım yapamaz hale geldi. Mazotlu traktör kullanmalarını veya atlı tarım yapmalarını özendirmek

¹⁸¹ Tekeli-İlkin, 1982, s. 40; Tezel, *a.g.e.*, s. 175.

¹⁸² Boratav, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁸³ Tezel, *a.g.e.*, s. 169-174.

zorunda kalan devlet, makinalı tarım yapanlara yapılan yardımı da 1930 yılından sonra kesti ¹⁸⁴.

1930'lardaki ithalat kısıtlamaları politikası, ticaret dengesini sağlamayı ve yurtiçi üretimi korumayı amaçlıyordu. Ancak 1932 ve 1933 yıllarında Türkiye'nin yaptığı ithalatın gerçek hacmi 1924-1929 ortalamasının yarısına düşmüştü. Bu yüzden ithalat hacmini genişletebilmek için Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi Türkiye'nin dış ticaretinde önemli yer tutan ülkelerle ikili anlaşmalar yaptı. Karşılıklı gümrük tarife indirimlerini de beraberinde getiren bu anlaşmalar, ülkeler ve mallara göre farklı orandaydı. Böylelikle genel gümrük tarifesi, ithalatın hacmi ve yapısını belirlemede önemli bir araç olmaktan çıktı ¹⁸⁵.

1930'larda Türkiye, dış ticaretin tek bir ülkeye yönelmesi bakımından önceki ve sonraki zaman aralıklarında görülmeyen bir yoğunlaşma ortaya çıktı. Nazi Almanya'sı 1930'ların sonuna doğru Türkiye'nin ticaretinin hemen hemen yarısını kendisine yönlendirebildi. Almanya'nın Türkiye ihracatındaki cari değerinin payı, 1932'de %15, 1934'te %39 oldu. 1935-1938 ortalaması %44'ü buldu. İthalatının cari değer içindeki payı 1932'de %25, 1934'te ise %36'ya yükseldi. 1935-1938 ortalaması ise %46 idi. Almanya, kliring hesabında açık vererek Türkiye'yi Almanya'dan daha çok ithalat yapmaya zorladı. Daha çok satın alarak Türkiye'yi kendisine yöneltti. Türkiye özellikle askeri malzeme alımında Almanya'ya bağlı hale geldi ¹⁸⁶.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile özellikle tarımsal ürünlerin fiyatlarında düşüş, Türkiye'yi dış ticarete özellikle sanayileşmiş ülkelere daha bağımlı hale getirdi. Sanayileşme hedefi, Türk ekonomisi üzerindeki baskıların da artmasına yol açtı.

¹⁸⁴ Tekeli-İlkin, 1983, s. 218.

¹⁸⁵ Tezel, a.g.e., s. 175.

¹⁸⁶ Tezel, a.g.e., s. 177.

II. 3. Devletçilik ve Sanayileşme

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte tüm ülkelerde devlet, ekonomik politikayı düzenlemede daha aktif bir rol oynama zorunluluğu duymuştur. Devletlerin ekonomiye müdahalesi ise her ülkenin kendi içindeki siyasal güçler dengesi yani buhranın yarattığı koşullardan etkilenen farklı sosyal grupların yaptıkları yeni koalisyonların niteliği tarafından belirlenmiştir¹⁸⁷. Devletçilik anlayışı da bu unsurlar üzerinden açıklanabilir. Bu aşamada, Türkiye ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik üzerine yapılan tartışmalara yer vermek konunun açıklığa kavuşabilmesi bakımından yararlı olacaktır.

Devletçilik terimi 1930’larda ortaya çıkmış ve 1935’de Cumhuriyet Halk Partisi tüzüğüne dahil edilerek, Türkiye’nin resmi politikası haline gelmiştir. 1933 yılından itibaren iktisadi düzende “devletçilik” kabul edilmiş 1937 yılında Anayasa’nın bir ilkesi olmuştur. Türkiye’nin kapitalist bir ekonomi sistemini, ana kurumlarını da kendi içinde muhafaza eden bir kalkınma planı uyguladığı söylenebilir.

Bu plan; dokuma, çimento, şeker, kağıt, toprak, demir-çelik , kömür, cam, seramik gibi temel sanayinin kurulmasını sağlamıştır. Devlet eliyle kurulan sanayi kuruluşlarının sektörlerine bakıldığında işlenecek ürünlerin “hammaddesinin” Türkiye’de bulunmasına özen gösterildiği görülmektedir.

1925’de kurulan Sanayi ve Maadin Bankası, devletin elinde bulunan ve çoğu imalathane niteliğindeki fabrikaları bünyesine alarak, bunlara işletme sermayesi ve kredi temin etmiştir. Banka 1932’de yerini iki yeni kuruluşa bırakmıştır: Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası. Beş Yıllık Birinci Sanayi Planı’nın gerçekleştirilmesi amacıyla bu

¹⁸⁷ Tekeli-İlkin, 1983, s. 216.

kurumların yerini Sümerbank almıştır. Planın madencilik ve enerji ile ilgili kısmını uygulamak için de Etibank kurulmuştur ¹⁸⁸.

Ahmet İnsel'e göre, çağdaş devlet iktidarının referans noktası, diğer rakip referans noktalarını silmeyi getirmektedir. Bunun başarısı, devletin mutlak ve toplumdışı güç konumunu ele geçirmesi demektir. Dünyevi güçle donanmış toplumun üstünde ve dışındaki bu yapı; soyut toplumsallıktan-somut toplumsallığa geçişteki boşluğun, devlet merkezli tanımlanmasını sağlamaktadır. Kalkınmacı söylemle, ulusalcı söylem bu noktada birleşmekte ve birbirini tamamlamaktadır ¹⁸⁹.

Türkiye'de Devletçiliğin, bir ekonomik kalkınma modeli olarak, 1929 sonrası Dünya ekonomik Buhranı koşullarında geçerli olması iç ve dış etkenler düşünüldüğünde olağan bir durumdur. Ancak burada göze çarpan asıl nokta; Sovyet kalkınma model ve isimlendirmelerinin kullanılmasının yanında yine bu ülkeden teknik destek alınmasıdır. Bir başka önemli durum da Türkiye'nin devletçi politikaları uygulama döneminde, Nazi Almanyası ile olan ekonomik ilişkileri ve dış ticaretteki bağımlılığıdır.

Keyder, genel olarak ekonomik yapının politik düzlemde ele alındığını ve aslında Türkiye Ekonomisi'nin 1930'larda dünya ekonomisi kriziyle değişime uğrayışının gözden uzak tutulduğunu söylemektedir. Önceden saptanmış bir kalkınma modeli somuta dönüştürülmemiştir. Dolaylı olarak politik bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla ilişkili olmadığı, ekonomik bağımsızlığa yönelmenin, yine dünya ekonomisinde belirlenen konjonktürel bir olgu olduğu sonuçlarını çıkarmaktadır ¹⁹⁰.

Tekeli ve İlkin, Türkiye'de Devlet'in ekonomik yaşama müdahalesinin, önceleri "mutedil devletçilik" daha sonra "doğrudan doğruya devletçilik" diye

¹⁸⁸ Dündar, *a.g.e.*, s. 80-82.

¹⁸⁹ Ahmet İnsel, *İktisat İdeolojisi'nin Eleştirisi*, İstanbul, 1993, s. 56-57.

¹⁹⁰ Keyder, *a.g.e.*, s. 10.

adlandırıldığını vurgulamaktadır. Bu müdahale, özellikle sanayileşmede devlete önemli bir rol ve öncelik vermek biçiminde olmuştur ¹⁹¹.

Sayar, Devletin 1923-1931 arasında ekonomiye olan müdahalesinden bahsedilebileceğini ancak bu müdahalelerde devletin; kaynak dağıtıcı bir rolü bulunmadığını savunmaktadır ¹⁹².

Boratav, 1929-1931 arasında sanayi burjuvazisinin, yeni imkanları kötüye kullanmasını, devletçiliğe geçişin önemli sebeplerinden biri olarak göstermektedir¹⁹³:

“Hammadde”yi gümrüksüz ithal eden, basit işlemlerle bunu nihai mala dönüştüren ve iç piyasada herhangi bir rekabet söz konusu olamadığı için fahiş karla satan yeni sanayicilerin bu tutumları, devletçiliğe geçişin en güçlü dürtülerinden birisini oluşturmuştur.

Boratav’a göre, 1929-1931 yılları himayeci fakat devletçi olmayan bir dönemi ifade etmektedir. 1932’nin ikinci yarısına kadar Devletçiliğin gerçek ve açık bir anlamı, içeriği yoktur. Zira demiryolları dışında devlet, üretici alanda hiçbir etkinlikte bulunmamıştı ve devletin ekonomiye müdahalesi dış ticaretle sınırlıydı ¹⁹⁴.

Boratav, 1932-1939 dönemi devletçiliğini; kendisini tamamlayan diğer ekonomi politikası unsurlarıyla birlikte “milli bir sanayileşme çabası” olarak yorumlamanın ve devletçiliğin iktisadi bilançosunu bu dönemde “olumlu” olarak değerlendirmenin doğru olacağını söylemektedir. Ancak sözünü ettiği “milli” vurgusuna dayanılarak bu politikaların, “sınıflar-dışı” olduğu biçiminde yorumlanamayacağını belirtmektedir ¹⁹⁵.

Şahin, sanayileşmenin bir an önce başlatılması gerektiği düşüncesinin, ülkenin içinde bulunduğu yapısal şartlar ve ekonomik açmazlardan kaynaklandığının altını

¹⁹¹ Tekeli-İlkin, 1983, s. 217.

¹⁹² Sayar, *a.g.e.*, s. 232-234.

¹⁹³ Boratav, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁹⁴ Boratav, *a.g.m.*, s. 122.

¹⁹⁵ Boratav, *a.g.e.*, s. 114.

çizmektedir. Bununla birlikte liberal bir sanayileşme politikasında ısrarın, zaman kaybına ve gelişmiş ülkelerle olan sanayileşme farkının aleyhte genişlemesine neden olacağı anlaşılmıştır. Kaldı ki devlet eliyle sanayileşme arayışları 1930’lu yıllara özgü bir uygulama değildi. Osmanlı İmparatorluğu’nun II. Meşrutiyet döneminde sanayi işletmeleri kurmak için girişimleri olmuştu. Dolayısıyla bu tecrübeler içinden çıkan Cumhuriyet kadrosunun, ekonomi üzerinde yukarıdan aşağıya bir kontrol sistemini daha kolay ve cazip görmesi olağan sayılabilir¹⁹⁶. Devletçi sanayileşme politikası, özel kesimi ortadan kaldırmak, onun yerini almak amacıyla değildir. Yine piyasa ekonomisi kuralları esastır.

Şahin’e göre, özel kesim ve kamu kesimi hem farklı üretim alanlarında hem de aynı üretim alanlarında yan yana bulunmuştur. Rekabet etmemişler ve işbirliği içinde tamamlayıcı işlevleri üstlenmişlerdir. Kapsamı ise günlük ihtiyaçlara ve sosyal gruptan gelen baskılara göre değişmiştir¹⁹⁷.

Seyitoğlu, 1923-1929 döneminde devletin ekonomik yaşam üzerindeki müdahalelerinin daha çok “düzenleyicilik” ve “özel sektörü şekillendirme” şeklinde olduğunu düşünmektedir. Yine bu dönemde, özel sektörün başarısını gösterebilmek için yeterli süre geçemediğini belirtmekte ve aslında devletin ekonomiye dolaysız müdahale için fırsatı ve olanağı olmadığını belirtmektedir¹⁹⁸.

Dündar, ekonomik buhranın, liberal ekonomiye olan güveni sarsmasının sanayileşmede devletçiliği daha önemli hale getirdiği üzerinde durmaktadır. Böylelikle “özel teşebbüsün yapamadığını devlet yapar” düşüncesi yerine; “toplum için yararlı olan ve ekonomideki hakim noktaları devlet eline alsın” görüşü egemen olmaya başlamıştır. Bu

¹⁹⁶ Şahin, *a.g.e.*, s. 54-55.

¹⁹⁷ Şahin, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁹⁸ Seyitoğlu, *a.g.e.*, s. 8-10.

halde Devlet, hem alt-yapı yatırımları yaparak özel sektörün geliyeceği ortamı hazırlayacak hem de kuracağı sanayi kuruluşları ile dışsal ekonomiler yaratacaktır ¹⁹⁹.

Tezel de, Hükümet'in, üretim araçlarında özel mülkiyet yerine devlet mülkiyetini ikame etmeyi hiçbir zaman düşünmediğini, son çare olarak devlet kapitalizmine başvurulduğu görüşüne katılmaktadır. Dünya buhranının oluşturduğu özel koşullarda, özellikle Amerikan kapitalistlerine yapılan başvurunun cevapsız kalışı,; Hükümet'in, devlet kapitalizmini bir strateji ve ekonomiyi geliştirecek bir tamamlayıcı rol olarak algılamasına neden olmuştur. Bu aynı zamanda, yerli varlıklı sınıfların ve diğer kapitalist yapıların baskılarının değil yönetici kadronun kendi başına attığı adımların ürünüdür. Tezel'e göre, Dünya Buhranı Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde ve buna bağlı olarak Türk tarımının iç ticaret hadlerinde büyük bir bozulmaya yol açmış ve yabancı kapitalistlerin Türkiye'ye yatırım yapmalarını ciddi bir şekilde azaltmıştır. İşte bu durum, Hükümet'in ithal ikameciliğe yönelik sanayileşmeyi hızlandırma ve bunu gerçekleştirebilmek için de sanayide devlet kapitalizmine başvurma kararını almasında birincil rol oynamıştır ²⁰⁰.

Türkiye'nin sahip olduğu sorunlar ve buhran ile birlikte oluşan sorunlar birleştirildiğinde, bu sorunların doğuşu, yeni olanaklar şeklinde değerlendirilebilir. Örneğin: Altın esasını terk eden yabancı paralar karşısında Türk parasının değerlenmesi, Türkiye'nin dış borç ödeme yükünü hafifletmiştir. Ülke içindeki yabancı şirketlerin karlarındaki azalma, şirketleri satın almak için elverişli bir ortam yaratmıştır. İthalatı dengeleyebilmek için miktar olarak daha fazla ihracat yapmak gerekmiş ancak iç fiyat hadlerinin tarımın aleyhine gelişmesi, kırsal kesimden kente aktarılan artık bir değer doğurmuştur. Bu aşamada devlet, bu artığı değerlendirmek için vergilendirme ve yeniden

¹⁹⁹ Dündar, *a.g.e.*, s. 83.

²⁰⁰ Tezel, *a.g.e.*, s. 468-471.

dağıtma olanağına sahip olmuştur. Seçenekleri arasında ise tarımı sübvans etmek, sanayi girişimlerine yatırmak, özel girişimin eline bırakmak veya transfer etmek yer almaktadır²⁰¹.

Sonuç olarak, 1930’lu yıllarda uygulanan Devletçilik politikasına geçişin nedeni “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı” olmuştur. Bu dönem aynı zamanda Türkiye’ye ulusal ekonomisini kurma fırsatı da vermiştir. Fakat Devletçi ekonomi politikalarını Birinci Dünya Savaşı’nın koşulları içinde uygulanmaya çalışılan “milli iktisat” politikasının devamı olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, gelişmiş sanayi ülkeleri dahil olmak üzere dünyanın hemen her yerinde etkisi uzun yıllar süren kalkınma model ve stratejilerini gündeme getirmiştir. Dolayısıyla planlı kalkınma anlayışının, devletlerin ekonomilerinde egemen olması dönemin anlayışı ile paralellik göstermektedir.

Ancak Türkiye’nin yönetsel bütünleşmeyi de beraberinde taşıyan ekonomik yapılanması, kurucu iktidarın gücünü arttıran önemli etkenlerden biri olmuştur. Tartışma konusu ise, Devletçilik anlayışı ve uygulamalarının; “Cumhuriyet kadrosunun zorunlu bir tercihi mi yoksa istediği bir durum mu olduğu” üzerinde odaklanmaktadır.

Türkiye’nin temel yapısını oluşturan kapitalist değerler nedeniyle, dünyanın yaşadığı her ekonomik kriz, doğal olarak Türkiye’yi de etkileyecektir. Bu halde Devletçilik anlayışı: rejimin temellerinin sağlamlaştırılabilmesi ve iktidarının, istenen bir meşruiyete ulaşmasına yardımcı olması bakımından olumlu bir durum olarak algılanmaktadır.

²⁰¹ Tekeli-İlkin, 1982, s. 74-75.

III. BÖLÜM: 1929 DÜNYA EKONOMİK BUHRANI VE MERSİN LİMANI

III. 1. Mersin Limanı'nın Gelişim Süreci (1830-1929)

III. 1. 1. Liman-Kent İlişkisi Bağlamında Mersin Limanı'nın Önemi

Mersin'in bir yerleşim bölgesi olmasını ve tarihsel gelişimini, deniz ile bağlantılı olarak değerlendirmek kaçınılmazdır. Mersin, bulunduğu yer itibarıyla hem tarımsal üretimin yapıldığı Çukurova Bölgesi'nde olması hem de zaman içerisinde bu üretimin, dünya pazarlarına aktarılacak ulaşım olanaklarına sahip hale gelmesi nedeniyle önemli bir yerleşim merkezi olmuştur.

Yaklaşık 150 yıllık geçmişi bulunan kentin gelişimi 19. Yüzyıl sonlarında Çukurova'da pamuk ekimine başlanması ve Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte hız kazanmıştır. Ticaret faaliyeti arttıkça kente yerleşimler çoğalmış, deniz ticareti yapan şirketlerin acenteleri kurulmuştur. Beraberinde birçok ülkenin konsolosları Tarsus'tan gelerek Mersin'e yerleşmişlerdir. Osmanlı dönemi politikaları doğrultusunda Anadolu-Bağdat demiryolu hattının bir parçası olarak Adana-Mersin hattının işletmeye açılması ise Mersin'i, Çukurova'nın çıkış kapısı haline getirmiştir.

19. yüzyılın ortalarında bir balıkçı köyü olan Mersin sırasıyla: 1865'de kaza, 1894'de Sancak, 1915'de müstakil Mutasarrıflık olmuştur. 1922 yılında ise Vilayet yapılmıştır. 1933 yılında, civar idareler birleştirilerek oluşturulan İçel Vilayeti'nin merkezi de yine Mersin'dir²⁰².

Kentin oluşumunda elbette bölgede endüstriye yönelik tarımın yapılması ile ortaya çıkan bir liman ihtiyacı önemlidir. Ancak dikkati çeken konu, kenti oluşturan nüfusun buraya ticaret yapmak amacı ile gelmeleri ve kentin dünya pazarlarına

²⁰² İçel İl Yıllığı, 1972, s. 210-211.

eklemlenmesidir. Limanlar, tarihin hemen her döneminde ekonomilerin başat unsurudur ve bu durum aslında Anadolu'nun Akdeniz kıyıları için yeni değildir. Aynı zamanda Limanın geçirdiği değişim ve dönüşümün, Mersin'in sosyal ve kültürel yapısını da belirleyen en önemli etken olduğu söylenebilir. Ticaretin getirmiş olduğu sermaye ve kültür, kentin Cumhuriyet ile birlikte gelen modernleşmeyi yakalayabilmesini de kolaylaştırmıştır.

Ticari yaşamın belirleyiciliği ölçeğinde, kentin bölgede, ülkede ve dünyada meydana gelen ekonomik değişimleri eş zamanlı olarak hissetmesi doğaldır. Kaldı ki Mersin zaman içerisinde, dış ticaretin İstanbul ve İzmir ile birlikte önemli bir merkezi haline gelmiştir. Dolayısıyla Büyük Çöküş olarak da adlandırılan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye'yi olduğu gibi ticari yaşamın yoğun olarak işlediği Mersin'i ve limanı da derinden etkilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik enkazını ve borçlarını miras olarak alan Cumhuriyet kadrosu, bir liman kenti olan Mersin üzerinde daha bir önemle durmuştur. Dahası 1939 yılına kadar İskenderun'un Türkiye'nin sınırları dışında bulunması; limanın önemini ve modern bir limanın yapılması yönündeki çabaları da arttırmıştır.

Buhran, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik temellerinin oluşturulacağı ve kurumsallaşmaya başladığı dönemde meydana gelmiştir. Ülkenin siyasal bağımsızlığını güçlendirecek ekonomik tedbirlerin dış ticaret ekseninde dönüşü, liman kentlerindeki hareketliliği yakından ilgilendirmektedir. Bu nedenle devlet politikasındaki her adım ve değişikliğin, ekonomik yaşamın egemenliğindeki liman kentlerinde daha çok hissedildiği söylenebilir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla birlikte Mersin Limanı'nın modernleştirilmesi üzerinde sürekli durulmasının nedeni de ülkenin ekonomisini canlandırarak verimli bir limana duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. 1954 yılında inşaatına başlanılan ve

1961’de tamamlanan modern Mersin Limanı, bugün Türkiye’nin en önemli limanlarından biridir. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü tarafından işletilen Mersin Limanı, Avrupa’nın sayılı limanları arasında yerini almıştır.

III. 1. 2. Çukurova’nın Dünya Pazarlarına Eklemlenmesi

1830’larda Mehmet Ali Paşa tarafından işgal edilen Çukurova’nın ekonomik durumu önemli ölçüde gelişmesine rağmen 1862’de tüm ovanın nüfusu yaklaşık 1000 kişiydi ²⁰³. 1866’ya kadar feodal yapının baskısı ve güvenlik sorunları bölgenin Amerikan İç Savaşı yıllarındaki pamuk kıtlığına cevap verememesine neden olmuştur. 1870’li yıllarla birlikte büyük miktarda topraklar yeniden ekime açılmış, güçlü yerel grupların etkisi nedeniyle imparatorluk, bölgedeki mali tabanını genişletmek istemiş ve göçebe Türkmenlerin ovada iskan edilmesi yolunda ciddi girişimlerde bulunmuştur. 1885’deki kuraklık ve pamuk ürünün tahribi Mısır’dan kaliteli tohumlar getirilmesiyle giderilmeye çalışılmış, tarımın ticarileşmesi sağlanması yönündeki çabalar da artmıştır. Bu gelişme, 1896-1913 döneminde hızlanmıştır ²⁰⁴.

19. yüzyıl sonunda bölgenin dünya pazarlarına açılması hem deniz hem de demiryolu ulaşım olanaklarının artmasıyla gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Anadolu-Bağdat hattı üzerinde bulunan Mersin-Adana Hattı’nın imtiyazı 1883 yılında verildi. 1884-1886 yılları arasında inşa edilen hattın sermayesi İngilizlere aitti ²⁰⁵. Hattın Alman sermayesi tarafından İngilizler’den satın alınmasıyla bölge, Alman nüfuz alanına girmiş oldu. Bu dönemde Anadolu Demiryolu Şirketi, yüksek kaliteli tohumluk kullanımı, araç-gereç ve

²⁰³ Lübnan’dan gelerek Tarsus’ta görev yapmaya başlayan Peder Giuseppe’nin 1844’de İtalya’ya gönderdiği mektuba göre Mersin; 1000 nüfuslu ve bunlardan 5’nin Katolik olduğu, Tarsus’a dört saat uzaklıkta bulunan, balıkçıların ve çiftçilerin yaşadığı bir köydür. Bkz. Hanri Leylek, *Mersin Katolik Kilisesi (150. Yıl)*, Mersin, 2003, s. 2-3. 1929 yılına gelindiğinde Mersin merkez nüfusu yaklaşık 47.000 olmuştur. Bu dönemde Mersin için bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı (1928-1929)*, İstanbul, 1929, s. 687-695.

²⁰⁴ Pamuk, *a.g.e.* s. 116.

²⁰⁵ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1997, s. 102-104.

makine ithali ve sulama yatırımlarına girişilebilmesi için büyük toprak sahiplerine krediler sağladı. 1913 yılına gelindiğinde ise Çukurova ihracat için pamuk üreten büyük işletmelerin egemenliğinde; İmparatorluğun tarımı en fazla ticarileşmiş bölgesi olmuştu²⁰⁶.

19. Yüzyıl sonunda Mersin’de ticaretin keresteye dayanması, ormanlık alanların azalmasına yol açmıştır. Yine de ekilip dikilen arazi, kullanılmayan araziye göre daha fazlaydı. Bölgede yetiştirilen pamuğun dışında susam ve darının tamamı, buğday ve arpanın ise ihtiyaçtan fazlası ihraç edilmiştir. Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden gelen tahıl ürünleri, un, baklagiller, canlı hayvanlar ve krom madeni başlıca ihraç kalemleri arasında yer almaktadır²⁰⁷.

Bölgede ticari yaşamı düzenlemek için 1886’da kurulan Mersin Ticaret Odası başkent İstanbul’u (1882) takip eden ilk kuruluşlardandır. Bu durum, ticaret faaliyetlerinin yoğunluğunun sonuçlarını açık bir şekilde göstermektedir²⁰⁸.

1912’de yapılan toprak sayımında Çukurova bölgesinde büyük arazi sahiplerinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. 1927 Tarım Sayımı’nda ise sadece Adana bölgesindeki tarım işletmeleri artık üretebilecek işletmeler arasında sayılmaktadır²⁰⁹.

1913’te Adana Ticaret Borsası’nın kuruluşu, Çukurova’daki pamuk üretiminin yanında bölgede tarımsal faaliyetlerin düzenlenmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Üretim ve pazara açılma açısından borsanın bölgedeki etkinliği, Fransız işgaline kadar devam etmiştir. Ancak özellikle Birinci Dünya Savaşı içerisinde Almanya’dan sipariş

²⁰⁶ Pamuk, *a.g.e.* s. 117.

²⁰⁷ Emine Dengeç, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında ve XX. Yüzyıl Başlarında Mersin’in Ekonomik Yapısı*, Eskişehir, 1998, s. 95-96.

²⁰⁸ İbrahim Göktepe, *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Mersin Ticaret ve Sanayi Odası*, Mersin, 1986, s.2.

²⁰⁹ Keyder, *a.g.e.*, s. 27.

edilen ziraat aletlerinin önemli bir kısmının savaş sonuna kadar getirilememesi, ürün verimliliğini ve kalitesini olumsuz anlamda etkilemiştir ²¹⁰.

Çukurova Bölgesi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Ateşkesi'nden (30 Ekim 1918) sadece birkaç gün sonra işgal edilmiş, Ocak 1922'ye kadar da Fransız işgal yönetimi altında kalmıştır ²¹¹. Milli Mücadele dönemi sonrasında bölgedeki birçok sanayi kuruluşu; Cumhuriyet yönetiminin politikaları doğrultusunda gerek satın almalar yoluyla gerekse gayri müslimlerin ülke dışına çıkması nedeniyle devletin ve yerli Müslüman-Türk unsurun eline geçmiştir.

Vedat Eldem'in verdiği bilgilere göre, Birinci Dünya Savaşı öncesi Adana da 3 sanayi tesisi bulunuyordu ²¹². Birinci Dünya Savaşı sonrası 40'a yakın yangın, bölgedeki fabrikaların çalışma düzenlerini oldukça etkilemiştir. Çukurova'da pamuk işleyen fabrikaların en büyüğü 1906'da Rum Aristidi Kozmasimyon evlatları tarafından kurulmuştur. Fabrika, 1922'de Fransız Rober Şirketi tarafından işletilmiş, Cumhuriyet döneminde ise Milli Mensucat Fabrikası adını almıştır. Bölgede kurulan birçok pamuk işleme ve dokuma sanayiinin gayri müslimler tarafından kurulduğu görülmektedir. Bunun iki istisnası; Tarsus'ta ilk kurulan fabrikalardan biri olan Rasim Dokur Bez ve İplik Fabrikası ve 1925'de Rasim Şinasi 'nin Mersin'de kurduğu Sümerbank Çırçır ve Prese Fabrikası'dır ²¹³.

Sonradan Çukurova Sanayi İşletmesi olan çırçır, iplik ve bez imalatı yapan Tarsus Fabrikası 1888'de kurulmuştur. Aynı tarihlerde Mersin'de Şaşati'ler tarafından kurulan fabrikanın diğer şubesi, önce İş Bankası'na geçmiş daha sonra İçpak (İçel Pamuk ve Yağ Anonim Şirketi) adını alarak 1944'e kadar faaliyet göstermiştir. 1922'de Ziraat

²¹⁰ Eldem, *a.g.e.*, s. 35.

²¹¹ Zeki Teoman, "İçel'in Kurtuluşu", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.13. , Ocak-1998.

²¹² Eldem, *a.g.e.*, s. 167. Adana'daki fabrika sayısı 1930'da 22'yi bulmuştur; *Yeni Adana*, 20 Mart 1930.

²¹³ Sadi Kurtulmuş, *Çukurova'da Sanayi*, Mersin, 1949, s. 8-13.

Bankası'nca satın alınan ve 15 yıl işletilen Sümerbank Pamuklu Sanayi Müessesesi ise 1885'de Rum Hırpani tarafından kurulmuştu. 1904'de Zelviyan ve Mıgırdıç'ın kurduğu Çırçır ve Prese Fabrikası da 1926 yılına kadar faaliyet göstermiştir ²¹⁴.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar dünya ticaret hadleri tarım lehine gelişmişti. Bu döneme gelindiğinde Çukurova Bölgesi, Ege Bölgesi ile birlikte dünya pazarlarıyla tam olarak bütünleşen bölgelerdi ²¹⁵.

1920'lerin ilk yarısında pamuk ihracatının, Türkiye'nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesinde asıl yönlendirici rolü oynayacağı umuluyordu. 1927 yılındaki pamuk üretimi 1914'e göre %35 artmış, üretim 1929 yılına gelindiğinde iki misline ulaşmıştır. Üretimin dörtte üçünü sağlayan Adana bölgesindeki traktör (Fordsan) sayısı 1922'de yalnızca 3 iken, bu sayı 1925'de 100'ü bulmuştur ²¹⁶.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı dış ticaretinde en büyük payı alan İngiltere 1924-1929 döneminde önemini yitirdi. İtalya ise ön plana çıktı. Bunun bir nedeni Türkiye'den ayrılan bazı Rum tüccarların Trieste'ye yerleşerek, daha önce Türkiye'den başka ülkelere yaptıkları ticareti, Trieste'yi bir transit merkezi gibi kullanarak sürdürmeleri oldu. Bunun yanında İtalyan iş çevrelerinin, bu yıllarda Çukurova'daki pamuk üretiminin ticari denetimini ele geçirmek ve Türkiye'nin pamuklu kumaş ithalatını kendilerine bağlama istekleri de etkiliydi ²¹⁷.

1925'de Manchester tüccar ve uzmanları, bölgeye gelerek bir Çırçır Fabrikası kurmuştur. Bu ilgi ve etkinlik devam eden yıllarda artış göstermiş ve ayrıca bir Trieste bankası, buradan yapılabilecek ihracat için İtalyan sermayesini örgütlemeye başlamıştır ²¹⁸.

²¹⁴ Kurtulmuş, *a.g.e.*, s. 15-42.

²¹⁵ Keyder, *a.g.e.*, s. 30.

²¹⁶ Keyder, *a.g.e.*, s. 61.

²¹⁷ Tezel, *a.g.e.*, s. 166.

1927 yılında Türkiye, ürettiği 180.000 balya pamuğun %40'nı ihraç eder durumdaydı. Bu rakam 1928'de %8'dir. İzleyen yıllarda ise sürekli düşüş göstermiştir. Bu düşüşte; iç talebin artması ve pamuk ürünlerinin yurtiçi imalatının yükselmesi idi. Daha önemlisi pamuk standardizasyonunun yokluğu ve kalite düşüklüğüydü. Üstelik dış talep de giderek azalma göstermeye başladı ve bu durum buhran döneminde değişmedi. Çukurova, özellikle Türkiye'nin pamuk üretiminde önemli bir yere sahip olması nedeniyle, Buhran'ın etkisinin en fazla görülebileceği bölgelerin başında gelmektedir. 1930'larda büyük mülklerdeki toprak birikiminin artışı belirgin olmasa da, ülkede zaten az olan traktör sayısının azalması, iç hadlerin büyük ölçüde tarımın aleyhine dönmesi Çukurova'da "ucuza arazi kapatılmasına" neden olmuştur ²¹⁹.

III. 1. 3. Mersin'de Ticaretin Gelişimi ve İskeleler

Mersin Limanı'nın tarihine ilişkin verilere bakıldığında limanın, 1820'lerde oluştuğuna ilişkin bilgiler bulunduğu belirtilmektedir. Tarsus Sicil Defterleri'nde 1832 yılı itibariyle kayıtlar bulunmaktadır. Bu ilk dönem kayıtlarında, güvenliğin sağlanması ve inşaa faaliyetleri konusunda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Sicil defterlerine göre 1850'li yıllar Mersin'in kuruluşu açısından önemlidir. Bu dönemde Mersin İskelesi'nde hareketli bir ticaret ve inşaa faaliyeti söz konusudur. Ancak yüzyılın sonlarına kadar Sicilya, Sardunya ve Fransa konsolos vekilleri Mersin'de değil, Tarsus'ta ikamet etmektedir ²²⁰. Bu halde Mersin'in, Adana-Mersin Demiryolu hattının inşası ile önemli bir yerleşim ve ticaret merkezi olmaya başladığı söylenebilir.

²¹⁸ Keyder, *a.g.e.*, s. 62.

²¹⁹ Keyder, *a.g.e.*, s. 63.

²²⁰ Nuri Adıyeke, İbrahim Oğuz, "Mersin Tarih Yazımında Bir Kaynak Olarak Tarsus Şerhiye Sicilleri", *Tarih İçinde Mersin Kolokyum II*, Mersin, 2005, s.123.

Ticaret faaliyetlerin artmasıyla tahmil tahliye işlerinin gerçekleştirilmesi için hem yerel idare hem de özel şirketler tarafından ihtiyaca göre beton ve ahşap iskeleler yapılmıştır. Liman faaliyetlerinin değişik tarihlerde yenilenen ya da yeniden yapılan bu iskeleler yoluyla yürütülmesi çeşitli aksaklıklara yol açmıştır. Bir kere ticari faaliyetler bütünsellik arz etmemektedir. İskelelerin yetersizliğinin yanında hava koşullarının uygun olmadığı mevsimlerde gemilerin kıyıya yanaşması mümkün olmadığından, yükleme-boşaltma işleri ancak işçilerin suya girerek malları taşımaları ile gerçekleşebilmektedir.

1892 tarihli Adana Vilayet Salnamesi'ne göre bu tarihte 5 iskele bulunmaktadır²²¹. Yalnızca Belediye'ye ait iskele demir, diğerleri ahşaptır. Bu iskelelerde, 10 adet mavna, otuza yakın küçük flika, bir kıta istimbot ve motor bulunmaktadır. Salname'de iskeleye gelen gemilerin; Osmanlı bandıralı İdare-i Mahsusa ve Hidiviye, Fransız bandıralı Mesajeri Maritim, İngiliz Bell taşımacılık şirketlerine ait olduğu belirtilmektedir. Bağlantılı Limanlar ise İstanbul, İzmir, Suriye, İskenderiye ve Marsilya limanlarıdır.

Ticari faaliyetlerin yoğunluğu nedeniyle Tarsus'taki konsoloslukların Mersin'e taşındığı ve birçok ülkenin konsolosluklarının açıldığı görülmektedir. 1892 ve 1893 tarihli Salname'lere bakıldığında Mersin'de dünya ticaretine yön veren hemen tüm ülkelerin temsilcilerinin bulunduğu söylenebilir. Bunlar: Fransa, Danimarka, Rusya, Flemenk, İngiltere, İtalya, İspanya, Yunanistan, Avusturya, Amerika, Belçika, İsveç ve Norveç, Portekiz konsolosluklarıdır.

19. yüzyıl sonunda Doğu Akdeniz'in önemli bir ticaret merkezi haline gelen Mersin'de birçok banka açılmıştır. Osmanlı Bankası ve Ziraat Bankası'nın yanında

²²¹ Mersin ile ilgili bölümleri, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası tarafından çevirtilmiştir.

şubeleri bulunan bankalar arasında Deutsche Orient Bank, Memalik-i Şarkiye Fransız Bankası, Selanik Bankası ve Atina Bankası yer almaktadır²²².

Tarsus Limanı'nın tıkanması, Yumurtalık ve Karataş Limanları'nın modernleştirilmemesi Mersin'in lehine gelişen bir durum yaratmıştır. Ticari yaşamdaki bu hareketliliğe rağmen hem iskelelere gereken önemin verilmemesi hem de limanın doğal koşulları nedeniyle yükleme ve boşaltma işlerinde hayli zorluklar yaşanmıştır. 1900 tarihli Adana Vilayet Salnamesi'ne göre Mersin Limanı'nın koşulları şöyledir²²³:

Mersin Limanı açık bir limandır. Birkaç rüzgarın taht-ı tesirinde olduğundan gemilerin barınmasına müsaid değilse de posta vapurlarının zaruri uğrak mahali olup vilayetin umumen ve Konya Vilayeti'nin kısmen mühim bir meharecidir.

Şinasi Develi'nin verdiği bilgilere göre, 1888'de yerel idareye hem ticari hem de şehir içi ulaşımı sağlayacak olan bir tramvay hattı (dekovil) imtiyazı verilmiştir. 1912 yılında işletmeye açılan hat, Gümrük Meydanı ile Müftü Köprüsü arasında yer almaktadır. Bu hat, Fransız İşgali döneminde (1919-1922) yerinden sökülerek İstasyon ile Gümrük Meydanı arasına yerleştirilmiştir. Dekovil hattı, tamamen söküldüğü 1932 yılına kadar istasyondan Gümrüğe ve iskelelerden gelen malların istasyona taşınmasında kullanılan en önemli araçtır. Bir diğer hat ise İstasyon ile Bodosaki Fabrikası arasındaki hattır. Bu hat da yine çeşitli fabrikaların ürünlerini ve hammaddelerini taşımakta kullanılmıştır²²⁴.

Limana yanaşan gemiler için mendirekte bir işaret feneri bulunmaktadır. Limanın seyir feneri olarak kullanılan Mersin Feneri ise, 1880 tarihinde bir Fransız firması

²²² Eldem, *a.g.e.*, s. 212; Dengeç, *a.g.t.*, s.98.

²²³ İbrahim Bozkurt, *Salnamelerde Mersin*, Mersin, 2001, s. 110.

²²⁴ Şinasi Develi, *Dünden Bugüne Mersin (1836-1990)*, Mersin, 2001, s. 81-82.

tarafından yapılmış ve ancak 1966 yılında yenilenebilmiştir ²²⁵. Bu fenerlerden başka Katolik Kilisesi'nin Çan Kulesi'nde de bir fener bulunmaktadır ²²⁶.

İşgal döneminde, Fransızca olarak yayımlanan 1 Kasım 1920 tarihli Mersin Ticaret Odası Bülteni'ne göre liman, Fransız K. Gruenblat firması tarafından işletilmektedir. Şirketin 8 Ekim 1920 tarihli yazısına göre, iskelelerin kenar kısımlarının onarılması gerekmektedir. Kırılmalar ve çökme tehlikesinden dolayı mavnaların yanaşması zorlaşmaktadır. Ayrıca dalgakıranın taşla kaplanması, ışıklandırmanın yapılması, bir hangar yapımı ve iki adet vinç gerektiği konusunda bilgi verilerek, bu masrafların toplamının 13.350 Mısır Lirası'nı bulacağı belirtilmektedir ²²⁷.

Cumhuriyet döneminde liman işletmeleri, devlet tekeline alınarak yerel idarelerin kontrolündeki anonim şirketlere devredilmiştir. Mersin'deki liman hizmetleri de 1927 yılı itibariyle Mersin Liman İnhisarı Türk Anonim Şirketi tarafından yürütülmüştür. Şirketin, liman hizmetlerini 30 yıllığına yerine getirmesi kararlaştırılmışsa da 1942 yılı sonunda, tüm hakları Devlet Demiryolları tarafından satın alınmıştır. Liman İnhisar Şirketi, hizmet verdiği dönemde çeşitli zorluklar içerisinde hem ticari faaliyetlerin yürütülmesi hem de liman hizmetlerinin yerine getirilmesi ve iskelelerin inşası için üst düzeyde çaba göstermiştir. Ancak, mevcut iskelelerin ticari yoğunluğu kaldıracak yapıda olmayışı her dönemde sıkıntı yaratmıştır. Bununla birlikte, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Mersin'e modern bir liman yapılacağı beklentisi de her zaman gündemde kalmıştır ²²⁸.

²²⁵ Develi, *a.g.e.*, s. 180.

²²⁶ Leylek, *a.g.e.*, s. 1.

²²⁷ Mersin Ticaret Odası Bülteni, 1 Kasım 1920, Çev.: Roni Baruh.

²²⁸ *Senelik Mecmua 20 Eylül 1926'dan Ekim 1927'ye Kadar Mersin'de Mevcut Vapur Kumpanya ve Ticaret ve Zahire Borsası'nın Hülasa-i Faaliyetlerini Gösterir Cetvel*, Mersin, 1986, s. 15. Şirketin devri için, bkz. *BCA, FK.: 30.18.1.2, Dosya:18171, Yer No: 98.39..1., T.: 09.05.1942.*

1920'lerin sonunda liman hizmetleri 5 iskele tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu iskeleler şunlardır: Gümrük İskelesi, Taş İskele, Ahşap İskele, Belediye İskelesi ve Demiryolları İskelesi ²²⁹.

İlk yapılan İskele, Gümrük İskelesi'dir. 110 metre uzunluğa ve 12 metre genişliğe sahipti. Daha çok ithalata yönelik olarak hizmet veriliyordu. İskele'nin ucundaki ahşap yapı yolcu salonu olarak kullanılmıştır. Yurtiçi ve yurtdışına giden yolcular buradan açıkta demirlemiş olan gemilere taşınmaktaydı ²³⁰.

1866 yılında yapılan Taş İskelesi, ihracat için kullanılan en işlek iskelelerden biri olmuştur. 95 metre uzunluğunda ve 5 metre genişliğindeki iskele, uzun yıllar Mersin için en gerekli ve hakkında en fazla şikayet duyulan iskeleydi. 5 Ocak 1927 tarihli Tarsus Gazetesi'nde yer alan değerlendirme, bu durumu açıklayan iyi bir örnek olarak düşünülebilir. "Tenkid Köşesi" başlığı altındaki yazıda, Taş İskelesi'nin yetersizliğinin yanında bakımsızlığı üzerinde de durulmaktadır. Taş İskelesi aydınlatmasız kalmıştır:

Mersin Taş İskelesi demek, memlekete milyonlar getiren bir mahreç demektir. Fakat geceli gündüzlü Mersin'in faaliyetinin, hayatının bir numunesi olan bu iskele metruktur.

Daha dün gece tesadüfen geçerken gündüz daiman gördüğümüz hayat; aynıyla belki de fazlasıyla yaşıyordu. İskeleye yanaşan üç dört cesim mavna; mütemadiyen yetiştirilen pamuk balyalarıyla, çuvalları naklediyor. Anadolu'nun ağzı olan Mersin'e biraz daha refah ve saadet getiriyordu.

Bir tahkik edeyim dedim, yalnız bir ticaret 2100 bir diğerinin ondan fazla pamuğu inecekti. Aşağı yukarı yarım milyon lira.. bu yalnız pamuk. Diğer eşya hariç... fakat bu kadar mühim mahreç gecesini bile vatana milyonlarca lira ithal etmeye çalışan aziz ve kıymetli tüccarlarımızın işlerini kolaylıkla görebilmesi için bir ışıktan bile mahrum.

Şimendöfer İskelesi'nden kumpanyanın aldığı iskele resmi yetmiyormuş gibi bir ikinci resim alan Belediyemizle tüccarın işlerini teshil ile mükellef bulunan, hele ihracatımızı tevsî için her türlü muavenet ve kolaylığın temini, vazifesi olan Ticaret Sanayi Odası Heyeti bu hali görmüyor mu? Evet görüyor ve biliyor. Fakat... işte bu fakattır ki cidden çok acı...

Tüccardan bir zat, Taş İskelesinin tenviri için gerek Ticaret Odasına ve gerekse Belediye'ye müracaat ettiği ve derhal icabına bakılacağı bildirildiği halde Taş İskelesi henüz zifiri karanlıktan

²²⁹Semih Vural-Gündüz Artan, "Mersin İskeleleri", *Mersin Deniz Ticareti*, Mersin, 1995, s. 18.

²³⁰ Develi, *a.g.e.*, s. 179.

kurtulamamıştır. Belediye, iskele resmini aldığı halde buraya üç beş lamba asmayı lüzumsuz ve zararlı buluyorsa buna karşı Ticaret Odası müdahalesini yapmalı ve memleket iktisadiyatına temas eden bu gibi meselede halka kolaylık göstermenin lüzumuna Belediye'yi ikna etmelidir. Çünkü bu işlere bakmak her iki müessesemizin vazifesidir.

Mersin'deki iskelelerin yapılış tarihi kentin kuruluşu kadar eskidir. Bunlardan biri Ahşap İskele'dir. 1880'de Mersin'deki ilk vapur acentelerinden biri olan Mesajeri Maritim şirketi tarafından yapılmıştır. Bunun yanında 1883 yılında İspanya Konsolosluğu yapan Mavromati'ler tarafından da bir iskele yapıldığı bilinmektedir²³¹.

Ticaretin en sağlıklı biçimde yapılabildiği iskelelerden biri, Belediye İskelesi'dir. 1923 yılında Belediye tarafından yaptırılan iskele, 430 metre uzunluğunda ve 10 metre genişliğindeydi. Diğeri ise Alman İskelesi olarak da bilinen Demiryoları İskelesi'dir. 1928'de beton olarak inşa edilen ve üzerinde 3 adet vinç bulunan iskelenin uzunluğu 140 metre, genişliği 16 metreydi. Demiryolları İskelesi, 1931 yılında tüccarların da kullanımına açılmıştır. İstasyona yakın olduğu için ihraç mallarının sevk edilmesinde büyük kolaylık sağlamaktaydı²³².

Liman hizmetlerini yürüten Mersin Limanı İnhisarı Türk Anonim Şirketi'ne, dönemin basının tarafından da büyük destek vardır. Ne var ki, iskelelerin ve liman araçlarının yetersizliği ilerleyen dönemde şirkete yönelik eleştirileri arttırmıştır.

30 Kasım 1928 tarihli Yeni Mersin Gazetesi'nde yer alan değerlendirmelere göre, Liman İnhisar Şirketi iç düzenlemelerini yapmaktadır. İnşa faaliyetleri hızlandırılmakta özellikle kalafathaneye (tamirhane) önem verilmektedir. Gazete'nin, Şirket Müdürü Mansur Bey ile yapılan görüşmesinden, nakliye işlerini düzenlemek ve

²³¹ Develi, *a.g.e.*, s. 179; Vural-Artan, *a.g.m.*, s. 18;

²³² *Yeni Mersin*, 5 Temmuz 1931; Develi, *a.g.e.*, s. 180.

mavna ihtiyacını karşılamak için çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu suretle, perakende ve bozuk düzen giden satış işlerinde de düzen ve emniyetin sağlanmaya çalışıldığı belirtilmektedir. Yine görevli memurların, yerli malı üretimi kışlık kıyafetleri sipariş edilerek tek tip bir görüntü verileceği ifade edilmektedir. “Liman Şirketimiz Canlanıyor- Şikayet Kesilmiş İnkişaf Başlamıştır” başlıklı bu yazıda, “Türk’ün bugünkü muvaffakiyetine iman etmek zaruretindedirler.” gibi “milli” vurgular hakimdir:

Bugüne kadar şirketten istihsal edebildiğimiz netice: İnkişafa doğru hummalı bir mesai; tüccarın hukukunun siyanet ve şikayetin kesilmiş, milli, iktisadi cereyanlara bir numune ve bilhassa yerli mamulatımıza hürmet ve fazileti tecmi’ etmiş milli bir müessesemizdir. Bu müessese hiç şüphesiz ki yaşayacak ve yaşatılacaktır.

Yeni Mersin Gazetesi’nin 1929 yılının Haziran-Kasım aylarına ait değişik sayılarında iskelelere ilişkin haber ve yorumlarda; iskelelerin yetersizliği yüzünden ticari faaliyetlerin sürekli olarak aksadığı özellikle tüccarların oldukça zor durumlarda kaldıkları göze çarpmaktadır. Ticaretin bir ucunda olan herkes Mersin’de modern bir liman yapılması konusundaki tüm girişimleri ilgiyle takip etmiştir. Örneğin 1929 bütçesinde, Mersin Ticaret-i Bahriye Müdürlüğü’nün kaldırılarak Mersin Limanı’nın, İzmir’deki Akdeniz Ticaret-i Bahriye Müdürlüğü’ne bağlanması üzüntüyle karşılanmıştır. Bu haber ve yazılarda Gümrük Meydanı’nın darlığından şikayet edilerek, Gümrük ve Ticaret Odası’na ait iki kulübenin, bu meydanı daha da daralttığı vurgulanmaktadır²³³.

Bir başka önemli sorun da mavnasızlıktır. Geceler feda edilerek ihracat yapılabilirdi. Mavna çoğaltılsa da, iskele yetersiz kalmaktaydı. Çeşitli tüccarlara ait

²³³ *Yeni Mersin*, 6 Haziran 1929.

birçok mal iskelede kalıyor, vapur almadan hareket ediyordu. İskelede kalan malların mağazaya nakli için belediye baskı yapıyor, sonrasında ceza veriyordu²³⁴.

Tüccar, malı bazen teslim edemiyor ya da eksik yükleme yapıldığından itibarı zedeleniyor ve bu yüzden protesto yiyordu. Yükleme-boşaltmadaki zorluklar malların bozulmasına yol açıyor ve dolayısıyla tüm bu işlemlerdeki güçlükler tüccarın zarar etmesine neden oluyordu²³⁵.

İskeleler bozuk olduğundan, vapurdan alınan ve boşaltılan eşya karaya verilememektedir. İskelede iyi havalarda 4, kötü havalarda ancak 2 mavna yanaşabilmektedir. İskelelerin darlığı yüzünden tüccarlar mallarını, neredeyse iki katlı bina yüksekliğinde istiflemek zorunda kalıyorlardı. Yanaşacak iskele bulamayan tüccarlar arasında sıra kapma sorunu yaşanıyor. Hatta yüklenemeyen mallar mavnalarda ıslanıyor, bozuluyordu. Fırtınalı kötü havalarda bu zarar daha da artmaktaydı²³⁶.

İlginç uygulamalardan biri de tüccarların, iskelede kalan mallarının Gümrük İdaresi tarafından satılmasıdır. Gümrüklere gelen ticari eşya, sahipleri tarafından bir yıl zarfında alınmadığı takdirde, Gümrük İdaresi bu eşyayı müzayede ile satar, gümrük resmini ayırır ve para artarsa sahibi gelinceye kadar muhafaza ederdi. Ekonomik buhran sebebi ile tüccarın sıkışık durumda olduğu dönemde bu süre 1 yıldan, 4 yıla çıkarılmıştır²³⁷.

Mersin Limanı'nı oluşturan iskeleler bütünü, hem doğal koşulların getirdiği zorluklar hem iskelelerin yetersizliği Mersin'de ticaretin uzun yıllar düzensiz bir biçimde yapılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda iskelelerin ve nakliye araçlarının yetersizliği, kötü hava koşulları vb. nedenler, Mersin'de ticari yaşamı olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle

²³⁴ *Yeni Mersin*, 17 Temmuz 1929.

²³⁵ *Yeni Mersin*, 21-23 Temmuz 1929. Eleştiri yazılarının başında "Yılmaz" adı yer almaktadır.

²³⁶ *Yeni Mersin*, 1 Kasım 1929.

²³⁷ *Yeni Mersin*, 30 Eylül 1931.

ilerleyen dönemlerde Mersin’de modern bir liman yapılması fikri güçlenmiştir. Bu yönde Hükümet’in ciddi çalışmaları olmuş, bütçede yer verilmişse de bunların uygulanması çeşitli nedenlerden dolayı mümkün olmamıştır.

III. 1.4. Limanın Millileştirilmesi: Liman İnhisar Şirketi

Milli Mücadele sonrasında yapılan ekonomik politika ve düzenlemelerin birçoğunda, ülkenin dışa bağımlı hale gelmesini önleyecek tedbirler alınmıştır. Bu nedenle Cumhuriyet kadrosu, ilk yıllardan itibaren, her alanda devlet egemenliğini sağlayabilmek için ekonomiye de “milli” bir özellik kazandırmaya çalışmıştır. Ülke olanaklarını en üst düzeyde kullanmak temel politika olmuştur. Bu doğrultuda devlet inhisarına geçen limanlar, yerel idarelerin yönetimini üstlendiği anonim şirketlere devredilmiştir. Yabancı şirketlere yalnızca limanların modernleştirilmesi ve inşası için başvurulmuştur.

Cumhuriyet kadrosunun Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş yılları içinde yetişmiş olması yabancı şirket ve işletmelerine şüphe ile bakılmasına neden olmuştur. Devlet’in, ekonomik koşulların olumsuzluğu nedeniyle liman işlerini; yönetiminde kendi kontrolündeki yerel yapıların etkin olduğu şirketler eliyle yürüttüğü söylenebilir. Mersin Liman İnhisar Şirketi örneği de bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca Cumhuriyet kadrosunun Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş yılları içinde yetişmiş olması, yabancı şirket ve işletmelerine şüphe ile bakılmasına neden olmuştur.

Mersin Limanı, Fransız işgali döneminde Gruenblat Şirketi tarafından işletilmiştir.²³⁸ Ancak şirketin işgal dönemi sonrasında limanla ilişkisinin hemen kesilmediği anlaşılmaktadır. Liman İnhisar Şirketi’nin kuruluşuna kadar geçen süre içinde birçok şirket, liman inşaatı için Hükümet’e teklifte bulunmuştur. Bu şirketlerden biri de

²³⁸ *Mersin Ticaret Odası Bülteni*, 1 Kasım 1920.

yine Gruenblat Şirketi'dir. Şirketin, 5 Ocak 1924 tarihli Mersin Gazetesi'nde yer alan teklifinde, limanın işletme imtiyazı da önerilmektedir. 25 yıllık imtiyazı öngören bu teklifte, Hükümetin istediği zaman imtiyazı geri alabileceğini belirtmektedir. Limanı'nın bütün bina, arazi ve işletmelerine sahip olmayı isteyen şirket, iskele ve liman inşaat için sağlanacak malzemelerin vergiden muaf tutulmasını da teklif etmiştir.

Gruenblat Şirketi'ne işletme ve inşa hakkı verilmemiştir²³⁹. 9 Mart 1925 tarihli Doğru Öz Gazetesi'nde yer alan "Vinç Meselesi" başlıklı yazı oldukça serttir:

Rüsümat, dört senedir yanlış bir muamelesinden liman üzerindeki vinci, Gruenblat namındaki bir Fransız'a vermiş ve o Fransız namına ücretini tahsil etmek gibi ikinci bir hatayı da üzerine almıştı. Bu bab da şu yanlış muameleyi birçok defa yazdık. Hükümet Gruenblat'tan bedeli mukabili satın almayı karar vermiş ve bundan bir ay evvel Rüsümat Başmüdürü Bey mübayaa edilmesi hakkında emrin vürud ettiğini de söylemiştir. Bir aydır vinç, alan Fransız hesabına çalışıyor ve Rüsümat tahsildarlık vazifesini ifa ediyor. Bir aydır mübayaa edilmemesinin esbabı nedir. Bir Fransız'a memleketi soydurmak artık kafi değil midir.

1925'te devlet inhisarında bulunan İstanbul, İzmir, Trabzon ve Mersin limanlarının işletilmesi, devlet politikasının genel yapısına uygun olarak, yerel yönetimlerin egemenliği ve kontrolündeki anonim şirketlere devredilmiştir.²⁴⁰ Mersin liman inhisarı da, 27 Mayıs 1927'de Ticaret Vekaleti tarafından, Mersin Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi'ne verilmiştir. Şirket'in kurucuları Mersin, Tarsus, Adana Belediyeleri, Mersin Özel İdaresi, Mersin Ticaret Odası ve Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi'dir²⁴¹.

Mersin Liman İnhisarı Türk Anonim Şirketi'nin kuruluş sermayesi 200.000 TL., bedeli 25 TL kıymetinde olup 8.000 hisseye bölünmüştü. Mersin Ticaret-i Bahriye

²³⁹ Şirket liman inşaatı için girişimlerini sürdürmüştür. Nafia Vekaleti şirketle görüşmek için Hükümet'ten yetki istemiştir. Bkz. *BCA*, FK.:30.18.1.1, Dosya: 1490, Yer No:12.73.20, T.: 03.02.1925.

²⁴⁰ Boratav, *a.g.e.*, s. 22-24.

²⁴¹ *Senelik Mecmua*, s. 15; *Mersin Limanı*, TCDD İşletmesi Genel Müdürlüğü, İzmir, 1965, s. 7.

Müdürlüğü, Adana mıntıkası Müdürü Mansur Bey, Belediye ve Ticaret Odası üyelerinden oluşturulan komisyon, mavna nakliye ücretleri ve dizbarko tarifelerini belirlemiştir. Şirket, liman hizmetlerini 6 adet römorkör, 67 şat, 45 mavna ve 10 adet kayıkla yürütmekteydi ²⁴².

Şirketin, liman hizmetlerini 30 yıllığına yerine getirmesi kararlaştırılmışsa da 1942 yılı sonunda tüm hakları, Devlet Demiryolları tarafından satın alınmıştır ²⁴³. Mersin Liman İhisarı Türk Anonim Şirketi, yaklaşık 15 yıllık işletmesi süresince sadece liman hizmetlerini yerine getirmekle kalmamış, iskelelerin onarılması ve ticarete yaşanan sorunları gidermek için kurumlar arası bağlantıları da sağlamıştır ²⁴⁴.

Liman Şirketi'nin çalışmaları, Mersin Limanı'ndan yapılan ticaretin daha düzenli hale gelmesini sağlamıştır. Liman'ın işleyişi açısından önemli bir gelişme de, Adana-Mersin Demiryolu Hattı'nın Fransa'dan alınmasıdır. Türkiye, dış borç ödemelerini içeren 1928 anlaşmalarının arkasından, 1929 yılı başında çıkarılan kanunla Adana-Mersin demiryolunu satın almak istedi. Misak-ı Milli'yi ilk tanıyan devletlerden biri olan Fransa, ilk aşamada karşı çıksa da konuyu fazla uzatmadı. Haziran 1929'da yapılan bir anlaşmayla demiryolunu, Türkiye'ye teslim etti ²⁴⁵.

Liman Şirketi ayrıca, çalışanlarını desteklemek üzere bir de kooperatif kurulmasını sağlamıştır. Mersin Liman Şirketi İşçileri Kooperatifi Şirketi, Eylül 1929'da 32 yıllığına kurulmuşsa da faaliyetine 1937 yılına kadar devam etmiştir. Kurucu başkanı ise Vali Faik Bey'dir ²⁴⁶.

²⁴² *Senelik Mecmua*, s. 15-19; Develi, *a.g.e.*, s. 175-176.

²⁴³ *BCA*, FK.: 30.18.1.2, Dosya:18171, Yer No: 98.39..1., T.: 09.05.1942.

²⁴⁴ Tufan Menteş, *Mersin Liman İşleri İhisarı Türk Anonim Şirketi 1929-1939 Yıllarına Ait Broşür*, Mersin, 1940, s. 39; Mersin Ticaret Odası'nın tescil tarihi 29.8.1927, sicil no: 353, bkz. Göktepe, *a.g.e.*, s. 52;

²⁴⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 325; *Yeni Mersin*, 26 Haziran 1929; *Yeni Adana*, 30 Haziran 1929.

²⁴⁶ *BCA*, FK.: 30.18.01.1, Sayı: 82391, Yer No: 4.40.6, T.: 27.07.1929; Göktepe, *a.g.e.*, s. 50.

Kooperatifin amacı; bakkaliye, mensucat ve mamulat gibi üretimi fazla olan malların ticaretidir. Bu iş ticaretten ziyade bahsi geçen malların ucuza maliyetini ve satışını sağlamaktır. 20 bin lira sermayeli kooperatife, yalnız Liman Şirketi memur ve işçileri değil, tüm memurlar, Türk Ocağı ve Cumhuriyet Halk Fırkası üyeleri de üye olabilecekti. Bu arada işçi ve memurların geçimini iyileştirmeye yönelik kurulan Koruma Sandığı feshedilmiştir ²⁴⁷.

Mersin Liman İnhisarı Türk Anonim Şirketi, kurulduğu ilk dönemlerde liman hizmetlerinin yerine getirmede çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. İskelelerin onarımı, liman nakliye araçlarının çoğaltılması, transit liman yapılabilmesi için depoların yapılması, personelin durumunun iyileştirilmesi vb. birçok konuda önemli çalışmalar yapılmıştır. Mavna yapımı, limana gelen gemilere tatlı su verilebilmesi gibi işler, şirketin görevleri arasında yer almıştır ²⁴⁸. Liman Şirketi, aynı zamanda civar limanlar ile rekabet etmek durumundaydı. Bu amaçla Suriye, Beyrut ve Mısır limanlarında incelemeler yapılmıştır. Mersin Limanı'nın açık ve her türlü tehlikeye maruz bir liman olmasına rağmen yükleme-boşaltma ücretleri civar limanlardan daha ucuz tutulmuştur ²⁴⁹.

Liman İnhisar Şirketi, kurulduğu 1929 yılından Devlet Demiryolları'na devredildiği 1942 yılına kadar limanı teknik, vasıta ve iskeleler açısından oldukça iyi hale getirmiştir. Yükleme-Boşaltma faaliyetleri daha düzenli hale getirilmiş böylelikle limanın verimliliği artmıştır. Modern bir limanın yapımı için beklentiler bu dönem içinde karşılık bulmamıştır. Ekonomik buhran koşullarının oluşturduğu olumsuz durum şirketin daha disiplinli ve dikkatli çalışmasında önemli etkenlerden biridir.

²⁴⁷ *Yeni Mersin*, 11 Eylül 1929.

²⁴⁸ *Yeni Mersin*, 21 Haziran 1929.

²⁴⁹ Liman Şirketi İdare Heyeti Başkanı Muhtar Bey ile yapılan mülakat için bkz. *Yeni Mersin*, 15 Ekim 1929.

Devletin kontrolündeki yerel yapılar eliyle kurulan Liman Şirketi, liman faaliyetlerinin daha düzenli olarak yürütülmesini sağlamıştır. İskelelerin onarılması, nakliye araçlarının çoğaltılması ve daha düzenli hale getirilmesi, Mersin’de ticari yaşamın hareketlenmesine büyük katkılar sağlamıştır.

III. 2. Buhran Dönemi’nde Mersin Limanı’nın Faaliyeti (1929-1935)

III. 2. 1. Mersin Limanı’nın Etkinliği

Mersin, 19. Yüzyıl sonunda gelişerek Anadolu’nun denize açılan kapısı ve Doğu Akdeniz’in önemli ticaret merkezlerinden biri haline gelmiştir. Ticari hareketlilik doğal olarak kentin gelişiminde etkili olmuştur. Liman faaliyetleri kurulan İnhisar şirketi ile daha düzenli hale gelmiştir. Buhran yıllarında limanın faaliyetlerinde önemli iniş-çıkışlar meydana gelmiştir. Devletin uyguladığı ekonomik politikalar bu aşamada yakından izlenebilir. Bu yüzden Mersin’deki ticari hareketlilik her dönemde Hükümet’in tavırları ile paralellik arz etmektedir. Mersin Limanı’nın, ülkedeki tarım ve dış ticarete ilişkin dönüşümlerin açıkça görülebileceği bir alan olduğu söylenebilir.

Mersin’de ticareti yönlendiren kurumların başında Ticaret Odası (1886) gelmektedir. Buhran yılları içinde, Oda bünyesinde kurulan İhracat Ofisi (1931), bölgedeki ihracatçıların ticari etkinliğini arttırmıştır.²⁵⁰ 1926 yılında kurulan Mersin Ticaret ve Zahire Borsası ise kısa sürede faaliyet alanını genişleterek, dünya pamuk piyasasını da takip etmeye başlamıştır²⁵¹.

²⁵⁰ *Yeni Mersin*, 13 Ocak 1931.

²⁵¹ *Senelik Mecmua*, s. 2. Borsa, Liverpool ve Newyork pamuk piyasalarını, İngiliz ve İtalyan paralarının değerlerini günlük olarak takip etmektedir.

Mersin Ticaret Odası tarafından tutulan sicil defterlerine göre 1926 yılı sonunda Oda'ya kayıtlı üye sayısı 243'tür. Buhran dönemi içerisinde faaliyet gösteren firma sayısında artış olmuş, 1933 yılı sonunda Oda'ya kayıtlı toplam firma sayısı 344'e yükselmiştir. 1926-1933 yılları arasında 519 firmanın kaydı yapılmış, 417 firmanın ise kaydı silinmiştir. Buhran'ın etkisinin en fazla görüldüğü 1929-1933 yılları arasında 338 firmanın kaydı yapılmış, 325 firmanın ise kaydı silinmiştir. Dünya Ekonomik Buhranı'nın ticari yaşamda yarattığı olumsuz koşullar burada da açıkça görülmektedir. 1929, 1931 ve 1933 yıllarında kaydı silinen firma sayısı yeni kurulan firma sayısından fazla olmuştur²⁵².

Mersin'de dış ticaretin başlıca aktörleri ise birçoğu ithalat-ihracat, gümrük, sigortacılık ve nakliye işlerini de yürüten acentalardır. 1927 yılına gelindiğinde Mersin'de toplam 18 vapur kumpanya ve acentasının sadece 5'i Türk uyrukludur. Mersin Limanı'na 1927-1934 yılları arasında gelen vapur sayısı ortalama 400'dür. Bu dönemde limana gelen Türk vapur sayısı ortalama 100'dür. Dolayısıyla yabancı vapur sayısı üç kat fazla olduğundan liman faaliyetlerinin ağırlıklı olarak yabancı vapurlar ile yürütüldüğü söylenebilir²⁵³.

Tezel, dış ticareti yönlendiren şirketlerin, Türkiye'nin ithal ürünlerinin başlıca satıcıları ve ihraç ürünlerinin başlıca alıcıları olan yabancı şirketler karşısındaki ekonomik ve hukuki statülerinin "acenta" olmaktan öteye gidememesini; Türkiye ekonomisinin gelişmesini sınırlayan önemli etkenlerden biri olarak değerlendirmektedir²⁵⁴.

Mersin Limanı zamanla Doğu Akdeniz'in önemli bir ithalat ve ihracat limanı haline gelmiştir. Türkiye'nin kuruluş yılları ile birlikte ekonomik kalkınmaya verdiği önem limanların etkin bir şekilde kullanılması gerektirmiştir. Kabotaj hakkının elde edilmesi ve

²⁵² Göktepe, *a.g.e.*, s. 5-7.

²⁵³ *Senelik Mecmua*, s. 14; Baban, *a.g.m.*, 16 Ocak 1945.

²⁵⁴ Tezel, *a.g.e.*, s.484.

deniz faaliyetlerinin demiryolu ağı ile bütünleşmesi sonucunda limanlar, ülkenin ekonomik yapısında daha önemli bir tutmaya başlamıştır.

1929 yılına gelindiğinde, limanın ticari önemi ve etkinliğinin arttığı söylenebilir. Liman faaliyetlerindeki değişmelere bakıldığında, Dünya ve Türkiye'deki ekonomik gelişmeleri, yaklaşık aynı oranda hissedilen bir yapı göze çarpmaktadır. Mersin Limanı'nın bir özelliği, Türkiye'nin sanayileşme hedeflerini gerçekleştirmek için ihtiyacı olan sanayi, inşaa ve teknik malzemenin indirildiği liman olmasıdır.

Mersin Limanı'ndan yapılan yükleme ve boşaltma işlemlerinde ilk sırayı alan ülkeler: Almanya, İtalya, ABD, İngiltere ve Fransa olmuştur. Çeşitli dönemlerde etkinlikleri artan devletler ise Rusya, Japonya, Suriye, Filistin, Romanya ve Belçika'dır.

III. 2. 2. Liman'da Gerçekleşen Boşaltma-Yükleme Faaliyetleri

Ticari yaşamın deniz üzerinden şekillendiği bu yapı içinde Mersin Limanı'nın etkinliği de giderek atılmıştır. Liman'da 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın getirdiği sıkıntılar, özellikle 1932 yılı sonuna kadar önemli ölçüde hissedilmiştir. 1932 yılı sonuna gelindiğinde başta pamuk ve buğday olmak üzere birçok ihraç malı, düşük değerler üzerinden işlem görmüştür. Devletin ekonomik alandaki müdahaleleri limanın faaliyetlerinin en önemli belirleyicisi olmuştur.

Buhran yıllarında, limandaki yükleme-boşaltmada, miktar olarak büyük düşüşler olmuştur. Dünya piyasalarında birçok ürünün fiyatlarındaki düşüşler nedeni ile, ülke içinde tüketim artmıştır. Ayrıca yapılan ikili anlaşmalar sonucu uygulanan kotalar da bu düşüşlerde belirleyici bir etken olmuştur.

1927 ile 1934 yılları arasında, Mersin Limanı'ndan gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde limana gelen mal miktarının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu dönemde

limandan yapılan ticaret toplam 1.322.809 tondur. Bu miktarın 783.373 tonunu Liman'a getirilen mallar oluşturmaktadır. Liman'dan gönderilen mal miktarı ise 539.436 tondur.

Bu yıllarda yapılan ticarete toplam miktarın yüzde %60'ını "boşaltılan" mallar, %40'ını ise "yüklenen" mallar oluşturmaktadır. 1929 yılında, spekülasyonun etkisi görülmektedir. Liman faaliyetlerindeki düşüşler, 1930 yılı itibariyle açık bir şekilde görülmektedir. Bu düşme, 1933 yılına kadar sürmüştür. 1933 yılı sonundaki yükleme-boşaltma işlemlerinin miktarı yaklaşık olarak 1928 yılı seviyesindedir. 1929'da 187 bin tonu bulan toplam miktar, ilerleyen dönemde sürekli düşüş göstermiş ve 1933 yılı sonunda 146 bin tona kadar gerilemiştir. 1927- 1934 yılları arasında Mersin Limanı'nda gerçekleştirilen boşaltma-yükleme faaliyetleri aşağıdaki gösterilmektedir (Tablo 3)²⁵⁵:

Yıl	Toplam (Ton)	Boşaltma	Yükleme
1927	58.873	29.629	29.244
1928	145.662	103.708	41.954
1929	187.028	130.623	56.405
1930	191.225	126.791	64.434
1931	174.717	88.367	86.350
1932	153.473	68.735	84.738
1933	146.324	96.809	49.515
1934	265.457	138.711	126.796
Genel Toplam	1.322.809	783.373	539.436

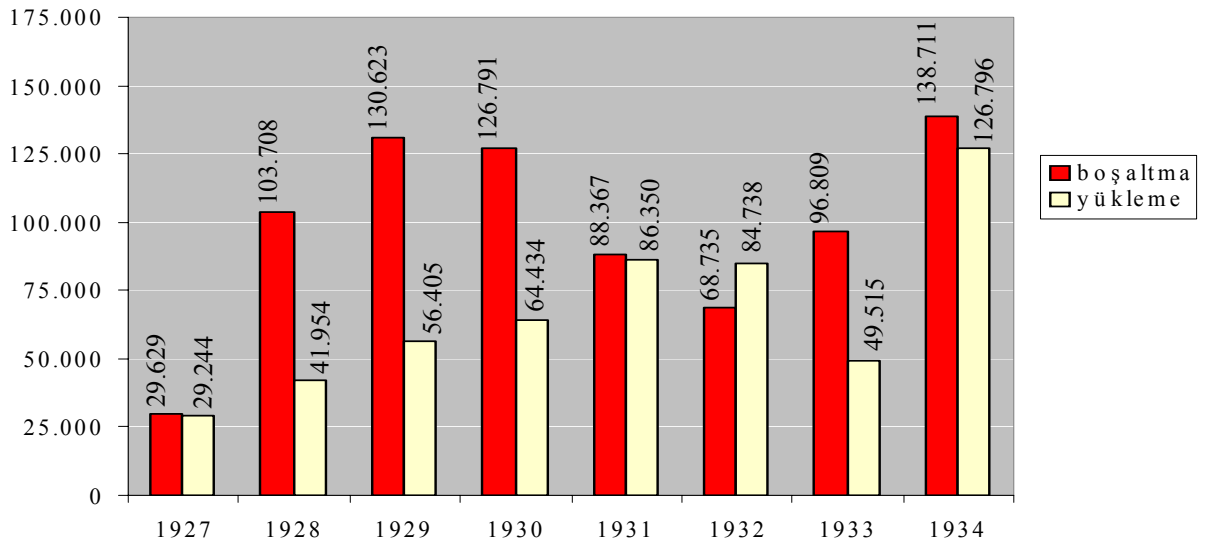
Tablo 3 : 1927- 1934 Yılları Arasında Mersin Limanı'nda Gerçekleştirilen Boşaltma-Yükleme Faaliyetleri

Mersin Limanı'nın boşaltma-yükleme işlerinin miktarında 1928 yılı ile birlikte görülen artışlarda, Liman İnhisar Şirketi'nin liman hizmetlerini daha düzenli hale getirmesinin etkisi olduğu söylenebilir. Ancak Türkiye'nin yeni Gümrük Tarifesi'ni yürürlüğe koyarak ithal mallara yönelik önemli sınırlamalar yapacağını bilmesi; 1928 ve 1929 yıllarında dışarıdan getirilen mal miktarının fazla olmasına neden olmuştur.

²⁵⁵ Cihat Baban, *a.g.m.*, 17 Ocak 1945.

1929-1932 yılları arasında limandaki boşaltma faaliyetleri sürekli düşüş gösterirken, yükleme faaliyetleri artış göstermiştir. Liman'a getirilen mal miktarı 1929 yılında, yaklaşık 131 bin ton iken, 1930'da 127 bin tona, 1931'de 88 bin tona ve 1932 yılında 68 bin tona düşmüştür. Aynı yıllarda gönderilen mal miktarı sürekli artış göstererek, 1929'da 56 bin tondan 1930'da 64 bin tona yükselmiştir. Yükleme miktarı 1931'de 86 bin tonu bulmuştur. 1932 yılında yaklaşık 85 bin tona düşmüşse de sadece bu yıldaki yükleme miktarı, boşaltma miktarından fazla olmuştur.

Limani için kırılma noktası 1933 yılı olmuştur. Bu yılda yaklaşık boşaltma miktarı 97 bin ton, yükleme miktarı 50 bin tondur. Limanın faaliyeti 1934 yılında önceki seviyelerinin üzerine çıkarak 265 bin tonu biraz geçmiştir. Bu miktarın, 139 bin tonunu boşaltma, 127 bin tonunu yükleme faaliyetleri oluşturmaktadır.

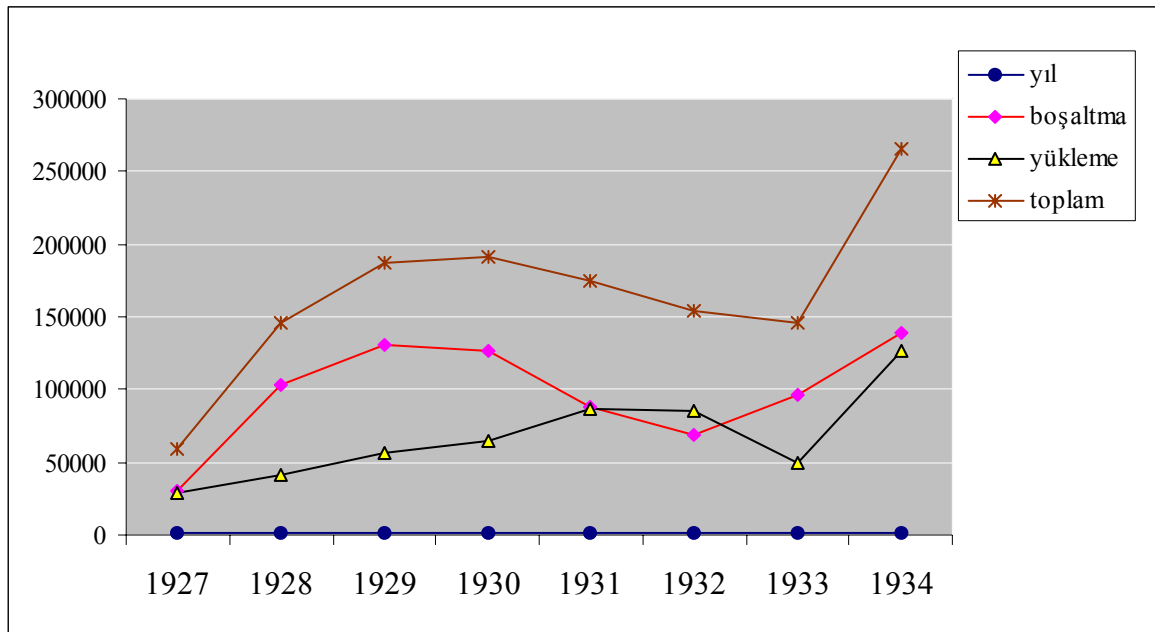

Grafik 1: 1927-1929 Yılları Arasında Mersin Limanı'nda Gerçekleştirilen Boşaltma-Yükleme Faaliyetleri

Grafik 1'de görülen boşaltma ve yükleme miktarları, sağlıklı bir karşılaştırma yapabilmek açısından birlikte verilmiştir. Mersin Limanı'ndaki boşaltma ve yükleme

miktarları, ithalat ve ihracatın nasıl bir süreç geçirdiği hakkında önemli bir fikir vermektedir. Bu miktarların değişiminde dünya ticaretindeki gelişmelerin yanında Türkiye'nin ekonomide uygulamış olduğu ithalat kotaları ve imzaladığı ikili anlaşmaların etkili olduğu söylenebilir.

1930'lu yıllarda uygulanan korumacı politikalar ve kotalar yoluyla sağlanan denge, Türkiye'nin yaptığı ikili anlaşmalar nedeniyle yeni bir boyut kazanmıştır. Türkiye'nin dış ticaret açığını kapatmak için uyguladığı politikalar içinde yer alan, kliring anlaşmaları ve ithalat kotaları, paranın değerinin de korunmasını amaçlamıştır. Bu anlaşmalar, Grafik 1 ve 2'de görüleceği gibi 1934 yılından başlayarak limanın faaliyetlerinin önemli ölçüde artmasını sağlamıştır²⁵⁶.

Grafik 2: 1927-1929 Yılları Arasında Mersin Limanı'nda Gerçekleştirilen Boşaltma-Yükleme Faaliyetleri

²⁵⁶ Tezel, a.g.e., s.174.

Grafik 2’de kotalarının etkisiyle, 1930-1933 yılları arasında boşaltma miktarındaki düşüş görülmektedir. Bu durumun etkisi genel toplamdaki düşüşte de açıktır. Yükleme miktarındaki artış 1929-1930 yılları arasındaki artış, 1933 yılında son bulmuştur.

Bir karşılaştırma yapabilmek açısından, işgal döneminde limanın etkinliğine bakıldığında ilginç bir durum görülmektedir. 1 Kasım 1920 tarihli ve Fransızca olarak yayımlanan Mersin Ticaret Odası Bülteni’ne göre, limandaki Haziran-Eylül 1920 arasındaki yükleme-boşaltma miktarı 187.618. tondur ²⁵⁷. Bu miktar, 1929 yılı toplam faaliyetleri (187.028) ile yaklaşık aynıdır. Bölge Fransız işgali altında olduğundan liman, Fransız K. Gruenblat firması tarafından işletilmektedir. İşgal döneminde Karataş İskelesi’nin de yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. 1920 yılında limanda %70 olarak alınan işgaliye vergisi %50’ye düşürülmüştür. İhraç malları arasında pamuk, işlenmiş pamuk, un, manifatura ve şeker miktar olarak büyük yer tutmaktadır. İthal edilen mallarda ise ilk sıraları; likit kireç, demir, boş çuval, şarap, patates, pirinç ve tereyağı almaktadır.

III. 2. 3. İhracat ve İthalat’ın Yapısı

Türkiye’nin ihracat ve ithalatın yapısını belirleyen en önemli etken tarımsal koşullarıdır. Cumhuriyet kadrosu, bir yandan ülkenin tarımsal yapısını ekonomik yaşamı destekleyecek şekilde dönüştürmeye çalışırken, diğer yandan sanayileşme yoluyla gelişmeyi hedeflemiştir.

Mersin Limanı, Buhran yıllarında Türkiye’nin güneydeki en önemli limanıdır. Dolayısıyla limandan yapılan ticaretin miktar ve değer olarak düştüğünü gösteren bu veriler, Buhran’ın ülke ve bölge ekonomisi üzerindeki etkilerinin daha iyi değerlendirilmesini sağlayabilecektir.

²⁵⁷ Mersin Ticaret Odası Bülteni, 1 Kasım 1920, Bülten Fransızca olarak yayımlanmıştır. Çev.: Roni Baruh.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı özellikle tarımsal ürünlerin fiyatlarında büyük düşümlere neden olmuştur. Limandan gönderilen malların çoğunluğunu başta pamuk olmak üzere tarımsal ürünler oluşturmaktadır. Bu bağlamda limandan yapılan ticaretin miktar olarak düşüşü ile birlikte ihracatın parasal değerindeki düşüşler paralellik göstermektedir. Ancak parasal değer düşüş oranı miktara göre daha fazla olmuştur.

Ekonomik buhranın etkilerinin en fazla görüldüğü 1929-1932 yıllarında limanda gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin parasal değerinde de önemli düşüşler tablo 4'te görülmektedir.

1929-1932 yılları arasında limanda gerçekleşen ticaretin toplam değeri 120 milyon liradır. 1928 ile 1933 yıllarında yapılan ticaretin ortalama değeri ise yaklaşık 30 milyon liradır ²⁵⁸.

1928 yılında Mersin Limanı'ndan yapılan ticaretin toplam değeri, 51 milyon lira iken 1929'da 45 milyon lira, 1930'da 31 milyon lira ve 1931'de 23 milyon liradır. Limandan gerçekleştirilen ticaretin toplam değeri, 1932 sonunda 21 milyon liraya düşmüştür ²⁵⁹.

Yıl	1928	1929	1930	1931	1932
İthalat	32	26	13	10	9
İhracat	19	19	18	13	12
Genel Toplam	51	45	31	23	21

Tablo 4: Mersin Limanı'nda 1928 – 1932 Yıllarında Gerçekleştirilen Ticaretin Değeri (milyon lira)

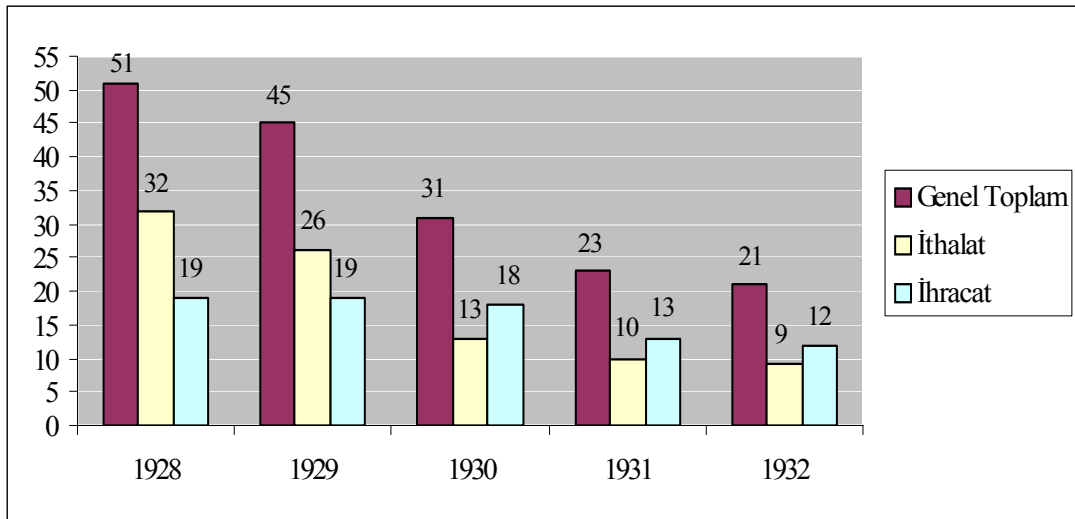
²⁵⁸ İzmir Dokuz Eylül Panayırında İçel Vilayeti, Doğruöz Matbaası, Mersin, 1934, s. 5.

²⁵⁹ Verilen değerler Ticaret Odası kayıtlarından aktarılmıştır. Yeni Mersin, 17 Ocak 1933.

Limana getirilen mal miktarına paralel olarak, ithalatın değerinde önemli bir düşüş görülmektedir. Türkiye'nin yeni gümrük tarifesinde ithal mallara kotlar ve yüksek vergiler getireceğinin bilinmesi 1929 yılında spekülasyon alımları da beraberinde getirmiştir.

Buhran'ın en etkili olduğu 1929-1932 döneminde hem ithalat hem de ihracat değerlerinde önemli bir düşüş söz konusudur. Türkiye'nin uyguladığı ithalat kotaları nedeniyle ihracatın değerinde, 1930 yılı itibariyle ithalata göre fazlalık görülmektedir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile özellikle tarım ürünlerinin fiyatları büyük oranda düşmüştür. Bu nedenle Liman'da gerçekleştirilen faaliyetlerin, buhran dönemi içindeki parasal değerindeki düşüş, miktarındaki düşüşe göre daha fazladır.

Grafik 3'e göre, 1928 ve 1929 yıllarında ihracatın toplam değeri, 19 milyon liradır. Limandaki toplam ihracat 1930 yılında 18 milyon liraya, 1931 yılında 13 milyon liraya düşmüştür. 1932 yılın sonunda limanın ihracatının toplam değeri, 12 milyon liradır. Buhran nedeniyle Dünya'da tarım ürünlerindeki düşüşler bu değerlerin daha da fazla düşmesinde etkili olmuştur.

Grafik 3: Mersin Limanı'nda 1928-1932 Yıllarında Gerçekleştirilen İthalat ve İhracat'ın Değeri

Grafik 3'te Mersin Limanı'ndan gerçekleşen ithalatın 1928'de 32 milyon lira, 1929'da 26 milyon lira olduğu görülmektedir. Buhran'ın etkisi ile birlikte 1930'da limanın ithalatının değeri %50 oranında düşerek, 13 milyon liraya kadar gerilemiştir. İthalattaki düşüş, sonraki yıllarda da devam etmiştir. 1931 yılında 10 milyon lira olan ithalatın değeri, 1932'de 9 milyon liradır.

Buhran yıllarında, Mersin Limanı'ndan yapılan ticarete ihraç malları, temelde tarımsal ürünlerdir. İthalatta ise korumacı önlemlerin getirdiği kısıtlamalar ve yapılan ikili anlaşmalar belirleyici olmuştur. İthalatı yapılabilecek olan malların niteliği çeşitli dönemlerde açıklanan ithalat listelerinin değişimine göre farklılık göstermektedir.

Buhran, Türkiye'de en fazla tarım kesimini etkilemiştir. Özellikle kuraklık, fiyatların düşüklüğü nedeni ile ekim yapılmaması ve ilaçlamadaki yetersizlikler, ihraç edilen malların miktar ve değer olarak düşmesine yol açmıştır. İhracatta pamuk ve buğday başta olmak üzere Anadolu'nun iç kesimlerinden gelen tarım ürünleri ilk sıralarda yer almaktadır. Tablo 5'te Mersin Limanı'ndan gönderilen bazı ihraç mallarının 1928 ve 1932 yıllarındaki miktarı (milyon kilo) belirtilmektedir.²⁶⁰

Mahn Cinsi	Buğday	Ham Pamuk	Çiğit	Arpa	Çavdar- Yulaf	Küspe	Kereste
1928	5.4	14.5	3.4	3	5.2	2.6	03.6
1932	4.5	8.5	1.1	21	20.3	6.6	8.5

Tablo 5: 1928 –1932 Yıllarında İhraç Edilen Bazı Malların Miktarı (milyon Kilo)

Buna göre, başlıca ihraç malları arasında yer alan buğday, ham pamuk ve çiğit miktarında düşüşler vardır. Artış kaydeden arpa, çavdar, yulaf gibi tarım ürünlerinin büyük

²⁶⁰ Mersin Ticaret Odası Raporu'na göre düzenlenmiştir. *Yeni Mersin*, 20 Şubat 1933.

bir kısmı Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden limana ulaştırılmıştır. Burada demiryolu uzantılarının etkisi, ihraç edilen mal miktarındaki artışa neden olarak gösterilebilir.

Tablo 6, ekonomik buhranın etkisinin en fazla görüldüğü yıllara ilişkin bir karşılaştırma yapabilmek amacıyla verilmiştir. 1930, 1931 ve 1932 yıllarının Ekim ayı verilerini içeren bu tablo, ihraç edilen malların türlerine göre mevsim sonundaki ihracat miktar ve değerlerini göstermektedir. Limanın tarihi kadar eski olan kereste ticaretinin ihracattaki yerini koruduğu görülmektedir²⁶¹.

Malın Cinsi	1932		1931		1930	
	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira
Antep Fıstığı	5.685	2.718	-	-	15.625	16.047
Canlı H.	12.2111	67.310	2.000	20.500	1.581	18.927
Çiğit	-	-	832.039	17.806	1.689.968	34.401
Hububat, Zahire	1.212.025	63.359	4.909.431	220.365	604.923	52.127
Kereste	1.995.534	100.848	685.866	28.474	983.233	63.597
Küspe	49.500	2.000	1.401.949	4.073	24.557	8.823
Meyva, Çekirdek	22.549	7.313	14.736	2.834	36.986	8.540
Pamuk	401.573	133.780	1.893.367	46.716	485.247	1.250.416
Yapak	19.839	5.984	1450	470	45.941	19.226

Tablo 6: 1930, 1931 ve 1932 Ekim Ayı'na Ait İhracatın Miktarı ve Değeri

²⁶¹ "Limanlarımızda Ticaret", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, C. 48, İstanbul, 1932, s. 554; *Yeni Mersin*, 4 Ekim 1932.

1929 yılı sonrasında dünya pamuk ve buğday stoklarının artması, fiyatların daha da düşmesine yol açmıştır. Mersin Ticaret ve Zahire Borsası'nın girişimleri ve Hükümet politikaları ile durum iyileştirilmeye çalışılmıştır.

Örneğin 1929, yılında Mersin, Adana, Gaziantep, Cebel-i Bereket ve Maraş mintikalarının buğday ve arpasının yurtdışına ihracı, süne haşeresi yüzünden yasaklanmıştır. Fakat burada ilginç olan, ülke içinde serbest bırakılmasıdır. Diğer ihraç kalemleri arasında kömür, katran, zift, peynir, palamut, keten tohumu, susam, kuru fasulye, kepek, mısır, bürçek, nohut ve börülce yer almaktadır ²⁶².

Elimizdeki tüm verilere göre 1932 yılı, genel olarak liman faaliyetlerinin en düşük olduğu dönemdir. Devlet politikaları doğrultusunda alınan koruma önlemleri, kotalar ve ithalat listeleri sistemi içinde, ithal edilen malların çeşitleri her dönemde değişmektedir. Tablo 7'de Mersin Limanı'na gelen bazı ithal malların 1928 ve 1932 yıllarındaki miktarı (milyon Kilo) verilmiştir. Görüldüğü gibi başlıca sanayi malları ve tüketim mallarının miktarında büyük oranda bir düşüş söz konusudur ²⁶³.

Malın Cinsi	Demir-Çelik	Makineler	Petrol	Çay	Kahve	Şeker
1928	30.28	1.68	3.53	0.18	0.35	8.9
1932	12.4	0.86	1.3	0.1	0.3	3.1

Tablo 7: 1928 –1932 Yıllarında İthal Edilen Bazı Malların Miktarı (milyon Kilo)

İthalatın hacmi ve yapısında 1930'larda görülen değişimlerin üzerinde tarife politikasının etkilerini, Dünya Buhranı, para kuru politikası, kota sınırlamaları ve ikili ticaret anlaşmalarının etkilerini ayırabilmek neredeyse olanaksızdır. Yine de 1929-1933

²⁶² *Yeni Mersin*, 30 Mayıs 1929. Buhran döneminde zor durumda kalan çiftçiye yardım için Ziraat Bankası borçlulardan para yerine buğday ve arpa alacağını açıklamıştır. Bkz. *Yeni Mersin*, 16 Ağustos 1931.

²⁶³ Mersin Ticaret Odası Raporu'na göre düzenlenmiştir. *Yeni Mersin*, 27 Şubat 1933.

döneminde, Türkiye'nin ithal mallarına karşı talebi azalttığı ve talepteki daralmayı güçlendirdiği söylenebilir²⁶⁴.

Tablo 8'de ithal edilen başlıca ürün ve maddelerin 1930, 1931 ve 1932 yılı Ekim ayı itibariyle miktar ve değeri belirtilmiştir. Bu tabloda görüldüğü gibi, 1930 yılında çimento, deri ve şeker gibi maddelerin ithalatı söz konusu değildir²⁶⁵.

Malın Cinsi	1932		1931		1930	
	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira
Benzin	24.863	1.287	113.661	13.872	112.600	12.655
Çay	30.475	18.146	13.785	8.381	16.477	18.110
Çimento	-	-	347.070	7.888	285.845	5.846
Çuval, Kaneviçe	17.128	3.228	3.897	658	177.214	72.893
Demir, Çelik	257.583	18.675	357.595	37.206	812.914	353.184
Deriler	-	-	6.848	4.064	12.171	7.962
Kağıt	22.140	2.207	29.542	2.897	66.391	6.904
Kahve	47.505	21.917	42.693	13.943	32.585	13.510
Kalay	2.517	2.463	1.203	1.166	-	-
Kimyevi Madde	48.166	6319	34.010	9.595	23.623	6.235
Makineler	88.163	66.063	97.586	82.927	36.420	38.899
Petrol	14.750	496	217.475	16.846	262.361	20.870
Petrol Yağları	2.792	640	25.265	9.104	37.348	4.987
Şeker	-	-	445.866	35.363	353.783	42.810
Pamuklu Mensucat	97.596	92.350	312.630	266.092	170.729	269.874
Şişe, Camlar	13.549	2.916	97.944	8.664	82.391	11.289

Tablo 8: 1930, 1931 ve 1932 Ekim Ayı İthalat Karşılaştırması

²⁶⁴ Tezel, a.g.e., s. 170.

²⁶⁵ "Limanlarımızda Ticaret", *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, s. 555; *Yeni Mersin*, 4-6 Ekim 1932.

Mersin Limanı'na dış ülkelerden getirilen malların çoğunluğunu sanayi malları, makine ve yedek parçaları, petrol ve yağları, deri, kağıt kimyevi maddeler ile buhran döneminde Türkiye'de üretimi yapılamayan ürünler oluşturmaktadır.

Tablo 8'de ithalat kalemleri arasında özellikle çay , kahve, cam ve kağıt gibi o dönemde Türkiye'de bulunmayan veya üretimi yapılamayan maddeler yer almaktadır. İhracatta en ön sırada yer alan pamuk, yurtdışına gönderilmekte ve pamuklu mensucat olarak Türkiye'ye dönmektedir

Türkiye'nin sanayileşme hedefleri doğrultusunda dışarıdan getirilen malzemelerin birçoğu Mersin Limanı kullanılarak sağlanmıştır. Özellikle demiryolu yapımı ve fabrikaların kurulması gerekli makine ve yedek parçaları ithalat malları arasında önemli bir yer tutmaktadır.

İkili anlaşmalar, ihracatın yapısını belirlediği gibi çoğu kez anlaşma yapılan ülkelere mal gönderebilmek için ithalat yapıldığı olmuştur. İhracat Ofisi yoluyla ihracatı teşvik eden Mersin Ticaret Odası'nın Almanya ile kurduğu ilişkiler, bu açıdan iyi bir örnektir. Oda'nın aracılığı ile Almanya'daki bazı şirketlerin Türkiye' de vekil veya alıcı aradığı görülmektedir²⁶⁶:

“Kimyevi maddeler imalatı (Leipzig), Elektrikle müteharrik motorlar imalatı bilhassa mensucat fabrikaları ve kömür madenlerine mahsus motorlar (Rheydt), Fare ve emsali muzır hayvanlar itlafına mahsus mustahzer istihsalatı (Langesheim- Goslar), Muzır hayvanlar itlafına mahsus mustahzer istihsalatı (Berlin), Uzvi gübre istihsalatı (Hamburg), Her nevi inşaat malzemesi (Berlin), Kundura boyası, parke tahta cilası, maden cilası imalatı (Köln), Dekovil hatları ve şimendifer malzemesi imalatı (Hamburg), Renkli kumaş üzerine desenler (Berlin).”.

Türkiye'nin uyguladığı dış ticaret politikasının etkileri Mersin Limanı'ndan gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde eşzamanlı olarak görülebilmektedir. Buhran'ın etkisi ile

²⁶⁶ *Yeni Mersin*, 14 Ocak 1931.

ithalat ve ihracatta miktar ve değer olarak düşüş gözlenmiştir. Fakat bu dönemde ihracatın parasal değerinin ithalata oranla daha fazla olduğu görölmektedir.

III. 2. 4. Pamuk Ticareti

Pamuk üretimi, Çukurova Bölgesi'nin dünya pazarlarına eklemlenmesinde ve limanın faaliyetlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Pamuk üretimi nedeniyle kurulan sanayi kuruluşları ve imalathaneler bölgenin ekonomik yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir.

Pamuk ürünün başlıca alıcıları olan sanayileşmiş ölkelerin bölgeye ilgisi İmparatorluğun son döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Buhran öncesinde İngiltere ve İtalya'nın, buhran yıllarında ise Almanya'nın, pamuğun başlıca müşterileri olduğu görölmektedir.

Bir başka önemli nokta Türkiye'nin ihracatı üzerinde yabancı firmaların denetiminin üretim etkinliğine kadar uzanmasıdır. Örneğin Trieste kökenli pamuklu kumaş üretim ve ticaret firması olan Sicmat Şirketi 1924 yılında Adana'da bir şube açmıştır. İtalyan Hükümeti tarafından da desteklenen bu şirket, birkaç yıl içinde Adana ve Mersin yöresinde pamuk ticaretinde tekelci bir yer elde etti. Hatta üretim üstünde doğrudan denetim kurmaya başladı. Böylelikle Çukurova, bir süre için, büyük ölçüde Trieste fabrikalarını besleyen bir pamuk bölgesi oldu²⁶⁷.

Bunun yanında Trieste, Türkiye'den ayrılan Rumlar tarafından bir transit merkezi olarak kullanılıyordu. Mersin Limanı'ndan ihraç olunan mallar, buradan Avrupa'nın değişik bölgelerine gönderiliyordu.

²⁶⁷ Tezel, *a.g.e.*, s.198.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, dünyada ihtiyacı karşılayacak pamuk stoğunun bulunmaması ve yeterli üretimin yapılamaması dolayısıyla pamuk fiyatlarında artış olmuştur. Yüksek fiyat ve karlar, üreticileri daha çok üretim yapmaya yönlendirdi. Buhran'ın oluşumunda, bu fazla üretim dolayısıyla düşen fiyatların önemli bir etkisi bulunmaktadır.

Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkisi ile birlikte pamuk ekiminde azalmalar olmuştur. Dönemsel kuraklıklar bu olumsuz durumu pekiştiren bir başka etkidir. 1929 yılında bölgedeki pamuk üretimi Birinci Dünya Savaşı öncesindeki oranına ulaşmıştır. Fiyatların yarı yarıya düşmesi nedeniyle pamuk ihracatçıları bankalardan avans almaya başlamışlardır. Buhran dönemi, New York ve Liverpool pamuk piyasasından gelen haberlerin çiftçileri hergün biraz daha umutsuzluğa sürüklediği yıllar olmuştur. Özellikle pamuk fiyatlarındaki düşüşler, ekim yapılmamasına ve birçok çiftçinin toprağını banka, acenta ve ağalara bırakmasına neden olmuştur²⁶⁸.

Ekonomik buhranın etkisi ile pamuk fiyatlarındaki düşüş, çok hızlı olmuştur. 1929'da 65 kuruş ile en yüksek değerden alıcı bulan kapumalı pamuğun fiyatı, 1933 yılı sonunda 30 kuruşa düştü. Tablo 9'da 1929-1934 yılları arasındaki pamuk fiyatları görülmektedir²⁶⁹:

Cinsi	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Parlak	65	48	33	31	30	36
Kapumalı	67	55	36	31	32	39
İane	65	45	33	37	35	39

Tablo 9: 1929-1934 Yılları Arasında Pamuk Fiyatları (Kuruş)

²⁶⁸ Yeni Mersin, 5 Temmuz 1931; Yeni Adana, 20 Nisan 1933.

İhraç malları arasında ilk sırada yer alan pamuk, limandan yapılan toplam ihracatın 1/3'ünü oluşturmaktadır. Buhran döneminde Ticaret Odası'na kayıtlı olup sadece pamuk ticareti yapan yerli tüccarların sayısındaki azalma dikkat çekicidir ²⁷⁰. Ayrıca Çukurova'daki pamuğun kalitesinde şüpheler oluşması üzerine, ABD'den pamuk tohumu getirilmiştir. Pamuk fiyatlarındaki düşüşler, dünya fiyatları ile paralellik arz etmektedir.

Bölgedeki pamuk üretimi, Buhran'ın başlangıcında 147 bin balya iken 1932 yılı sonunda 47 bin balyaya kadar düşmüştür. Çukurova Bölgesi'nin, 1929-1935 yılları arasında pamuk üretimi toplam 752 bin Balya olup yıllara göre dağılımı tablo 10'da görülmektedir.

Yıllar	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
Pamuk Miktarı (Bin Balya)	147	117	108	47	52	137	144

Tablo 10: 1929-1935 Yılları Arasında Çukurova'daki Pamuk Üretimi [Her Balya 200 Kilo]

Tablo 10'a göre, pamuk üretimi 1929 yılı sonunda 147 bin Balya, 1930'da 117 bin Balya, 1931'de 108 bin Balya'dır. Buhran'ın etkisinin en fazla görüldüğü 1932 yılında ise 47 bin Balya'ya kadar düşmüştür. Çiftçinin tarladan kaldırmakta olduğu mahsul, işçi ücretini karşılamaması ve bankaların kredi vermemesi, pamuk ekimini de azalmıştır ²⁷¹.

1933 yılı sonunda pamuk üretimi yeniden artmıştır. 1933'de 52 bin Balya olan pamuk üretimi, 1934'de 137 bin Balya'ya kadar yükselmiştir. Bu durumun nedeni, hem mahsulün temiz ve bol olması hem de Almanya'nın Türkiye ile imzaladığı ikili anlaşmalar

²⁶⁹ Pamuğa ilişkin veriler, Mersin Ticaret Odası tarafından düzenlenen Pamuk Raporu'ndan alınmıştır (1935).

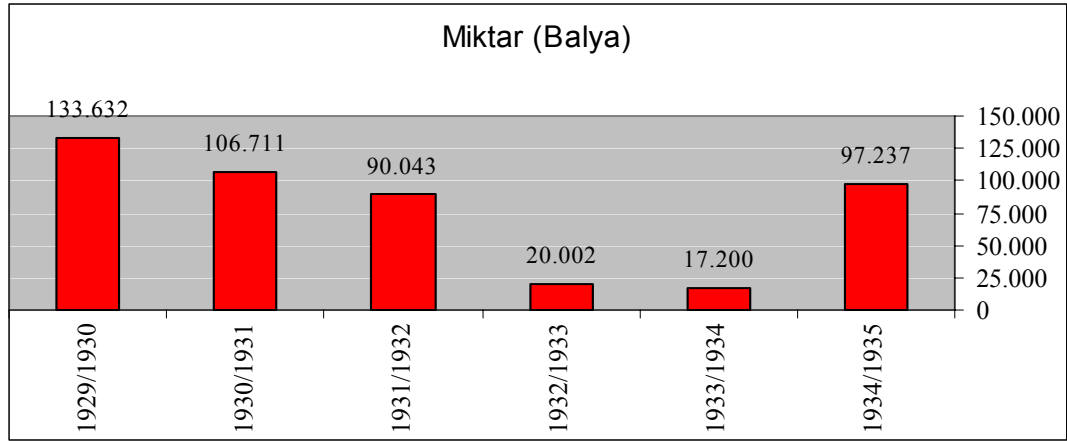
²⁷⁰ Bkz. Göktepe, *a.g.e.*, s. 31-33.

²⁷¹ *Yeni Adana*, 15 Haziran 1931.

sonucunda pamuk alımı yapacağıının açıklanmasıdır.²⁷² 1935 yılına gelindiğinde (144 bin Balya), 1929 yılındaki üretim miktarına (147 bin Balya) ulaşamamıştır.

Pamuk üretimindeki düşüşe paralel olarak Mersin Limanı'ndan yapılan ihracat miktarında da büyük düşüşler görülmektedir. 1929-1935 yılları arasında limandan gönderilen toplam pamuk miktarı 468 bin 825 Balya'dır. 1929-1930 döneminde limandan gönderilen pamuğun miktarı 133 bin 632 Balya iken, 1930-1931 döneminde 106 bin 711 Balya'ya düşmüştür. 1931-1932 döneminde 90 bin 43 Balya olan miktar birçok üretici ve imalatçıyı oldukça kaygılandırmıştır.

Nihayet 1932-1933 döneminde limandan yapılan pamuk ihracatı, yaklaşık 20 bin Balya'ya düştüğünde mevcut karamsar tablo içinden çıkılmaz bir hal almıştır. 1933-1934 döneminde 17 bin 200 Balya olan pamuk ihracatının yaklaşık 7 bin Balya'sı Türkiye'deki sanayi kuruluşlarına gönderilmektedir (Bkz. Tablo. 11).

Grafik 4: 1929-1935 Yılları Arasında Mersin Limanı'ndan Yapılan Pamuk İhracatı

Grafik 4'te görüldüğü gibi limandan gerçekleştirilen pamuk ihracatındaki düşüşün oranı %80'i bulmaktadır. 1929-30 döneminde gerçekleştirilen pamuk ihracatı 133

²⁷² Yeni Adana, 17 Mayıs 1933.

bin 632 Balya'dır. 1933-34 döneminde ise bu miktar 17. 200 Balya'ya düşmüştür. 1934-35 dönemindeki artışın nedeni Almanya'nın pamuk alımıdır. Bu yıllar aynı zamanda Türkiye ihracatının tek ülkeye bağımlılığı bakımından oldukça dikkat çekici bir dönemdir.

Tablo 11'de görülebileceği gibi Mersin Limanı'ndan Türkiye'nin diğer bölgelerine de önemli miktarda pamuk gönderilmiştir. Bu miktar Fransa ve Yunanistan'a yapılan ihracattan biraz fazladır. Sanayileşme politikaları doğrultusunda Sümerbank gibi pamuklu dokuma kuruluşlarının artmasının, bu alımlarda önemli bir etkisi vardır.

1929-1935 yılları arasında Mersin Limanı'ndan yapılan pamuk ihracatının ülkelere göre dağılımı şöyledir:

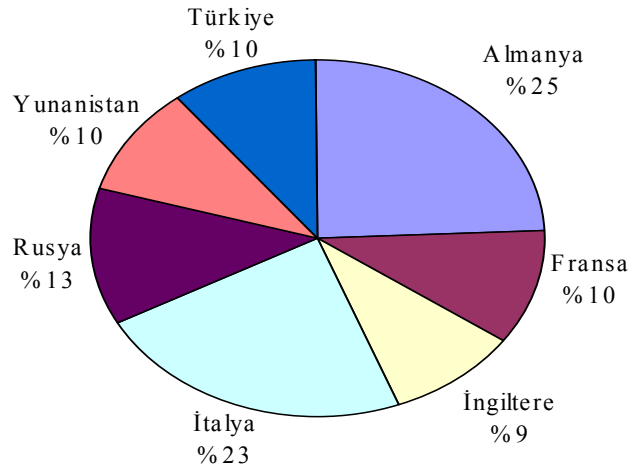
Ülkeler	Genel Toplam (Balya)	1929/1930	1930/1931	1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935
Almanya	105.015	4.253	4.979	9.428	2.076	221	75.058
Fransa	44.345	20.279	15.717	7.158	1.150	41	0
İngiltere	40.922	15.201	7.973	17.036	654	58	0
İtalya	98.392	42.662	28.145	23.543	2.147	158	1.737
Rusya	54.409	27.289	22.440	4.680	0	0	0
Yunanistan	44.005	14.258	13.773	12.503	3.394	77	0
Türkiye	45.302	4.798	6.660	8.692	5.580	7.022	12.550

Tablo 11: 1929-1935 Yılları Arasında Mersin Limanı'ndan Yapılan Pamuk İhracatı'nın Ülkelere Göre Dağılımı

Tablo 11'e göre (Türkiye dışında) 1929-1935 yılları arasında, Mersin Limanı'ndan pamuk alımı yapan ülkeler sırasıyla: Almanya, İtalya, Rusya, İngiltere, Fransa ve Yunanistan'dır. Ancak bu döneme ilişkin toplam miktarlar, yıllara göre farklılık göstermektedir. Pamuk ihracatındaki en kötü dönem, 1933-1934 dönemidir. Bu dönemin en önemli alıcısı Türkiye olmuştur. Buhran ile birlikte pamuk ihracatında ülkelere göre genel olarak bir düşme görülmektedir.

Bu durumun istisnası 1931-1932 döneminde Almanya ve İngiltere'nin önceki dönemlere göre yaptığı pamuk alımıdır. Tablo 11'de özellikle Rusya'ya 1932 sonrasında hiç pamuk gönderilmemesi göze çarpmaktadır. Aynı şekilde Fransa, İngiltere ve Yunanistan'a 1934-1935 döneminde pamuk gönderilmediği görülmektedir. 1934-1935 döneminde pamuk ihracatının çok büyük bir bölümü Almanya'ya yapılmıştır.

İtalya, pamuk alımında Buhran öncesindeki etkinliğini devam ettirmiştir. Ancak Almanya'nın 1934 yılında yaptığı 75 bin Balya'yı bulan pamuk alımı, yüzde oranlarının değişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Liman'ın en istikrarlı müşterisinin İtalya olduğu söylenebilir.

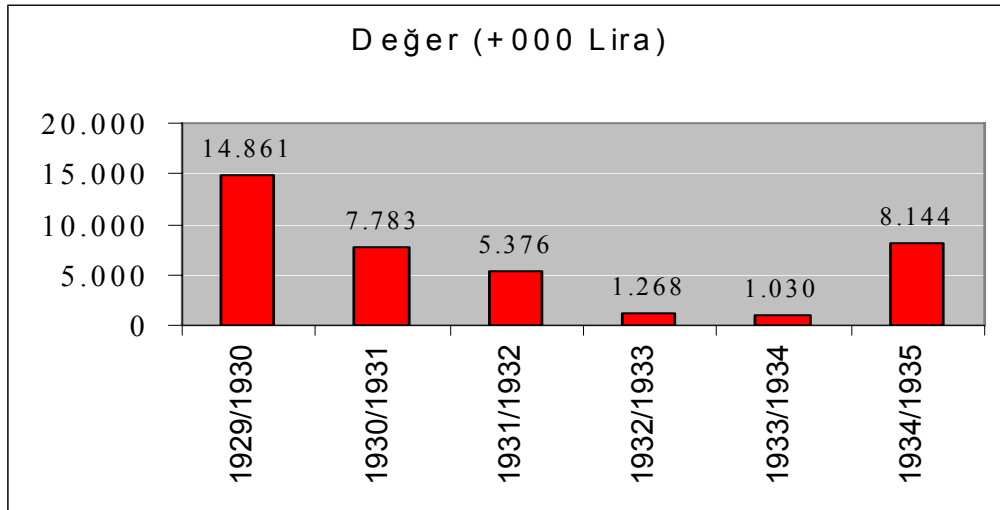

Grafik 5: 1929-1934 Yılları Arasında Mersin Limanı'ndan Yapılan Pamuk İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı

1929-1934 yıllarında Mersin Limanı'ndan gönderilen pamuk miktarının ülkeler arasındaki dağılım oranına (Grafik 5) bakıldığında ilk sıraları, %25 ile Almanya ve % 23 ile İtalya'nın aldığı görülmektedir. Bunu, %13 ile Rusya, %10 ile Fransa ve Yunanistan, %9 ile İngiltere takip etmektedir.

Bu dönemde pamuğun miktar ve fiyatlarındaki düşüşe rağmen iç tüketimin yerini koruduğunu söylemek gerekir. Nitekim 1932'in ikinci yarısından 1934'in ilk yarısına kadar; limandan gönderilen pamuk miktarında ilk sırayı 5.580,7.022 ve 12.5 bin balya ile Türkiye almaktadır (Bkz. Tablo 11). Buhran'ın tarım fiyatları üzerindeki etkisi özellikle pamuk ihracatında sanayileşmiş ülkelere bağımlılığı da beraberinde getirmiştir.

Grafik 6 'da 1929-1935 yılları arasında Mersin Limanı'ndan gönderilen pamuğun parasal değeri görülmektedir. Buna göre, ihraç edilen pamuğun toplam parasal değeri, 38 milyon 462 bin liradır. 1929 yılında pamuğun ihracat değeri 15 milyon liraya yaklaşmıştır. 1934 yılına gelindiğinde 1 milyon lirayı ancak geçebilmiştir. İhracat değerindeki bu düşüş, ihracat miktarına göre daha fazladır. Bunun nedeni dünya pamuk fiyatlarının yaklaşık %50 oranında düşmesidir.

Grafik 6: 1929-1935 Yılları Arasında Mersin Limanı'ndan Yapılan Pamuk İhracatı'nın Değeri

Mersin Limanı'nın en önemli faaliyetlerinden biri olan pamuk ihracatındaki düşüşlerde, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkisi açıkça görülmektedir. Dünya pamuk fiyatları düştükçe, ihraç edilen pamuk miktarı da düşmüştür. Çukurova'nın başat ürünü olan pamuk fiyatlarındaki düşüşler; buhran döneminde birçok çiftçinin ekim yapmamasına neden olmuştur. Borçlarını ödeyemeyen birçok çiftçi arazisini kaybetmiştir.

Dünya Ekonomik Buhranı'nın en önemli ihracat ürünü olan pamuk üzerindeki bu etkisi, gerek tarımsal gerekse ticari alanda neredeyse bir çöküşe yol açmıştır. Bölgede pamuğa dayalı ticaret yapan tüccarlardan ayakta kalabilenler ise aynı zamanda sabun, buz vb. üretim yapan fabrika sahipleri olmuştur.

III. 3. Buhran'ın Liman'ın İnşası ve Ticaret Yaşamı Üzerindeki Etkileri

III. 3. 1. Modern Bir Limanın Yapılamaması

19. Yüzyıl sonunda Doğu Akdeniz'in önemli ticari merkezlerinden biri haline gelen Mersin Limanı, aynı zamanda Anadolu'nun güneydeki dışa açılan kapısı durumundaydı. Demiryolu bağlantısı sayesinde limanın hinterlandı, Anadolu'nun orta ve doğu bölümlerini de içine alacak şekilde genişlemiştir. Ancak rıhtım ve dalgakırana sahip olmayan açık bir liman olduğundan, rüzgar ve dalgalardan kolayca etkilenmekteydi.

Bu nedenle limana gelen gemiler açıkta demirliyor, yükleme-boşaltma işlemi mavna ve şatlar aracılığı ile mümkün oluyordu. Yükleme ve boşaltma işlerinin gemi-mavna-iskele-vagon olmak üzere dört işlemde yapılması, maliyeti arttırdığı gibi malların zarar görmesine de neden oluyordu. Kötü ve fırtınalı havalarda ise bu işlemler güçlükle yapılabilirdi.

Gerek yükleme-boşaltma işlemlerindeki güçlükler gerekse iskelelerin yetersizliği, Mersin'e modern bir liman yapılmasını sürekli gündemde tutmuştur. Uzun yıllar bütçesi ayrılan, projelendirilen modern limanın inşasına, 1954 yılında başlanabilmiş ve 1961 yılında hizmete açılmıştır²⁷³.

²⁷³ *Mersin Limanı*, s. 8-9; Develi, *a.g.e.*, s.177.

Mersin körfezinde modern bir liman yapılması düşüncesi iskelelerin yetersiz kalmaya başladığı 1900 başlarında gündemde olmuştur. Çukurova'daki pamuğun ihraç limanı olan Mersin iskeleleri, giderek Anadolu'nun çıkış kapısı haline gelmiştir. Mersin Limanı ve limanla birlikte oluşan Mersin kenti zamanla “Doğu Akdeniz'deki önemli “lojistik merkezlerinden biri” haline gelmiştir.

Cihat Baban, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Mersin'de modern bir limanının inşası için, Nafia Nazırı Halaçyan'ın bir proje hazırlattığını belirtmektedir. Bu projeye göre liman, Mersin'in 5 kilometre doğusundan başlayıp Karaduvar'a kadar uzayacaktır. Baban, daha sonra yerine geçen Nafia Nazırı Cavit Bey'in de, Mersin'i ziyaret ederek bir liman yapacağı sözünü verdiğini belirtmektedir²⁷⁴. Eldeki veriler ise Birinci Dünya Savaşı öncesinde Mersin'deki iskele inşaatlarının, şirketler arasında ihaleye tabi tutulacağını göstermektedir²⁷⁵.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin demiryolu ve limanlar üzerine geliştirdiği politikalarda, inşa faaliyetlerinin çeşitli imtiyazlarla özel veya yabancı şirketlere bırakıldığı görülmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı şirketlere şüphe ile yaklaşılmışsa da, birçok proje yine bu şirketler eliyle gerçekleştirilmiştir.

Mersin Limanı'nın yapımı konusunda bölge milletvekillerinin istekleri de çalışmanın, bir şirkete ihale edilmesi şeklindedir. Bu nedenle, Adana ve Mersin milletvekillerinin, ihtiyacı karşılayacak bir limanın inşası için verdiği tezkere ile konu Hükümet'in gündemine girmiştir²⁷⁶.

²⁷⁴ Cihat Baban, “ Mersin Limanı'nın 37 Yıllık Tarihi” *Yeni Mersin*, 6-7 Ocak 1945. Makaleler Cihat Baban'ın Mersin'de bulunduğu dönemde kaleme alınmış ve Cumhuriyet Gazetesi'nden alınarak yayımlanmıştır. İskenderun Limanı inşaatının tamamlanması üzerine Mersin Limanı ile karşılaştırmaları da içeren makalelerde; Mersinli yetkili ve tüccarların rahatsızlıkları dile getirilmektedir.

²⁷⁵ *BCA*, FK.: 230..0.0.0, Dosya: 332, Yer No:19.75..1., T.: 08.01.1914.

²⁷⁶ *BCA*, FK.: 30..10.0.0, Dosya: 1613, Yer No:15.98..3., T.: 07.12.1924.

Bunun yanında Mustafa Kemal Atatürk'ün Mersin'i ziyaretinde (20 Ocak 1925), modern bir liman yapılması isteği kendisine iletilmiştir. Atatürk, olanaklar dahilinde Mersin Limanı'nın yapılacağı konusunda söz vermiş ve onun direktifleri ile süreç hızlanmıştır²⁷⁷. Mersin Limanı'nın inşası için ilk ciddi girişim, 19 Nisan 1925 tarih ve 489 sayılı kanundur. Buna göre liman'ın keşiflerinin yapılması ve inşaatının 3 yıl içinde bitirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu iş için Nafia ve Maliye vekilleri yetkili kılınarak 8 milyon lira ödenek ayrılmıştır²⁷⁸. İzleyen dönemde, bir İsveç şirketi, Mersin Limanı'nda tadilat yapmayı teklif etmiştir. Ancak bu grubun yaptığı teklif, şüpheli görüldüğünden reddedilmiştir²⁷⁹. Liman'ın işletme hakkının kurulan Türk anonim şirketine devredilmesiyle, inşa süreci daha çok dile getirilir hale gelmiştir.

Devlet Demiryolları'nın kurulmasıyla demiryolu ve denizyolu işletmeciliğine katılan devlet, ekonomik yaşamın şekillenmesinde de giderek daha belirleyici hale gelmiştir. 1927 yılı sonrasında liman, barınak ve iskele inşaatları Bayındırlık Bakanlığı'nın görev alanında çıkarılarak, Nafia Vekaleti'nin yetkisine bırakıldı. Hükümet 30 Mayıs 1929'de çıkardığı 1483 sayılı kanunla Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü'nün Nafia Vekaleti'ne bağlı bir alt birim olarak çalışmasını kararlaştırdı. Bu kuruluş aynı zamanda devlete ait limanların işletilmesi ve inşa işlerinin yürütülmesi için görevlendirildi²⁸⁰.

1929 yılı Haziran ayında, Adana- Mersin Demiryolu Hattı'nın Fransızlar'dan satın alınmasıyla birlikte, Mersin limanının inşası da ülkenin demiryolu bağlantısı ile birlikte değerlendirilmeye başlandı. Bu dönemde, Anadolu'nun birçok bölgesinde demiryollarının yapım çalışmaları devam etmekteydi. Ankara, Sivas, Kayseri ve Konya bölgesinde

²⁷⁷Develi, *a.g.e.*, s.177.

²⁷⁸H. Rıza Berke, "Liman Yapıcılığımız Tarihine Kısa Bir Bakış", *Bayındırlık İşleri Dergisi*, İstanbul, 1970, s.8; Baban, *a.g.m.*, 7 Ocak 1945.

²⁷⁹BCA, FK.: 30.10.00, Dosya: 15111, Yer No: 146.46.11, T.: 05.01.1927.

²⁸⁰Berke, *a.g.m.*, s. 8; *Yeni Mersin*, 26 Haziran 1929.

yapılacak demiryolu inşaatları Mersin Limanı'nın daha etkin kullanılmasını gerektiriyordu. Zira demiryolu inşaatı için gerekli bütün nakliye işleri buradan yapılması düşünülmüştür.

Demiryolları ve Limanları Genel İdaresi'nin Nafia Vekaleti'ne ayrıntılı olarak sunduğu 7 Eylül 1929 tarihli rapora göre Mersin'deki limanın modern bir hale getirilmesi için, 1930 yılı itibariyle inşaatına başlanması ve 4 yıl içinde bitirilmesi gerekiyordu. Çünkü demiryolu şebekesinin ikmal tarihi olan 1934 yılına kadar modern bir limanın inşa edilmemesi malzemelerin, havaların durumuna bağlı bir limana inmesini zorunlu kılacaktı. Bu durum, Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki demiryollarının yapımında birçok güçlükler yaratacaktı. Dolayısıyla limanın inşası ülkenin ekonomik hedefleriyle de örtüşmekteydi²⁸¹.

Mersin Limanı'nın inşası için Devlet Demiryolları ve Limanları Genel İdaresi'nin öngördüğü 17 milyon liralık bütçe, Nafia Vekaleti tarafından uygun bulunmuştur²⁸². Rapora göre, kullanılacak miktarın 9.5 milyonluk kısmı, 1930-1934 yılları itibariyle liman inşaatının ilk aşaması için harcanacaktı. 7.5 milyonluk diğer bölümü ise 1937 yılına kadar kullanılabilirdi. Ayrılan bütçenin 9.5. milyonluk kısmı, öncelikli olarak yapılması gereken aşağıdaki harcamaları kapsamaktaydı.²⁸³

- a. 2400 metre dalgakıran
- b. 700 metre rıhtım
- c. 90.000 metre murabbai terpen
- d. 800.000 metre mukabı tarama işi
- e. Teçhizat ve muvakkat tesisat

²⁸¹ BCA, FK.: 30.10.00, Dosya:15231.

²⁸² "Nafia Vekili Recep Bey Mersin, Samsun, Trabzon Limanlarının inşa edileceği ve Mersin Limanı'na 17 milyon lira sarf olunacağını söylemiştir." Bkz. *Yeni Mersin*, 31 Mayıs 1929.

²⁸³ BCA, FK.: 30.10.00, Dosya:15231.

Ancak Mersin Limanı'nın inşası için uygun görülen bu plan hayata geçirilememiştir. Çünkü 1930'lu yıllar ekonomik buhranın etkisini açık bir şekilde göstermeye başladığı dönemdir. Denk bütçe politikaları paralelinde, açık verilmesinin önüne geçmek için bütçeler arasında çeşitli aktarmalar yapılmıştır.

1933 yılına gelindiğinde, bakanlıklar arasındaki yazışmalar halen devam etmektedir. Arşiv belgelerine bakıldığında, inşa projelerinin maliyet hesabı yapılarak bunların, işi üstlenmek isteyen şirketlerle yapılacak görüşmelerde kullanıldığı söylenebilir. Bu amaçla Nafia Vekaleti, Maliye Vekaleti'ne Mersin Limanı'nın inşası için hangi senelerde, ne kadar ödeme yapılabileceğini sormuştur. Maliye Vekaleti, yalnızca inşaat için 16 milyon ve malzeme için de 6 milyon olmak üzere 22 milyon lira'nın ayrılabilceğini belirtmiştir. Bu ödemeler, 1936 yılından başlayarak 1943 yılına kadar yayılmaktadır ²⁸⁴. Ancak bu bütçe de uygulamaya konulmamış, Liman İnhisar Şirketi mevcut imkanları iyileştirerek liman hizmetlerini 1942 yılı sonuna kadar yürütmüştür.

Mersin'de modern bir liman yapılamamış olsa da ²⁸⁵ mevcut durumun her geçen yıl daha iyi hale getirildiği söylenebilir. Gerek Hükümet, gerekse işletmeciler şirket, iskelelerin onarılması ve nakliye araçlarının çoğaltılması, personelin durumunun iyileştirilmesi, tüccardan dizbarko alınmaması vb. liman hizmetlerinin yerine getirilmesinde tüm eksikliklerin giderilmesine çalışmıştır.

Mersin'de modern bir limanın yapılamaması, ticari faaliyetlerin güçlükle yürütülmesine neden olmuştur. Projelendirilen, yapım masrafları tespit edilen limanın yapılamamasında, Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkisinden bahsedilebilir. Devletin liman

²⁸⁴ BCA, FK.: 30.10.00, Dosya: 15142, Yer No: 147.48.20, T.: 01.08.1933.

²⁸⁵ Yeni Adana Gazetesi'ne göre (5 Mayıs 1933) Liman Şirketi Müdürü Mansur Bey, Dört Yol veya Payas'ta bir liman yapılıp yapılamayacağı üzerine incelemelerde bulunmuştur. Dört Yol'da bir liman yapılmasının daha yararlı olacağı düşünülmektedir.

yapımı için istekli olduğu görülmektedir. Fakat denk bütçe anlayışı, bütçe içinde oynamalarla daha acil yerlere para aktarımını gündeme getirmiştir. Bu genel bir tablodur. Dolayısıyla liman için harcanması düşünülen miktarların nerelere aktarıldığını tespit etmeye çalışmak yararsızdır.

III. 3. 2. Buhran Psikolojisi ve İflaslar

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, öncelikle tarım ve dış ticaret kesimini derinden etkilemiştir. Üretimdeki fazlalık ve fiyatlardaki aşırı düşüş, yaşamın her alanında etkisini göstermiştir. Fiyatı en fazla düşen ürünlerin başında, buğday ve pamuk gelmektedir.²⁸⁶ Tarım kesiminin Hükümet tarafından desteklenmesi çabaları, özellikle Ziraat Bankası'nın yetersizliği ve Zirai Kredi Kooperatiflerinin işlevini yerine getirememesi nedeniyle buhranın etkilerini azaltmaya yetmemiştir.

Yeni Adana Gazetesi'nde buhran sonrasında Çukurova'daki çiftçinin durumunu şöyle özetlenmektedir²⁸⁷:

Bankalar kredi vermiyorlar. Adana çiftçisi gaz, benzin ve ziraat makinaları için bütün kazancını ecnebi memleket piyasalarına döküyor. Geçenlerde büyük bir çiftçi gaz, benzin emsali almış olduğu şeylerin ödeyemediği borçlarına mukabil tarlasının mühim bir kısmını alacaklı acentaya vermiştir.

Yeni Adana Gazetesi'nin 1930-1933 yıllarına ait sayılarında, Buhranın etkisi ile çiftçilerin ve özellikle çiftlik ağalarının çeşitli bankalara borçlarından dolayı mallarının icra edildiğinden sıkça söz edilmektedir. Adana'daki birçok çiftçi İtalyan Komerçiyala Bankası'na borçlanarak zor durumda kalmıştır. Ziraat Bankası Adana Müdürü ise bir köydeki çiftçilere, “köyün şahsiyet-i maneviyesi borçlu olduğundan” kredi

²⁸⁶ *Yeni Adana*, 24 Şubat 1930: “Pamuklarımız bu sene fena vaziyette. Buhran devam ettiği surette yeni zeriyaat çok iştahsız yürüyecek. Çiftçi 1 dönüm tarlaya yaptığı masrafı, o dönüm tarladan aldığı mahsul ile ödeyemeyecek kadar zaafa düşmüştür. Satışlar veresiye yapılmaktadır. Satılan malın parasının ne zaman ödeneceği de belli değildir.”

²⁸⁷ *Yeni Adana*, 7 Nisan 1930.

verememektedir. Hatta Ziraat Bankası çiftçi borçlarına karşılık haciz uygulamasına da başlamıştır²⁸⁸.

Ziraat Bankası'nın %80 oranında düşen buğday fiyatının, daha da düşmesini önleme çabaları 1932'ye kadar sürmüştür²⁸⁹. Ziraat Bankası, borçlulardan para yerine buğday ve arpa almaya başlamıştır. Ancak Ziraat Bankası'nın, 1937 yılına kadar özel tarım kredi kuruluşu olmaktan çok bir "ticaret bankası" gibi çalışması ve "ticari kredilere" yönelmesi daha çok ticaretle de uğraşan büyük çiftçilere yaramıştır. Özellikle tarım kredi kooperatiflerinin çalışma sistemi, Ziraat Bankası'na yöneltilen eleştirilerin başında yer almaktaydı. Bu durum uzun süre siyasi rahatsızlıklara yol açmıştır²⁹⁰.

Hileli mal satışları da buhran döneminde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Yeni Mersin Gazetesi'nde yayımlanan çeşitli yazılarda, hileli malların ihracı üzerine çok ayrıntılı bilgiler içeren eleştiriler yer almaktadır. Bu yazılarda, Mersin Limanı'ndan gönderilen pamuk, cehri, yapak, susam, buğday, arpa, yulaf, çekirdek gibi önemli ihraç mallarının %60'ının hileli olduğu belirtilmektedir. Bu ihraç mallarının, Türk malı olarak ülkeyi temsil ettiğinin vurgulandığı bu yazılarda, Ticaret Odaları ve Borsa'nın durumu incelemesi gerektiği uyarısı yapılmaktadır²⁹¹. Yeni Adana Gazetesi'nde de özellikle ihraç ürünlerinde hileli mallara karşı önlem alınması gerektiğine ilişkin yazılara sıkça rastlanmaktadır. Hileli mal ihracına karşı, limanlarda oluşturulacak kontrol istasyonları yoluyla denetim yapılması önerilmektedir²⁹².

²⁸⁸ *Yeni Adana*, 22 Nisan 1930. 1930-1933 yıllarındaki sayılarda tarla satış ve icra ilanları göze çarpmaktadır.

²⁸⁹ Türkiye'de Dünya Buhranı'nın etkisi ile fiyatı en çok düşen ürün buğday olmuştur. Buğday fiyatları 1929'da 12.6 kuruştan satılırken 1931'de 4.0 kuruşa kadar düşmüştür. Bkz. Tezel, *a.g.e.*, s. 405; *Yeni Mersin*, 16 Ağustos 1931.

²⁹⁰ Tezel, *a.g.e.*, s. 409-410.

²⁹¹ *Yeni Mersin*, 3-12 Temmuz 1929.

²⁹² *Yeni Adana*, 23 Haziran 1930.

Ekonomik Buhran ile Türkiye’de denk bütçe ve para politikalarının yanında ülkedeki her birim ve bireyden beklenen, tüketimde yerli mallarının kullanılması ve tasarruf yapılması olmuştur ²⁹³. Yeni Mersin Gazetesi, Buhran’ın etkisini yeni göstermeye başladığı dönemde yerli malı kullanımını ilginç bir üslupla tavsiye etmektedir.²⁹⁴

“Aziz Türk” Yerli Malı Kullan

Anadolumuz bir zamanlar harice arz-ı ihtiyaç etmeksizin her türlü ihtiyacını temin ederdi. Bugün ise bütün levazımatımızı hariçten alıyoruz. Bu hal devam edemez. Bizi fakra, sefaletе götürür. Vahim neticeler doğurur. Buna meydan vermeyelim. Biraz kaba da olsa pahalı da olsa kendi malımızı kullanalım. Bu yapılması elzem bir vazifedir.

Yeni Adana Gazetesi de buhran döneminde yerli malının kullanımı tavsiye ederken benzer ifadeler kullanmaktadır²⁹⁵:

Ey Türk: Memleketi parasızlıktan ve paranın çıkmasına meydan vermemek için ecnebi mallarına itibar etme. Eskidiği zaman, yenisini alma. Kaba da olsa yerli malı kullan.

Yeni Mersin Gazetesi’nin 24 Kasım 1929 tarihli sayısında yer alan “Buhran” başlıklı yazıda ekonomik durgunluk nedeniyle İzmir Limanı’nın faaliyetlerindeki düşüşten bahsedilmektedir. Buhran’ın ciddi bir ekonomik deprem olduğu anlatılarak ‘paramızı elden çıkarmayalım’, ‘kendi malımızı kullanalım’ denilmektedir. Ayrıca bunun hükümet işi değil öncelikle tüccar ve ilgililerin işi olduğu belirtilmektedir.

Devletin ekonomiyi yönlendirmede en önemli araçlardan biri olan İş Bankası’nın ilanlarında; Atatürk’ün tasarruf yapılması konusundaki önerilerine de yer verilmektedir. İş Bankası’nın kumbara kullanımı için “milletin o büyük mürşidi” diyor ki

²⁹³ Yeni Adana Gazetesi (21 Ocak 1929) bu dönemi şöyle duyurmuştur: “Milli İktisat: Doğrudan doğruya himaye esasına müstenit bir harekettir.”.

²⁹⁴ *Yeni Mersin*, 7 Mayıs 1929.

²⁹⁵ *Yeni Adana*, 29 Aralık 1930.

başlığıyla verdiği ilanına sonunda “Büyük Gazi’nin işaret ettiği tasarruf yolunda muvaffak olmak için en kolay vasıta tasarruf kumbaralarıdır” denilmektedir.²⁹⁶

“Bilhassa asri memleketlerde his olunan cihanşümül bir iktisadi buhran vardır. Bu buhran tabiatı ile bizim memleketimize de temas etmiş ve ağırlığını hissettirmiştir. Bu sıkıntı karşısında emsalsiz tahribattan, dar ve kurak senelerden sonra vatanımızın gösterdiği hayatiyetle tahammül: ancak Türk milletinin bünyesindeki kudret ve B.M. Meclisi’nin tedbirlerindeki isabetle izah olunabilir. Senelerden beri alınan tedbirlere önümüzdeki sene daha geniş mikyasta ihtiyaç vardır. Gayet tasarrufkarane bir idare tarzı resmi ve hususi bütün muamelatımıza hakim olmak lazımdır. 1.11.1930 nutuklarından”.

Buhran yıllarında, Mersin’de ticareti yönlendiren kurumlar da genel tasarruf politikasına uymuşlardır. Bu dönemde Borsa ve Liman Şirketi’nin masraflarını kısarak tasarruf yaptığı görülmektedir. Örneğin Ticaret ve Zahire Borsası İdare Heyeti 1932 bütçesinde genel masraflarından ve memur maaşlarından %25 eksiltme yapmıştır ²⁹⁷.

Yeni Adana Gazetesi, Buhran döneminde liman hizmetlerinde çalışan memur sayısının fazlalığına dikkat çekerek, uzun süre bunun sebebini sorgulamıştır. Buna göre, Mersin Liman Şirketi’nde yüksek maaşla birçok memur çalıştırılmaktadır. Yazılarda 8 kişilik işi, 50 kişinin yaptığı vurgulanmaktadır. Liman Şirketi ise gazeteye verdiği yanıtta; bu durumun sorumlusunun, şirket içinde temsilcileri bulunan belediyeler olduğunu belirtmektedir: Mersin, Tarsus ve Adana Belediyelerinin baskısıyla işe adam değil, adama iş verilmiştir ²⁹⁸.

Liman Şirketi, ekonomik buhranın getirdiği olumsuz koşullar ve eleştiriler içinde 1931 yılı sonunda şirket bütçesinde, Genel Müdür maaşından dahi kesinti (1200 lira) yaparak 27 bin 660 Lira tasarruf sağlamıştır. Ayrıca Müfettişlik, Muhasebe Kontrol, Puantör, Taife Reisi, Müvezzi Masaları da ilga edilmiştir²⁹⁹. Diğer yandan buhran

²⁹⁶ *Yeni Mersin*, 2 Ocak 1931. İş Bankası’nın Tarsus’ta (1929) ve Mersin’de (1931) Şubeleri bulunmaktadır.

²⁹⁷ *Yeni Mersin*, 7 Ocak 1931.

²⁹⁸ *Yeni Adana*, 16 Nisan 1931

²⁹⁹ *Yeni Mersin*, 18 Haziran 1931.

döneminde, Türkiye’deki denk bütçe anlayışına paralel olarak hesap bilançolarının da denk gösterilmesi dikkat çekicidir. Liman İnhisar Şirketi’nin 1932 yılı hesap bilançosu, gelir ve giderler denk olmak üzere 282 bin 935 Lira 69 Kuruş’tur ³⁰⁰.

Buhran döneminin en belirgin özelliği tarım kesiminin kredi konusunda yaşamasıdır. Alıcıların fiyatı dikte ettikleri, tüccar-tefecilerin egemen oldukları piyasa düzeni arazi mülkiyetinin dağılımındaki eşitsizliklerle birlikte ciddi bir sosyo-ekonomik sorun oluşturmuştur.

Hükümetin tarım kesiminin durumunu iyileştirmek için yaptığı müdahale geciktikçe bu durum daha da ağırlaştı. Tefeci-tüccarlar, tarım kesiminden aktardığı sermayeyi ülke politikalarına uymak için ihracata yönlendirmiştir. Bu tüccar tipi, 1931 ve 1932 yıllarında ihracatçılara, ihraç tutarının yarısı kadar ithalat yapabilmeyi sağlayan lisanslardan yararlanmıştı. Lisans alabilen az sayıdaki tüccarın, karlarını arttırarak bu kıtlık rantlarına el koymaları nedeniyle birçok tüccar iflas etmiştir ³⁰¹.

Aşağıdaki tablo, Mersin Ticaret Odası’nın 1927-1933 yılları arasında üye durumunu göstermektedir:

Yıllar	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Kayı Yapılan Firma Sayısı	121	54	44	64	77	85	68
Kayı Silinen Firma Sayısı	66	20	84	20	89	62	70
Yıl Sonundaki Toplam Firma Sayısı	298	332	291	325	323	346	344

Tablo 12: 1927-1933 Yılları Arasında Mersin Ticaret Odasının Üye Durumu

³⁰⁰ *Yeni Mersin*, 7 Mart 1933.

³⁰¹ Tezel, *a.g.e.*, s. 173.

1926 yılında Mersin Ticaret Odası'na kayıtlı üye sayısı 243'tür. 1933 yılı sonunda Oda'ya kayıtlı toplam firma sayısı 344'e yükselmiştir. 1929-1933 yılları arasında 338 firmanın kaydı yapılmış, 325 firmanın ise kaydı silinmiştir. 1929, 1931 ve 1933 yıllarında kaydı silinen firma sayısı yeni kurulan firma sayısından fazla olmuştur.

Dünya Ekonomik Buhranı'nın şirketler üzerindeki etkileri, bir liman kenti olan Mersin'de belirgin bir şekilde görülmektedir. Buhran, özellikle tarıma dayalı dış ticaret alanında faaliyet gösteren birçok şirketin kapanmasına neden olmuştur. Bazı sermaye sahipleri ise faaliyet alanını değiştirerek daha az riskli işlerle uğraşmaya başlamışlardır.

Ticari yaşamın en hareketli olduğu yerlerden biri olan Mersin'de kaydı silinen şirketlerin büyük oranda Türk uyruklu tüccarlar tarafından kurulduğu göze çarpmaktadır. Acenta kimliğindeki birçok küçük sermayeli şirket, buhranın getirdiği olumsuz yapı içinde yerini koruyamamıştır.

Mersin'de giyim, billuriye, hırdavat gibi o dönemde ithal edilen malların ticaretini yapan Vahap Nane (1910 doğumlu)³⁰², buhran döneminde yaşanan sıkıntının tüccarların üzerindeki etkisini şöyle anlatmaktadır:

Türkiye sanayi memleketi değildi. Tenekeci, kalaycı yoktu. Buhran yıllarından önce en çok para kazananlar pamuk tüccarlarıydı. Pamuğa beyaz altın denirdi. Pamuk tüccarları para desteleriyle gezerlerdi. Buhranda hesabını bilen çok zengin oldu. Birçok tüccar kazandığından fazla harcıyordu. Fiyatlar yarı yarıya düşünce iflas edenler oldu. İflas edenlerin çoğu işini bilmeyenlerdi. Keyiflerine çok düşkünlerdi. Borcu çok olanlar mallarını karsız vermeye başladı. Ticaret Odasına kayıt yaptıranların çoğu da bankadan kredi almak isteyenlerdi.

Cumhuriyet döneminin ilk avukatlarından olan Şinasi Develi (1920 doğumlu) ve Necati Tütüner (1919 doğumlu), buhranın büyük tüccarları etkilemediğini belirtmektedirler. Develi dönemin tanıklarının büyük arazi sahiplerinin zarara uğraması

³⁰² Vahap Nane- Görüşme Tarihi: 3 Nisan 2006, Yer: Pozcu Yıldız Pastanesi / Mersin.

nedeniyle işsizliği arttığını söylemektedir³⁰³. Mübadele ile gelen Giritli ailelerden Tütünerler'e ait fabrika ve ticarethaneyi (Bereket Ticarethanesi 1927-1937) anlatan Necati Tütüner, buhran döneminin oldukça zor koşullar oluşturduğunu belirtmektedir³⁰⁴:

Buhranda herkes zarar etti. Fiyatlar çok düştü. Bankalar kredi vermeyince tüccarın işi daha kötüye gitti. Biz Almanlarla iş yapıyorduk. Almanya'dan bir çeltik makinası getirttik. Parasını ödeyemedik. Fabrika kapanmadı ama durumumuz bozuldu. Pamuk para etmiyordu.

Mersin Ticaret Odası Sicil Defterleri'nde, buhran öncesinde kurulan birçok aile şirketinin, 1940 yılına kadar kapandığı görülmektedir. Buradan hareketle sermayenin veraset yoluyla parçalandığı veya el değiştirdiği, aynı zamanda ayakta kalan birçok şirketin buhrandan olumsuz anlamda etkilendiği söylenebilir.

Bu bölümde yer verilen tablolarda (Tablo 13-22) Mersin Ticaret ve Sanayi Odası'na kayıtlı olup 1935 yılına kadar iflas eden şirketler görülecektir. Oda'nın kayıtları 1926 yılında yenilendiği için, birçok firmanın yeniden tescilinin yapıldığı anlaşılmaktadır.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın da etkisiyle iflas eden firma ve tüccarlar iş alanları ile ilgili bir tasnife tutulmuştur. Ticaret Sicil Defterleri'nde yaptığı ticaretin konusu belirtilmemiş olan tüccarların listesi de ayrıca verilmiştir.

Bu defterler ve şirketlere ait dosyalar halen Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu defterlerde kayıtlı olan firmalar ve bunların değerlendirmesini içeren bilgiler "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mersin Ticaret ve Sanayi Odası" adıyla yayımlanmıştır. Ancak buradaki bilgilerin ve verilen rakamların tamamen sağlıklı olduğunu söylemek mümkün değildir. Yine de sicil kayıtlarını içeren defterlerin dökümünün yapılması, birçok araştırmacı için iyi bir çıkış noktası olabilecek niteliktedir.

³⁰³ Şinasi Develi-Görüşme Tarihi: 12 Mart 2006, Yer: Develi Hukuk Bürosu / Mersin.

³⁰⁴ Necati Tütüner-Görüşme Tarihi: 26 Mart 2006, Yer: Mirimar Saat (Fazıl Tütüner) / Mersin.

Tablo 13: Buhran Döneminde İflas Eden: Pamuk, Hububat, Zahir İhracatı Yapan Tüccarlar

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
4	8.8.1926	Sicmat Mevaddı Nesciye-İtalyan Şirketi	Pamuk İthalat ve İhracatı	31.12.1928
11	17.7.1926	Murg Dalg (Fransız)	Kiremit, kömür, çuval İthalatı Pamuk ve Hububat İhracatı	16.7.1933
32	18.7.1926	Hacı Yakup Ağa Zade Hacı Ömer	Pamuk,Hububat. Susam İhracatı	23.11.1931
58	15.10.1926	Müftü Zade Bahaddin	Pamuk,Hububat, Susam İhracatı	24.2.1932
210	5.9.1926	Nikola Oğlu Corc Satal, Ahmet Oğlu Yusuf Şekeyra	Hububat İhracatı Komisyonculuk	10.12.1935
302	19.2.1927	Molla Efendi Zade Mehmet Şakir	Zahire Pamuk	13.2.1933
378	10.3.1928	SSCİ Türkiye Ticaret Mümessilliği Mersin Şubesi	Pamuk Satışı	3.1.1932
284	15.2.1927	Yeğen Zade Sadık Fikri	Zahire İhracatı	14.11.1932
395	29.4.1928	Şih Mehmet Zade Naim ve Mahmut –Koll.-	Zahire ve Pamuk İhracatı	15.8.1933
400	1.5.1928	Hacı Memiş Zade Mehmet	Zahire İhracatı	9.12.1931
409	19.8.1928	Ahmet, Mükerrerem, Emin –Koll.-	Pamuk, Susam, Narenciye İhracatı	22.1.1931
448	18.8.1929	Molla Zade Ali	Hububat. Pamuk, Canlı Hayvan İhracatı	5.2.1933
449	19.8.1929	Şih Ali Bin Hasan	Hububat İhracatı	18.5.1935
450	20.8.1929	Mustafa Kavas, Mehmet Şerif –Koll.-	Koza, Susam, Hububat İhracatı	16.1.1932
492	28.9.1929	Hanifi Zade Hamdi, Pişkin Zade Kasım Çelb., Pişkin Zade Osman İlhami –Koll.-	Hububat İhracatı Kantariye	31.8.1931
485	24.2.1930	Taşçı Zade Hüseyin Avni	Hububat ve Pamuk İhracatı	11.11.1931
501	31.3.1930	Mehmet Necip Haddat	Hububat ve Pamuk İhracatı	1.1.1931
510	14.4.1930	Veli Zade H. Tahsin	Hububat, Pamuk, Portakal İhracatı	14.2.1932
526	5.11.1930	Hacı Molla Oğullarından Ahmet	Hububat ve Pamuk İhracatı	15.9.1931
527	5.11.1930	Hacı Yakup Ağa Zade Ali	Hububat ve Pamuk İhracatı	15.9.1931
528	5.11.1930	Hacı Mustafa Oğlu Mehmet Emin	Hububat ve Pamuk İhracatı	12.7.1931
529	5.11.1930	Hafız Ahmet Oğlu Hamit Ali	Hububat ve Pamuk İhracatı	12.7.1931

Tablo 13: Buhran Döneminde İflas Eden: Pamuk, Hububat, Zahir İhracatı Yapan Tüccarlar (devamı)

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
533	29.11.1930	Abdullah Duvani	Pamuk Ticareti	8.3.1932
535	3.1.1931	Darmuş Ali Kâhya	Pamuk İhracatı	13.2.1933
536	13.1.1931	Tekeli Hacı İbrahim	Hububat ve Pamuk İhracatı	19.6.1932
538	13.1.1931	Esir Zade Yusuf	Koza, Pam.Hub.	17.10.1931
561	15.3.1931	Abdullah Muini	Pamuk ve Zahir İhracatı	25.5.1933
583	28.5.1931	M. Sadık Fellahoğlu, Osman Enver –Koll.-	Hububat İhracatı	25.4.1932
585	8.6.1931	Nuri Naim	Zahir, Yağ, İhracatı ve Komisyonculuk	25.12.1932
595	1.8.1931	Mirikelâm Zade Fazıl, Rastgeldi Zade Reşit - Koll.-	Zahir İhracatı	12.6.1933
738	22.7.1933	İbrahim Oğlu Fevzi Hamis	Zahir İhracatı	20.1.1935
747	11.10.1933	Mahmut Oğlu Mehmet Sabbah	Zahir ve Okka Malı İhracatı	22.10.1935
737	18.7.1933	Şakir Oğlu İbrahim	Perakende Arpa İşleri	9.4.1935

Tablo 14: Buhran Döneminde İflas Eden: Kantariye Eşyası Ticareti ve İthalatı Yapan Tüccarlar

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
45	21.2.1926	Hacı Ahmet Oğlu Abdürrahim Hamis	Kantariye Top.	10.2.1931
60	5.10.1926	Hacı İbrahim ve Mehmet Hamis –Koll.	Kantariye	11.1.1932
64	4.3.1926	Katırcızade Biraderler Mersin Şubesi –Koll.-	Kan. Top.	22.10.1935
101	12.2.1926	Jozef Künik	Okka Malı Şeker, Kahve, Çay, Çinko, Demir, Çivi	31.3.1934
403	21.5.1928	Katırcızade Memiş ve Biraderleri Mustafa ve Mehmet –Koll.-	Okka Malı çekirdek yaprağı ihracatı	25.3.1933
420	16.11.1928	İdris Antabi, Musta-fa Nihat –Koll.-	Kantariye, Hububat	11.3.1931
430	28.2.1928	Hüseyin Niyazi Bin Molla Mehmet	Kantariye	3.1.1931
434	1.4.1929	Kuzberi Zade Mustafa	Okka Malı	1 0.2.1934
480	13.2.1930	Fevzi Hamis Bin Hacı İbrahim	Okka Malı Manifatura	21.11.1932

Tablo 14: Buhran Döneminde İflas Eden: Kantariye Eşyası Ticareti ve İthalatı Yapan Tüccarlar (devamı)

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
541	18.1.1931	Kabasakalzade Hasan, Çolak Hasanoğlu Kâmil – Koll.-	Top. Okka Mal.	19.1.1934
547	24.1.1931	Sağmanlı Zade Ahmet, Sağmanlı Zade Mehmet – Koll.-	Top. Okka Mal.	9.2.1933
698	22.1.1933	Hacı Mehmet Oğlu Zeki Heykel	Okka Malı	16.12.1934
364	14.11.1927	Tercüman Zade Mustafa	Top. Kantariye	1.1.1931
368	11.12.1927	Saydavi Zade Mehmet İsmail	Top. Okka Malı	9.1.1932

Tablo 15: Buhran Döneminde İflas Eden: İthalat- İhracat Komisyonculuğu Yapan Tüccarlar

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
281	15.2.1927	Hacı Yusuf Ağa Zade Yakup	Top. Kendir İth.	20.11.1933
391	25.4.1928	Hoca Zade Namık Hoca Zade Ahmet –Koll.-	İth. İhr. Ticaret	8.3.1931
435	19.3.1926	Nalbant Zade Süleyman Sırrı ve Şrk. Mersin Şubesi –Koll.-	İth. İhr.	10.1.1933
493	20.3.1930	Osman Enver	İth. İhr. Kom.	19.5.1931
521	6.7.1930	Rastgeldi Zade Reşit Nuri Naim, Urfa Ticarethanesi –Koll	İth. İhr. Kom.	1.6.1931
578	27.5.1931	Mehmet Sadık (Fellahoğlu)	İth. İhr. Alım Sat.	19.5.1931
696	29.12.1932	Mersin Tic. Türk Ltd. Şti. Sait Arif, Karamancı Zade Mehmet, Nazım Miskâvi –Ltd.-	İth. İhr. Kom.	26.6.1934

Tablo 16: Buhran Döneminde İflas Eden: Toptan, Perakende Ticaret ve Komisyon Yapan Tüccarlar

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
49	9.7.1926	Hüseyin Efendi Zade Aziz	Ticaret	11.11.1931
365	12.11.1927	Taşçı Zade Hüseyin Taşçı Zade Ömer Taşçı Zade Mehmet- Koll.	Ticaret	11.3.1931
374	22.1.1928	Hacı Sadi Zade Nedim Kırımı Cemal- Koll.	Tic. Kom.	1.1.1932
394	29.4.1928	İmam Zade Abdullah Fevzi, Hasan Onbaşı Zade Mustafa Hayri- Koll.	Tic. Kom.	5.12.1931

Tablo 16: Buhran Döneminde İflas Eden: Toptan, Perakende Ticaret ve Komisyon Yapan Tüccarlar (devamı)

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
419	16.10.1928	Recai Vasıf	Tic. Kom.	31.3.1934
427	28.1.1929	Şarl Nadir	Kom. Sig.	9.6.1930
437	5.6.1929	Mirikelâm Zade Abdülkadir, Mirikelâm Zade Nihat, Giritli Osman Zeki- Koll.	Alım Sat. Nak.	19.1.1931
441	10.6.1929	Şevket Şükrü Krogos Mısıryan –Koll.	Tic. Kom.	30.9.1930
451	9.9.1929	Mahmut Cuma, Rastgeldi Zade Reşit, Osman İlhan –Koll.	Tic. Kom.	26.6.1930
472	7.1.1930	Jozef Dekak	Alım Satım	5.12.1931
524	11.10.1930	Kiragos Mısıryani	Komisyon	8.6.1931
605	14.11.1931	Peter Oğlu Orla Nilson	Tic. Kom.	30.1.1933
686	16.8.1932	İbrahim Oğlu Halil Debbani	Tic. Kom.	21.9.1932
703	8.2.1933	Antabi Oğlu Mustafa Şakir	Tic. Kom.	29.12.1934

Tablo 17: Buhran Döneminde İflas Eden: Manifatura, Tuhafiye, Elbise ve Kasket Ticareti Yapan Tüccarlar

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
37	27.10.1926	Sucularlı Zade Hafız Mehmet ve Şeriki	Top. ve Per. Manifatura	11.3.1931
39	18.7.1926	Selim Mayer Sittuni	Manif. Toptan	13.12.1931
68	---.---.1926	Çomu Zade Biraderler Ali Avni Bin Kâmil, Ali Avni Bin Selim Refikası ve Çocukları	Top. Manifatura	26.7.1933
90	1.10.1926	Hacı Beşir Saydavi	Per. Manifatura	6.2.1933
133	21.4.1926	Jozef Habib	Per. Manifatura	27.8.1932
228	11.10.1926	Salamon El Hadeş Mahdumları Mersin Şubesi	Manifatura, İth. Pamuk İhr.	7.4.1932
311	6.3.1927	Abdülğani İdlibi Mersin Şubesi	Top. Manifatura	2.1.1933
385	7.4.1928	Hacı Paşa Oğullarından İsmail	Per. Manifatura	1.10.1935
387	8.4.1929	Hacı Paşa Zade Derviş	Per. Manifatura	4.3.1931
468	24.12.1929	Fuat Belli Bin Mahmut	Per. Manifatura	3.7.1932
499	29.3.1930	Tütüncü Zade Aziz	Per. Manifatura	22.11.1931
544	20.10.1931	Süleyman Oğlu Fahri	-----	3.7.1932
654	2.3.1932	Abdülkadir Oğlu Süleyman	Per. Manifatura	7.2.1933
656	5.4.1934	Abdülkadir oğlu Mehmet	Per. Manifatura	31.12.1934
665	19.5.1932	Mustafa Oğlu Zekeriya	Per. Manifatura	8.12.1934

Tablo 17: Buhran Döneminde İflas Eden: Manifatura, Tuhafiye, Elbise ve Kasket Ticareti Yapan Tüccarlar (devamı)

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
679	14.7.1932	Veli Kızı Hayriye	Manif. Tuhafiye	22.8.1933
688	27.8.1932	Jozef Habib ve Şeriki Mehmet Kâni –Koll.-	Manifatura Okka Malı	8.3.1933
739	19.8.1933	Fazıl Oğlu Ahmet (Ahmet Fazıl)	Per. Manifatura	29.1.1934
457	17.10.1929	(İstikbal Şirketi) Buharalı Hacı Abit, Buharalı Hacı Hasan -Koll.-	Elbise Konfeks.	8.11.1930
531	18.11.1930	Hacı Abit Bin Mustafa	Eski, Yeni Elbise Kavf.	7.1.1933
577	21.4.1931	Hoca Zade Ahmet	Kasket Tic.	10.7.1932
631	6.2.1932	Namık Oğlu Hoca Zade Sami	Kasket Tic.	30.1.1934
687	22.8.1932	Ali Haydar Oğlu Hayrullah	Elbise, Kasket Tic.	10.2.1934
132	22.4.1926	Salamon Kohen	Çerçi, İğne, Düğme, Çorap, Gömlek vs.	15.3.1932
172	2.4.1926	Lozar Mardöhey	Per. Tuhafiye	8.11.1932
289	--.--.1927	Gakamu Oğlu Karlo Furtinato	Tuh. Tic.	11.3.1931
356	11.9.1927	Yakup Treves	Tuh. Tic.	2.1.1933
361	9.10.1927	Ziya Koyuncu Halefleri – Koll.-	Tuh. Tic.	3.1.1931
392	28.2.1938	Timur Oğlu Ali Rıza	Tuhafiye Tic.	27.3.1933
479	30.1.1930	Sami Zade İzzet ve Ahmet –Koll.-	Tuhaf. Kırtasiye, Kavafiye	1.6.1931

Tablo 18: Buhran Döneminde İflas Eden: Liman ve Gümrük Hizmetleri, Nakliyat Yapan Tüccarlar

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
382	2.4.1928	Türk Sinema Şirketi -Koop.- M. Fahri Bin Hasan, A. Refik Bin M. Kâzım, Y. Fahri Bin Yusuf, Rifat Bin Ali Sırrı	Sinema, Deniz İşleri, Gazino, Liman Şirketi Amele Müteahhitliği	31.3.1934
14	9.7.1926	Abdi Vehbi Mersin Şubesi -Helvecya ve Kornhill Şirketi Acenteliği	Sigortacılık ve Vapur Acentalığı ve Liman Hizmetleri	31.8.1930
6	12.7.1926	Iloyet Triestino Mersin Şubesi	-----	13.2.1932

Tablo 18: Buhran Döneminde İflas Eden: Liman ve Gümrük Hizmetleri, Nakliyat Yapan Tüccarlar (devamı)

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
27	31.3.1926	Mesajeri Maritim Kum. Mersin Şubesi	-----	19.5.1927
247	---.1926	İbrahim Nakkaş ve Evlatları Koll. Şti. (Doyç Levante Line Vapur Acentalığı)	-----	15.12.1931
384	26.1.1928	Osman Sadık Avni	Vapur Acent.	6.12.1930
424	20.11.1928	Hikmet Faik ve Şürek. Mersin Şubesi –Koll.-	Umuru Bahriye İth. İhr. Nakliye	14.2.1932
439	16.6.1929	Mehmet Sabri, Burhanettin, Ali Rıza (İsmet İşevi) Koll.-	Vapur Acen. Tic. Kom.	1.6.1930
522	6.8.1930	Lütfi Ali	Vapur Erz. Müt.	31.1.1932
618	9.1.1932	Abdullah Oğlu Mustafa	Post. Deniz Nak.	7.2.1933
657	7.4.1932	Hasan Oğlu Niyazi (Seyri Sefain Mersin Acentası)	-----	8.10.1931
397	10.5.1928	Mustafa Oğlu Necip	Güm. Kom. Nak.	21.10.1930
401	6.5.1928	Alemdar Zade Şemsettin	Güm. Kom. Nak.	24.9.1933
422	6.12.1928	Bozkurt Şirketi	(Bak. Nakliyat	
487	9.3.1930	Kumbaracı Oğlu Mehmet Şerafettin	Güm. Komis.	1.6.1931
588	28.6.1931	Süleyman Salim Oğlu Mehmet Tevfik, İbrahim Oğlu Yusuf Nazmi, Mehmet Şerafettin –Koll.-	Gümrük Kom. Okka Malı	6.2.1932
422	26.11.1928	Korucu Zade İrfan, Sivaslı Ömer Lütfü, Harputlu Zade Bekir Sami, Sivaslı Zade Hüseyin –Koll.- Bozkurt Şirketi	Nakliye, Komis. Alım-Satım Güm. İşleri	7.3.1933
474	12.1.1930	Mehmet Rıfat	Nakliyat Müt.	13.2.1933

Tablo 19: Buhran Döneminde Kapanan: İmalathane ve Fabrikalar

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
162	---.1926	Aziz Oğlu Mehmet (Dilşat Mürkirat İmalat)	Alkollü İçki İmalatı	4.1.1932
417	8.10.1928	Toroğlu Ahmet Mithat	Hub. Bak., Buz İmali	16.2.1932
40	3.3.1926	Vecih Haddat Bin Hacı Osman	Sabun İmali, Kantariye	29.6.1932
335	14.6.1927	Abdullah Gandur	Sabun İmali, Okka Mal. Tic.	10.1.1935

Tablo 19: Buhran Döneminde Kapanan: İmalathane ve Fabrikalar (devamı)

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
444	9.7.1929	Pamuk ve Nebati Yağlar San. T.A.Ş. Mersin Şubesi	Pamuk Yağı, Küşpe, Sabun İmalı	2.12.1934
663	27.4.1932	Ahmet Oğlu Selim ve Şeriki Vehbi ve Diyar – Koll.-	Çırçır, Un Değirmeni	31.3.1934
677	11.7.1932	Osman Oğlu Mehmet Haddat	Sabun İmal. Kantariye	---.---.1935
113	---.---.1926	Ahmet Tevfik Bin Suyuti Zade Mehmet	Hızır Fabr.	2.2.1932
653	30.3.1932	Mahir Oğlu Suphi	Kereste İml.	7.2.1933
546	21.1.1931	Hazan Baruh –Koll.- Yado Oğlu Yako Baruh Oğlu Yako	Mukav. Kutu, Kese Kağıdı imal ve Tic.	3.4.1932
459	22.10.1929	İsmail Oğlu Bahri	Kolonya İmalatı. ve Ticareti	3.1.1931
581	7.5.1931	Mehmet Oğlu Mahmut	Zift İmal ve Ticar.	12.4.1933
599	10.9.1931	M. Yasin Hayfavi Bin Hacı Derviş	Kırmızı Okır ve Madeni Boyalar Fb	7.2.1933
31	20.4.1926	Adolf Kubin	Kösele Fabrikası	1.6.1932
370	29.12.1927	Kadir Oğlu Debbağ Nesibi	Debagat	1.1.1932
673	18.6.1932	Abdo Oğlu Halit Çavuş	Kösele, Sahtiyani,	2.2.1933
681	14.7.1932	Ali Vasfi Oğlu Enver Ali, Jozef Kubin –Koll.	Debagat	1.2.1933
407	24.7.1928	Lenç İnşaat Şti. Mersin Şubesi	(Alım Şirketi)	10.2.1934
383	5.4.1928	Golyalma Rozi Karello	Konserve, Müskirat	1.1.1930
570	25.3.1931	Emin Zade Ali Nadir	Şekerleme, Biskü, Müskirat v.	13.2.1933

Tablo 20: Buhran Döneminde İflas Eden: Borsa Simsarlığı Yapan Tüccarlar

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
20	3.3.1926	Mehmet Sadık	Borsa Simsarlığı	25.2.1933
346	3.7.1927	Mehmet Behinsavi	Borsa Simsarlığı	16.2.1932
445	14.7.1929	Abdullah Oğlu Mehmet Edip	Borsa Simsarlığı	3.1.1931
636	29.2.1932	Serdengeçti Oğlu Cemil Kâmil	Borsa Simsarlığı	25.2.1933

Tablo 20: Buhran Döneminde İflas Eden: Borsa Simsarlığı Yapan Tüccarlar (devamı)

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
646	12.3.1932	Kiragos Mısıryan	Borsa Simsarlığı	15.1.1935
675	7.7.1932	Halil İbrahim Oğlu Ömer Lütü	Borsa Simsarlığı	2.7.1933
712	25.2.1933	Kâmil Oğlu Cemil (Serdengeçti), Mükremin Oğlu Sadık -Koll.-	Borsa Simsarlığı	15.11.1935

Tablo 21: Buhran Döneminde İflas Eden: Çeşitli Ticaret Faaliyetlerinde Bulunan Tüccarlar

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
3	12.12.1926	Memaliki Şarkiye Fransız Bankası-Mersin Şubesi	Bankacılık	30.6.1931
442	20.6.1929	İdris Hagürok	Gaz, Benzin Bayii	1.1.1931
467	18.12.1930	Agop Ayvazyan	Yağ, Benzin Bayii	21.1.1931
662	9.5.1932	Vacum Oil Kump. Mersin Şubesi	Petrol ve Petrol ürünleri	15.9.1932
342	6.7.1927	Meden Zade Abdurrahman, Meden Zade Mehmet Ali -Koll.-	Pirelli Oto Lastik, Hırdavat, Kantariye	13.9.1933
254	13.1.1927	Hekim Zade Mehmet Tahir	Bisiklet ve Aks. Çocuk Arabaları vs.	10.2.1934
408	26.7.1928	Fiyat AŞ İstanbul Şb. Mersin Deposu	Otomobil Yedek Parça	9.7.1930
608	16.11.1931	Türk Bira Fab. T.A.Ş. Mersin Deposu	İçki Deposu	1.4.1933
48	9.7.1926	Çavuş Zade Ahmet Bin Mehmet -Mersin Palas	Otel ve Lokanta	10.2.1934
299	16.2.1927	Hanlı Zade Mustafa	Otel ve Gazinocu	23.2.1933
556	15.1.1931	Abdülkerim (Nası Müstearı Doktor)	Anadolu Meyve Hanı	8.1.1932
704	8.2.1933	Ahmet Oğlu Şevki	Şafak Oteli)	31.3.1934
83	--.--.1926	İlyas Zade şevket	Yün, Zahire, Ceviz Ağacı	10.2.1934
86	27.3.1926	Hafız Oğlu Ali Rıza	Ham Deri Tic.	23.2.1933
156	27.4.1926	Talashlı Mehmet İrfan Bin Mehmet	Ham Deri, Pösteki, Orman İşleri	16.6.1934

Tablo 21: Buhran Döneminde İflas Eden: Çeşitli Ticaret Faaliyetlerinde Bulunan Tüccarlar (devamı)

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
355	6.9.1927	Kasap Oğlu Kadri	İpekli, Yünlü Erkek Kumaşları, Tuhafiye	22.10.1935
616	4.1.1932	Ahmet Aziz	Deri, Bağırsak İhr.	8.4.1935
482	24.2.1930	Massimiliano Brazafolli Mersin Şubesi	Ziraat Aletleri	1.1.1931
77	30.5.1926	Haşim Zade Samih	Möble Mağazası	7.2.1933
428	16.1.1929	Cizeli Zade Cemil, Cizeli Zade Fuat –Koll.	Kereste Tic.	21.11.1932
560	1.3.1931	Keresteci Fettah ve Şeriki Mustafa Merzuk –Koll.-	Top. Ve Perakende Kereste	15.5.1931
593	26.7.1931	Merzuk Oğullarından Usta Ahmet Oğlu Mustafa	Top. Perakende Kereste	13.2.1933
377	19.2.1928	Kılınçoğullarından Mehmet Kâmil	Boru Aks. Tulumba, Toz ve Yağlı Boya	1.6.1930
316	15.3.1927	Dereli Zade Mustafa	Kireç-Taş	13.2.1933
411	3.9.1928	Nasır Zade Cemal	Kereste Tic.	21.1.1931
664	18.5.1932	Zekeriya Haddat Oğlu Kemal	Kereste İhr.	13.2.1933
594	3.8.1931	Artur Vetter ve Şeriki Mersin Şb. –Kom.-	Çimento, Karpit, Oksijen vs.	6.6.1932
209	19.4.1926	Eyyüp Sabri	Attariye, Tuhafiye, Toz Boya, Esans	16.7.1933
509	19.4.1930	Saraçoğlu Ahmet	Kömürcülük	7.2.1933
390	10.4.1928	Yunus	Kırtasiye, Müşkirat, Tütün	9.1.1932
519	2.7.1930	Teşebbüs Kırtasiye Mağ. Ahmet Hazinedar, Kâmil Şamlı –Koll.-	Kırtasiye	9.1.1931
373	5.1.1928	Mustafa	Hırdavat	11.11.1931
492	19.3.1930	Attar Hasan Oğlu Yusuf	Per. Hırdavat	7.2.1933
545	20.1.1931	Semerci Zade Osman Selahattin	Hırd., Yağlı Boya, Kasnak, Mil vs.	17.6.1933
649	21.3.1932	Çerkez Mehmet Ali Half	Per. Hırdavat	21.12.1933
700	4.2.1933	Selim Oğlu Mehmet Na'si	Per. Hırdavat	25.2.1933
710	20.2.1933	Çerkez Mehmet Ali Zevcesi Nafiye ve Şeriki Özbek Tic.-Koll-	Per. Hırdavat	5.12.1934
598	8.9.1931	Dilâver Zade İsmail Hakkı	İş Takibi	16.2.1932
614	4.1.1932	Saffet, Mustafa –Koll.-	Terzilik	26.6.1932

Tablo 21: Buhran Döneminde İflas Eden: Çeşitli Ticaret Faaliyetlerinde Bulunan Tüccarlar (devamı)

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
717	7.3.1933	Gyözö Oğlu Sekey Dejo	Şapka İmal ve Tamir	10.2.1934
456	12.10.1929 12.10.1929	Ütücü Abdurrauf Ruhani	Ütü, Leke, İstim Boyacılığı	16.7.1933
600	28.9.1931	Kaysı Zade Hüseyin Oğlu Mehmet ali	Berber	12.4.1932
290	--.--.1927	Mustafa Fahri	Fotoğrafçılık	11.11.1931
518	30.6.1930	İbrahim Arap Oğlu Nikola	Kunduracılık	10.2.1934
622	12.1.1932	Selim Sahyuni	Kunduracılık	10.2.1934
623	14.1.1932	Rasim Oğlu Nabi, Bekir Oğlu Mehmet -Koll.-	Kunduracılık	5.10.1932
624	--.--.1932	Derviş Oğlu Mehmet	Kunduracılık	10.2.1934
736	16.7.1933	Antebi Zade Hüseyin Bahaddin, Yazıcı Zade Halit Oğlu Cavit -Koll.	Kunduracılık Saraciye	7.4.1934
274	--.--.1927	Köşker Derviş Oğlu Ali	Saraciye	7.2.1933
490	12.3.1930	Osman ve Şefika	Saraciye	6.4.1931
503	1.4.1930	Numan Oğlu Cemil	Saraciye	15.9.1932
619	1932	Çerkez Ahmet Bin Mehmet	Dinkte Bulgur Çekimi	13.2.1933
440	15.6.1929	Hacı Ahmet	Fırıncılık	14.2.1932
158	25.4.1926	Roper Nebahetyan	Hilbiyat	2.7.1932
436	13.5.1929	Hacı Mehmet Tevfik	Antikacı	3.1.1931
506	15.4.1930	İskender Oğlu Corci	Kuyumculuk	10.2.1934
562	16.3.1931	Sarrauf Rauf Zade A. Galip	Sarraflık	13.1.1932
666	24.5.1932	Ali Oğlu Selim	Saraciye	14.5.1933
164	--.--.1926	Davut Zade Hakkı	Tahin, Ma'sarası	11.3.1931
131	22.7.1926	Batros Zeblik Bin Anton	Bakkaliye Eşyası	10.12.1931
237	8.12.1926	Bakkal Aziz Ferrah	Bakkaliye Eşyası	20.6.1933
286	-----1927	Kayserili Mustafa ve Yunus	Bakkaliye Eşyası	5.2.1932
469	24.12.1929	İsrail Bahar	Bakkaliye Eşyası	3.1.1931
486	6.3.1930	Bekir Oğlu Mükremin	Bakkaliye Eşyası	7.2.1933
495	29.3.1930	Ahmet Hamdi	Bakkaliye Eşyası	12.3.1932
513	5.5.1930	Hakkı Oğlu Lütfi ve Neşet -Koll.-	Bakkaliye Eşyası	7.2.1933
555	9.2.1931	Osman Oğlu Nazif	Bakkaliye Eşyası	14.2.1932
575	7.4.1931	Hacı Mehmet Oğlu Abdülkadir	Bakkaliye Eşyası	31.7.1932
431	9.3.1929	Mahmut Yasin	Sebz. Mey. Tic.	13.2.1933
511	27.4.1930	Ali Oğlu Hikmet	Manav	7.2.1933

Tablo 21: Buhran Döneminde İflas Eden: Çeşitli Ticaret Faaliyetlerinde Bulunan Tüccarlar (devamı)

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Ticaretin Konusu	Kayıt Sildirme Tarihi
612	4.4.1932	Abdurrahman Oğlu Ahmet Çelebi	Okka Malı, Manav	8.4.1935
733	27.6.1933	Kirkor Oğlu Sargis Şirin	Top. Per. Seb. Mey. Ticareti	8.4.1935
483	25.2.1930	Kasap Uzun Hüseyin, Kasap Küçük Hüseyin -Koll.-	Kasaplık	15.2.1931

Tablo 22: Buhran Döneminde İflas Eden: Ticaret Konusu Belirtilmemiş Olan Tüccarlar

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Kayıt Sildirme Tarihi
73	1926	Mişel Barbur ve Evlatları	20.7.1932
96	1926	Hayfavi Zade Yusuf İzzettin	5.5.1931
97	1926	Çerkez Zade Mustafa	-----
102	1926	Ahmet Cemali	22.10.1931
107	1926	Çolak Hasan Zade Kâmil	22.1.1931
109	29.3.1926	Alibaz Zade Ali	16.2.1932
112	1926	Yesar Getonya Bin Salamon	1.2.1932
114	1926	Mehmet Ağa Oğlu Yusuf Ziya	9.12.1931
119	1926	Abdülkadir Emenetullah ve Şürekası Rauf ve İhsan Selim	27.2.1930
124	1926	Selim Faks Zade Mehmet Hayri	1.1.1931
136	1926	Corc Şidyak	19.11.1931
142	1926	Hazan Bahar	1.1931
146	1926	Talashlı Burhanettin	16.9.1930
147	1926	Hacı İsmail Rıdvan	11.11.1931
159	1926	Payaslı Mehmet	11.3.1931
160	1926	Mehmet Ali (Kafkasya Mağazası)	19.4.1934
171	1926	Gül Ağa Zade Mehmet Celalettin Bin Osman Nuri	3.1.1931
176	1926	Hacı Faris Oğlu Mahmut Seman	15.2.1932
179	1926	Abdülkadir Haddat Bin Abdurrahman	14.2.1932
184	1926	Hacı Zade	11.11.1931
201	1926	Avram Aranof	21.1.1931
221	1926	Nuri Efendi Zade Mehmet Fahrettin	11.11.1931
242	1926	Hafız Zade Ziya	13.2.1933
246	1926	Jozef Sineerof	15.12.1931
251	1927	Harputlu Zade Ahmet	11.3.1931
261	1927	Azim Şirketi	11.3.1931
270	1927	Mehmet Tevfik ve Ahmet Tahir	9.4.1933
291	1927	Barburcu Zade Bayram Azmi	11.11.1931
292	1927	Kosti Salomanidis	3.1.1931
298	1927	Tollu Zade Mehmet Hulusi	11.3.1931
301	1927	Avram Kapeleto	11.3.1931
303	1927	Zaptiye Hacı Ali Zade Hüseyin	11.3.1931
322	1927	Harputlu Mustafa (Güzel Harput)	11.3.1931
324	1927	Hızır Zade Ali ve Mahdumu Hasan	17.3.1931

Tablo 22: Buhran Döneminde İflas Eden: Ticaret Konusu Belirtilmemiş Olan Tüccarlar

Sicil No	Kayıt Tarihi	Unvanı	Kayıt Sildirme Tarihi
325	1927	Hallaç Zade Ahmet	18.1.1932
327	1927	Selim Edip Oğlu Cemal, H Niyazi Oğlu Ahmet Kemal (Cumhuriyet Ticaret Şirketi)	9.2.1933
328	1927	Müftü Zade Ahmet Oğlu Ubeydi	11.3.1931
332	1927	Bilanlı Mehmet Sait – Mersin Şubesi	26.3.1930
334	1927	Muharrem Hilmi, Bagos Hosepyan	6.6.1931
337	1927	Şihman Zade Mehmet Salih	11.1.1930
338	1927	Hüseyin Niyazi Oğlu Ahmet Kemal	11.1.1930
354	1927	Ahmet Hermuş	14.2.1932

SONUÇ

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, 20. yüzyılın ve kapitalist sistemin yaşadığı en büyük ekonomik krizdir. İki dünya savaşı arasında gelişmiş ülkeler başta olmak üzere bütün dünyayı derinden etkilemiştir. Buhranın etkisiyle Dünya ticareti hacim olarak üçte bir, değer olarak üçte iki oranında azalmış ekonomide, korumacı politikalar ve içe dönük uygulamalar egemen olmuştur.

Dünya ticaret değerindeki %60'ı geçen düşüş ve ekonomideki bu çöküşün etkisi ile liberal sistem ve onun değerlerine olan güven sarsılmıştır. ABD'de Roosevelt yönetimi, Almanya ve İtalya'da Faşizm'in iktidara gelişi, ekonomik çöküşün siyasal alanda görülen etkileri olarak değerlendirilebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında üretimdeki büyük artış, 1920'lerin sonunda başlayan buhranla birleşmesi, fiyatların da hızla düşmesine yol açmıştır. Dünyanın en büyük alacaklısı durumuna gelen ABD'nin alacaklarını tahsil edememesi; New York Borsası'nın çökmesine ve ülkede moratoryum ilan edilmesine neden olmuştur. Dünya Ekonomik Buhranı nedeniyle 1930'lu yıllarda birçok ülkede kalkınma programları uygulanmaya başlamıştır. Krizin baş sorumlusu ABD'de ise hükümetin yüksek kamu harcamalarına giriştiği 'New Deal' adı verilen ekonomik programı uygulamaya koymuştur.

Buhran, devletlerin ekonomideki etkinliğini arttırmasına ve Keynesci iktisat görüşünün giderek ekonomi bilimine ağırlığını koymasını sağlamıştır. Diğer yandan Ekim Devrimi (1917) ile Bolşevik iktidarının uyguladığı kapalı bir ekonomi sistemi olan Sovyet kalkınması, dünyanın diğer bölgelerinde alternatif bir model olarak görülmeye başlanmıştır.

Ekonomik buhran aynı zamanda Türkiye gibi ülkelere ulusal ekonomisini kurma fırsatı vermiştir. Türkiye'deki sanayileşme politikaları ve devletçilik uygulamaları, 1929 Buhranı'nın sonuçlarıyla büyük oranda örtüşmektedir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye'nin ekonomik yapılanma fırsatını yakaladığı döneme rastlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'da zor koşullar altında yürütülen bağımsızlık savaşı başarıya ulaşmıştır. Kurucu kadronun ekonomi üzerindeki hassasiyeti bu aşamada göze çarpmaktadır. Zira Cumhuriyetin İlanı'ndan önce İzmir'de toplanan İktisat Kongresi, yeni mücadele alanı olarak ekonomiyi ve kalkınmayı işaret ediyordu. İzmir İktisat Kongresi ile belirlenen ekonomik politika temelde; yabancı sermayeye karşı açık bir tavır almadan, ülke ekonomisinin kendi kaynakları üzerinden inşa edilmesine dayanıyordu. Ancak ulusal ekonomiyi kurması beklenen Türk sermayesinin cılız oluşu, teknik yetersizlikler ve tecrübe eksikliği ekonomide ulusal politikaların uygulanmasına imkan vermedi. Devlet eliyle özel sektörü destekleme çabaları, İş Bankası'nın kuruluşu, Teşvik-i Sanayi Kanunu, bazı işletmelerin millileştirilmesi ve birtakım vergi düzenlemeleri; 1920'lerin sonuna kadar ulusal ekonomi hedefleri çerçevesinde gerçekleştirilen önemli atılımlardır.

Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'nin 1929 yılına kadar Gümrük Tarifesi'ni değiştiremeyecek olması nedeniyle, bu tarihe kadar dış ticarete ilişkin hiçbir düzenleme yapılamamıştır. Ayrıca İmparatorluk'tan kalan borçların yaklaşık %70'lik kısmını üstlenen Türkiye bu borçları, 1928 yılından itibaren ödeyecek olması nedeniyle daha sıkıntılı bir döneme girmiş oldu. Cumhuriyet'in ilk yılları boyunca denk bütçe anlayışı ve Türk Lirası'nın değerinin korunması konusundaki çabalar, yetersiz kaldı. Para işlerini düzenleyecek bir Merkez Bankası'nın bulunmaması, Lira'nın değerinin düşmesine ve dış ticaret açıklarının artmasına neden olmuştur. Bu dönemde ulusal gelir azalırken, işsizlik de

önemli bir sorun haline gelmeye başlamıştır.

1929 Buhranı, Türkiye'yi bu zor ekonomik koşullar altında yakalamıştır. Buhran ile birlikte alınan önlemler paranın değerini korumak, denk bütçe anlayışını sürdürmek ve dış ticaret açıklarını engellemek yönünde olmuştur. Merkez Bankası'nın kurulması ve Türk Parası'nın Kıymetini Koruma Kanunu ekonominin düzenlenmesindeki ilk adımlardır. Değiştirilen Gümrük Tarifesi ile ithalat, kotalarla ve yasaklarla sınırlanırken ikili anlaşmalar giderek dış ticaretin belirleyicisi haline gelmiştir.

Türkiye ekonomisi, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile açık ekonomiden kapalı ekonomiye doğru bir gelişim göstermiştir. Sanayileşme hedefleri devletin ekonomik yaşama müdahalesini arttırmış, korumacı önlemler ve ekonomideki himaye politikaları, devletçilik anlayışının yerleşmesini sağlamıştır. Sonuç olarak devletçilik ve diğer korumacı ekonomi politikaları, 1930'lu yıllar boyunca büyük ölçüde ülkenin iç kaynaklarına dayanılarak yürütülmüştür.

Türkiye'nin tarımsal yapısı, ülkenin ekonomik gelişmesine olumsuz anlamda yansımıştır. Buhrandan en fazla etkilenen kesim de tarım ve dış ticaret kesimidir. Bu bağlamda, Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye üzerine etkileri ticari yaşamın yoğun olarak işlediği liman kentlerinde daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Türkiye'nin İstanbul ve İzmir'den sonra en etkin limanı olan Mersin Limanı, buhranın dünya ve Türkiye üzerindeki etkilerini yakından hissetmiştir.

Mersin Limanı, 19. Yüzyıl sonundan itibaren Çukurova Bölgesi'nde üretilen pamuğun ihraç merkezi olmuş, Cumhuriyet dönemi ile birlikte Anadolu'nun güneydeki dışa açılan kapısı haline gelmiştir. Burada limandan kasıt iskeleler bütünüdür. Uzun yıllar projelendirilen modern bir limanın inşa edilememesinin ticaret faaliyetlerini olumsuz anlamda etkilediği söylenebilir.

Liman'ın 1926 yılı itibariyle devlet kontrolündeki Liman İnhisarı Şirketi tarafından işletilmesi ticari etkinliğin daha düzenli hale gelmesini sağlamıştır. Ancak Mersin Limanı'nın doğal koşullarının elverişsiz oluşu, iskelelerin yetersizliği ve nakliyedeki güçlükler, modern bir liman beklentisini 1960'lı yıllara kadar gündemde tutmuştur.

Buhran'ın en etkili olduğu 1929-1933 yılları arasında Liman'da gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde önemli düşüşler görülmektedir. 1933 yılı sonundaki boşaltma-yükleme miktarı 1929 seviyesinin altında gerçekleşmiştir. Mersin Limanı'ndan gerçekleştirilen ticaret, buhran yılları ile miktar ve değer olarak düşmüştür. Eldeki verilere göre Liman'ın 1927-1934 yılları arasındaki ticareti miktarı toplamda 1 milyon 323 bin tonu bulmaktadır. Bu faaliyetlerin %60'ını boşaltma %40'ını yükleme işlemleri oluşturmaktadır. Buhran döneminde spekülasyonun etkisi ile 1929'da 187 bin tonu bulan toplam miktar, ilerleyen dönemde sürekli düşüş göstermiş ve 1933 yılı sonunda 146 bin tona kadar gerilemiştir.

1929-1933 yılları arasında limandaki boşaltma faaliyetleri sürekli düşüş gösterirken, yükleme faaliyetleri artış göstermiştir. Liman'a getirilen mal miktarı 1929 yılında yaklaşık 131 bin ton iken 1932 yılında bu rakam 68 bin tona düşmüştür. Aynı yıllarda gönderilen mal miktarı sürekli artış göstererek 56 bin tondan 85 bin tona kadar yükselmiştir. Liman için kırılma noktası 1933 yılı olmuştur. Bu yıldaki yaklaşık boşaltma miktarı 97 bin ton, yükleme miktarı 50 bin tondur.

Boşaltma ve yükleme miktarları ithalat ve ihracatın nasıl bir süreç geçirdiği hakkında önemli bir fikir vermektedir. Bu miktarların değişiminde dünya ticaretindeki gelişmelerin yanında Türkiye'nin ekonomide uyguladığı ithalat kotaları ve imzaladığı ikili anlaşmaların etkili olduğu söylenebilir.

Buhran döneminde Mersin Limanı'ndan yapılan ticaretin parasal değerindeki düşüş, toplam faaliyet miktarına göre daha fazla olmuştur. Bunun nedeni dünya fiyatlarındaki düşüştür.

Ekonomik buhranın liman üzerindeki etkileri 1932 yılı sonuna kadar açık bir şekilde görülmektedir. Limanda gerçekleştirilen ticaretin parasal değeri 1929 yılında 45 milyon Lira olup bu miktar giderek düşmüştür. Toplam ticaret faaliyetlerinin parasal değeri 1930'da 31 milyon, 1931'de 23 milyon ve 1932'de 21 milyon Lira'dır. Bu düşüş limanda gerçekleştirilen boşaltma-yükleme işlemleri ile paralellik göstermektedir. Liman'dan yapılan ihracatın değeri 1928 ve 1929 yıllarında 19 milyon lira iken 1930'da 18 milyon liraya, 1931'de 13 milyon liraya ve 1932'de 12 milyon liraya düşmüştür. İthalatın değerindeki düşüş daha fazla olmuştur. Spekülatif alımların etkisine rağmen 1928'de 32 milyon lira olan ithalat, 1929 sonunda 26 milyon liraya düşmüştür. Buhran ile birlikte % 50 oranında düşen ithalatın 1930 yılındaki değeri 13 milyon liraya, 1931'de 10 milyon liraya ve 1932 'de 9 milyon liraya kadar düşmüştür.

Mersin Limanı'nın faaliyetlerini, büyük oranda Türkiye'nin imzalamış olduğu ithalat kotaları ve ikili anlaşmalar belirlemiştir. İthal edilen mallar ağırlıklı olarak demir-çelik, çimento, makine ve parçaları, petrol ve ürünleri, kimyevi maddeler ile çay, kahve, şeker gibi tüketim maddelerinden oluşmaktadır. İthalat kotaları ile bu malların geliş dönemseller değışiklikler göstermektedir. İhraç edilen mallar başta pamuk ve hububat olmak üzere tarım ürünleri olmuştur. Özellikle pamuk ve buğdayın dünya fiyatlarındaki düşmeler ihracatın yapısını olumsuz etkilemiştir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkisiyle, özellikle pamuk fiyatlarındaki düşüş dikkat çekicidir. New York ve Liverpool pamuk piyasaları gerek Adana ve Mersin'deki Ticaret Borsaları gerekse İhracat Ofisleri tarafından günlük olarak takip

edilmiştir. 1929'da 65 kuruş olan fiyat 1933 yılına gelindiğinde 30 kuruşa kadar düşmüştür.

Fiyatların yaklaşık % 50 oranında düşmesi pamuk ekiminin yapılmamasına neden olmuştur. 1929'da 147 bin balya olan üretim 1932 yılı sonunda 47 bin balyadır. Mersin Limanı'ndan gönderilen pamuk miktarı 1929 yılında yaklaşık 134 bin balya, 15 milyon Lira değerindedir. 1933 yılına gelindiğinde bu miktar 17 bin balya olup parasal değeri 1 milyon Lira'dır. Pamuk ihracatının en fazla yapıldığı ülkeler ise Almanya ve İtalya olmuştur. Bu dönemde ülke içindeki tüketimin de giderek arttığı görülmektedir.

Fiyatlardaki düşüş, tarımsal alanda tam bir felakete yol açmıştır. Ziraat Bankası'nın yetersizliği ve isteksizliği sonucunda üretim yapamaz hale gelen birçok çiftçi, borçlarına karşılık olarak arazisinin büyük bir kısmını bankalar, acentalara veya büyük çiftlik sahiplerine bırakmak zorunda kalmıştır.

Dünya ticaretindeki çöküş Mersin'de faaliyet gösteren birçok firmanın iflasına veya sermayesini başka alanlara taşımasına neden olmuştur. 1926 yılında Mersin Ticaret Odası'na kayıtlı firma sayısı 243 olup, 1933 yılı sonunda Oda'ya kayıtlı sayısı 344'e yükselmiştir. Ancak 1929-1933 yılları arasında Mersin Ticaret Odası'na 338 firmanın kaydının yapıldığı, 325 firmanın ise kaydının silindiği düşünüldüğünde, ticari yaşamdaki olumsuz yapı daha iyi anlaşılmaktadır. Üstelik 1929, 1931 ve 1933 yıllarında kaydı silinen firma sayısı yeni kurulan firma sayısından fazla olmuştur.

Sonuç olarak Mersin Limanı'nın faaliyetleri, Dünya Ekonomik Buhranı'nın ticari yaşamda yarattığı olumsuz koşullar ve Türkiye'nin izlediği ekonomik politikalar doğrultusunda değişim göstermiştir. Buhranın etkisi özellikle 1929-1933 yılları arasındaki dönemde limanın faaliyetlerinde görülen düşüşte belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- FK.: 230..0.0.0, Dosya: 332, Yer No:19.75..1., T.: 08.01.1914
- FK.: 30..10.0.0, Dosya: 1613, Yer No:15.98..3., T.: 07.12.1924.
- FK.: 30.18.1.1, Dosya: 1490, Yer No:12.73.20, T.: 03.02.1925
- FK.: 30.10.00, Dosya: 15111, Yer No: 146.46.11, T.: 05.01.1927
- FK.: 30.18.01.1, Sayı: 82391, Yer No: 4.40.6, T.: 27.07.1929
- FK.: 30.10.00, Dosya:15231, Yer No: 151.70.7, T.: 07.09.1929
- FK.: 30.10.00, Dosya: 15142, Yer No: 147.48.20, T.: 01.08.1933
- FK.: 30.18.1.2, Dosya: 18171, Yer No: 98.39..1., T.: 09.05.1942

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Arşivi

Mersin Ticaret Odası Sicil Defterleri, 1926-1934

Mersin Ticaret Odası Pamuk Raporları, 1929-1935

Mersin Ticaret Odası Bülteni 1 Kasım 1920 (Çev.: Roni Baruh)

İzmir Dokuz Eylül Panayırında İçel Vilayeti, (1934), Doğruöz Matbaası,
Mersin.

*Senelik Mecmua 20 Eylül 1926'dan Ekim 1927'ye Kadar Mersin'de Mevcut
Vapur Kumpanya ve Ticaret ve Zahire Borsası'nın Hülasa-i Faaliyetlerini
Gösterir Cetvel*, (1986), Haz.: Kemal Bey, Çev.: M. Muku, A. Gündem,
Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Mersin.

II. GAZETELER

Yeni Mersin Gazetesi 1929-1945

Yeni Adana Gazetesi 1929-1935

Tarsus Gazetesi 5 Ocak 1927

Doğru Öz Gazetesi 9 Mart 1925

III. GÖRÜŞMELER

Vahap Nane, 3 Nisan 2006 - Pozcu Yıldız Pastanesi

Necati Tütüner, 26 Mart 2006 - Mirimar Saatçi (Fazıl Tütüner)

Şinasi Develi, 12 Mart 2006 – Develi Hukuk Bürosu

IV. YILLIK ve RAPORLAR

1892 Adana Vilayet Salnamesi

1893 Adana Vilayet Salnamesi

1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, (1929), Devlet Matbaası, İstanbul.

1972 İçel İl Yıllığı

Mersin Limanı, (1965), TCDD İşletmesi Genel Müdürlüğü Matbaası, İzmir.

“Limanlarımızda Ticaret”, (1932) *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, C.48, İstanbul.

V. ARAŞTIRMA ve İNCELEME ESERLER

ADIYEKE, Nuri – OĞUZ, İbrahim, (2005), “Mersin Tarih Yazımında Bir Kaynak Olarak

Tarsus Şeriye Sicilleri”, *Tarih İçinde Mersin Kolokyum II*, Mersin Üniversitesi

Yayımları, Mersin.

ALBERTINI, J. M. , (1990), *Ekonomik Sistemler (Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm)*,

Çev.: Cafer Unay, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.

- ALKAN, İsmet - YAZMAN, A. Tufan, (1948), “Buhranlar”, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. 3, TRK Yayınları, İstanbul.
- ARMAOĞLU, Fahir, (1993), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990*, C. I, İş Bankası Yayınları, Ankara.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, (1989), *Nutuk (Söylev)*, C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATAY, Falih Rıfki, (1998), *Çankaya (Atatürk'ün Çankayası)*, Bateş Yayınları Atatürk Dizisi, İstanbul.
- BARKAN, Ömer Lütfi, (1980), *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul .
- BABAN, Cihat, (1945) “ Mersin Limanı’nın 37 Yıllık Tarihi” *Yeni Mersin Gazetesi* , 6-17 Ocak, Mersin.
- BERKE, H. Rıza, (1970), “Liman Yapıcılığımız Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Bayındırlık İşleri Dergisi*, 44 (15), İstanbul.
- BERKES, Niyazi, (1975), *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, C. 2, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- BORATAV, Korkut, (1995), “Devletçilik ve Kemalist İktisat Politikaları”, *Türkiye’de Devletçilik*, Derleyen: Nevin Coşar, Bağlam Yayınları, Ankara.
- BORATAV, Korkut, (1982), *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara.
- BOZKURT, İbrahim, (2001), *Salnamelerde Mersin*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- COŞAR, Nevin, (1995), “Denk Bütçe-Sağlam Para Politikası ve Devletçilik (1924-1938)”, *Türkiye’de Devletçilik*, Derleyen: Nevin Coşar, Bağlam Yayınları, Ankara.
- ÇAVDAR, Tefik, (1999), *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, Ankara.

- DENGEÇ, Emine, (1998), *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında ve XX. Yüzyıl Başlarında Mersin'in Ekonomik Yapısı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- DENIS, Henri, (1973), *Ekonomik Doktrinler Tarihi 2*, Çev.: Attila Tokatlı, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- DEVELİ, Şinasi, (2001), *Dünden Bugüne Mersin (1836-1990)*, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Mersin.
- DURU, Cihan - TURAN, Kemal, (1982), *Atatürk Dönemi Maliye Politikası*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ELDEM, Vedat, (1994), *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ELDEM, Vedat, (1997), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- GÖKTEPE, İbrahim, (1986), *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mersin Ticaret ve Sanayi Odası*, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Mersin.
- HAMİTOĞULLARI, (1978), Beşir, *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, (1986), *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HOBBSAWM, Eric, (1996), *Kısa 20. Yüzyıl 1914 -1991 (Aşırılıklar Çağı)*, Çev. : Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- İNSEL, Ahmet, (1993), *İktisat İdeolojisi'nin Eleştirisi*, Birikim Yayınları, İstanbul.
- KAZGAN, Gülten, (1999), *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıl'a Türkiye Ekonomisi*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul.

- KIRAY, Emine, (1993), *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KEPENEK, Yakup, (1990), *Türkiye Ekonomisi*, Verso Yayıncılık, Ankara.
- KEYDER, Çağlar, (1982), *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları, Ankara.
- KOMİSYON, (1983), *Ekonomi Ansiklopedisi*, C. 1, Paymaş Yayınları, İstanbul.
- KOMİSYON, (1989), *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- KURTULMUŞ, Sadi, (1949), *Çukurova'da Sanayi*, Toros Basımevi, Mersin.
- KURUÇ, Bilsay, (1987), *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- LEYLEK, Hanri, (2003), *Mersin Katolik Kilisesi (150. Yıl)*, Mersin.
- MENTEŞ, Tufan, (1940) *Mersin Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi 1929-1939 Yıllarına Ait Broşür*, Mersin.
- MERAY, Seha L., (1973), *Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar-Belgeler)*, Takım II, C.1, Kitap 2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, (1990), *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- NÉRÉ, Jacques, *1929 Krizi*, (1980), Çev.: Vamık Toprak, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara.
- ONAR, Mustafa, (1995) *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- OUATAERT, Donalt, (1987), *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Çeviren: Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara.

- ÖKÇÜN, Gündüz, (1997), *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara.
- ÖNER, Erdoğan, (2001), *Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Dönemi'nde Mali İdare*, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖZCAN, Enver, (1981), *Ekonomik Bunalımlar*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara.
- ÖZDEMİR, Mehmet, (1997), *Cumhuriyet'ten Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, Merkez Bankası Yayınları, Ankara.
- PAMUK, Şevket, (1994), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- SAMUELSON, A. Paul, (1966), *İktisat*, Çev.: Y. Demirgil, Mentesh Kitabevi, İstanbul.
- SAĞLAM, Sağlam, (1976), *Türkiye Ekonomisi (Yapısı ve Temel Sorunları)*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- SAYAR, Ahmet Güner, (2001), *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişimler*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- SEYİTOĞLU, Halil, (1982), *Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- ŞAHİN, Hüseyin, (1990), *Türkiye Ekonomisi (Tarihsel Gelişim ve Bugünkü Durumu)*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.
- TANSEL, Selahattin, (1991), *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TEKELİ, İlhan – İLKİN, Selim, (1982), *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara.

TEKELİ, İlhan – İLKİN, Selim, (1983), *1929 Dünya Buhranı'nda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara.

TEOMAN, Zeki , “İçel'in Kurtuluşu”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.13. , Ocak-1998.

TEZEL, Yahya S., (2000), *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

TOPRAK, Zafer, (1995), *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

VURAL, Semihi, ARTAN, Gündüz, (1995), “Mersin İskeleleri”, *Mersin Deniz Ticareti*, Mersin Deniz Ticaret Odası Yayını, Mersin.

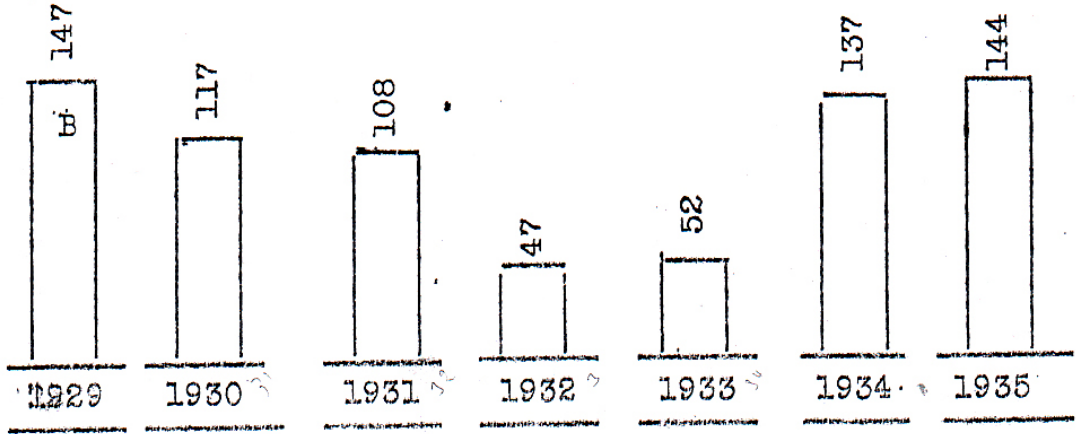
YERASİMOS, Stefanos, (1982), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye (Dünya Savaşı'ndan 1971'e)*, Çev.: Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul.

EKLER

EK- 1 : Ticaret ve Sanayi Odası 1929-1935 Pamuk Raporu

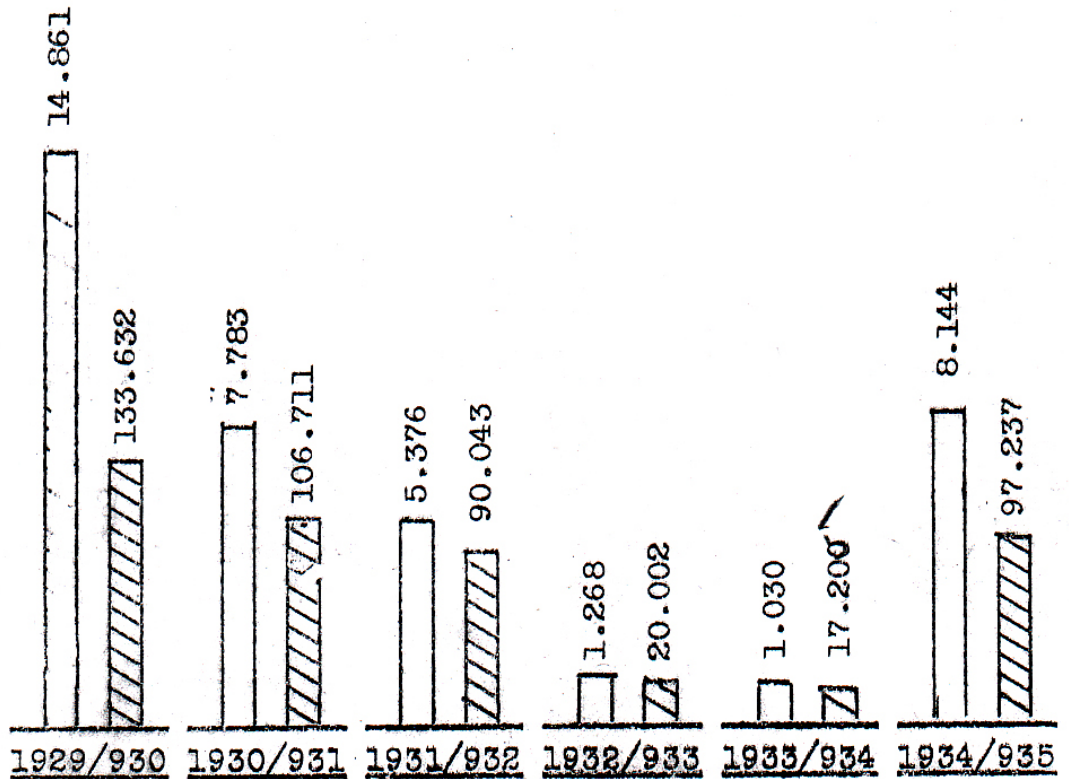
EK- 2 : Mersin Limanı'nın İnşasına İlişkin Devlet Demiryolları ve Limanları Umumi İdaresi'nin Raporu

Çukurova Bölgesinin
son 7 yılın Pamuk Ürünü Verimi.

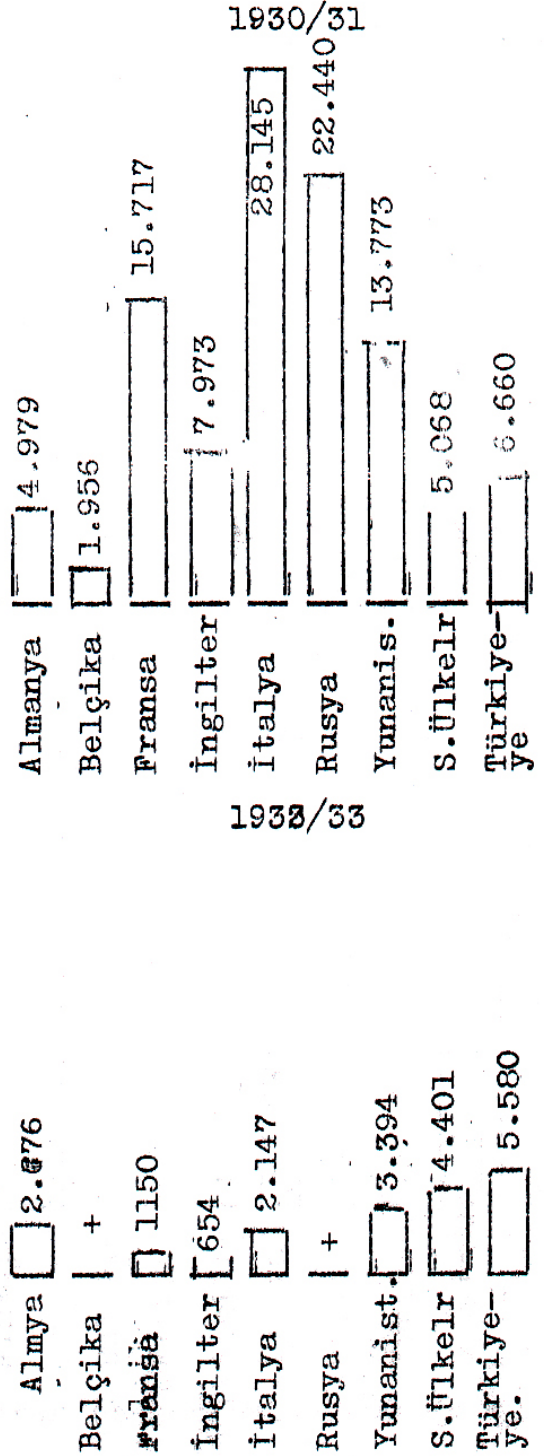
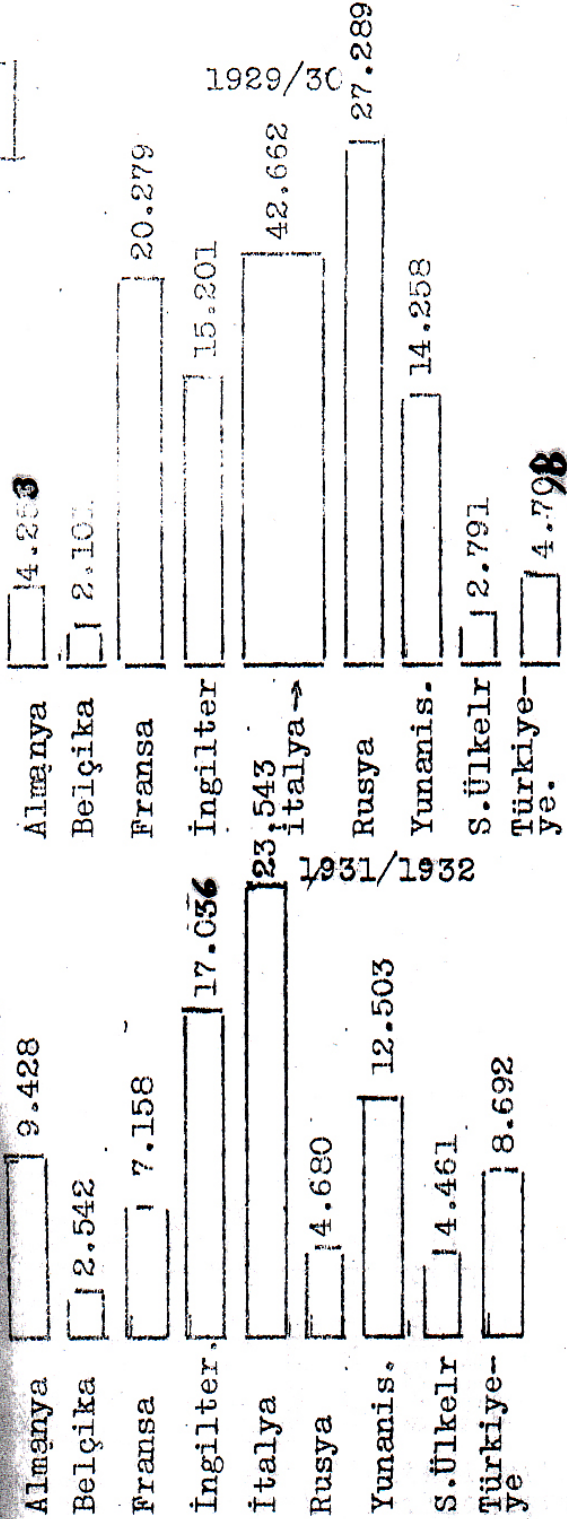
B - Rekolte miktarları bin balya olarak. (beher balya 200 er kilo)

Limanımızdan son altı yıl içinde yabancı ve Türkiye limanlarına yapılan Pamuk çıkarımının miktar ve değerlerini gösterir grafik.

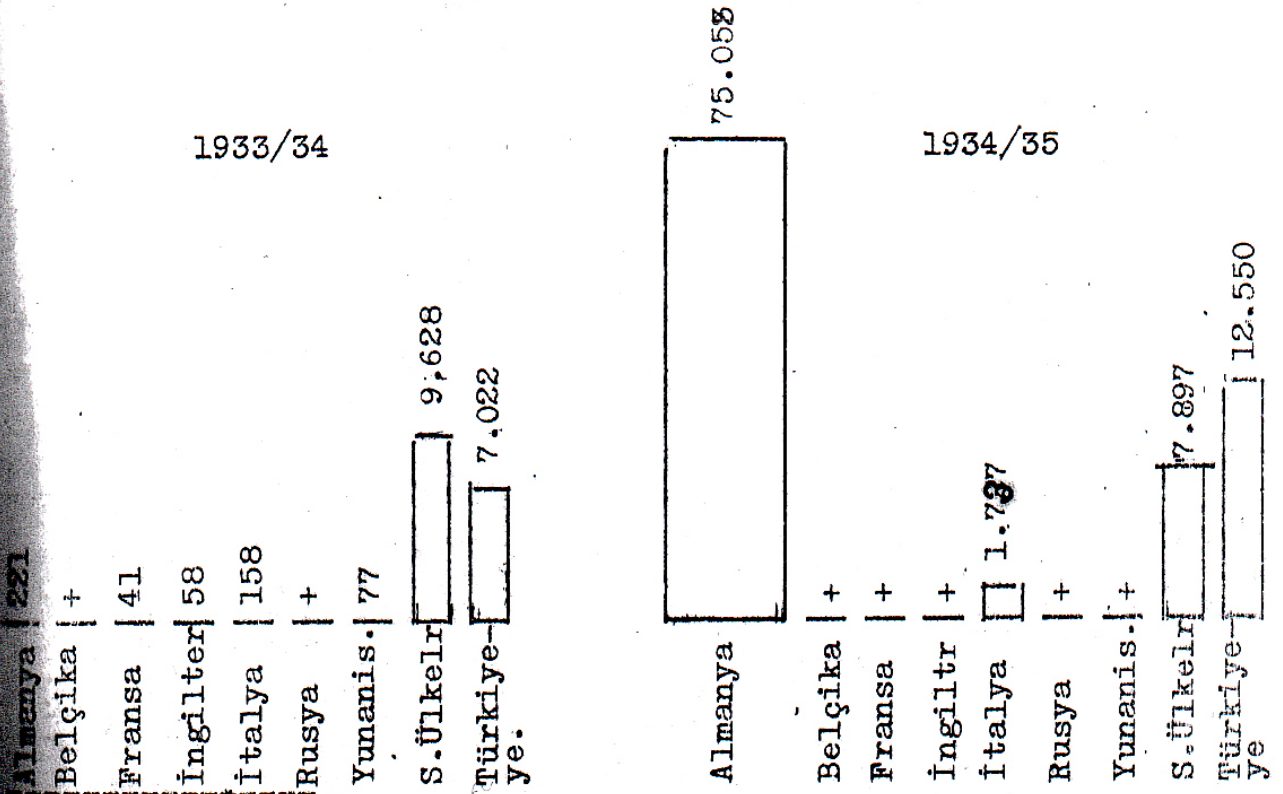

H

Pamuk çıkartımız ve müşterilerimiz.

III

Notlar: (a) Çıkarış miktarları balya olarak (beher balya 200'er kilo)
+ Çıkarış yapılmamıştır.
S. Ülkeler. Bu ülkeler hakkında iç sahifede izahat vardır.

Son altı yıllık pamuk orta fiyatları:

№

parlak kapumalı İane

Y ı l .	kuruş	kuruş	kuruş
1929 ..	65	67	65
1930 ..	48	55	45
1931 ..	33	36	33
1932 ..	31	31	37
1933 ..	30	32	35
1934 ..	36	39	39

orta foatlar.

ve 1935 son ekiz aylık

C i n s l e r :	1 c i	2 c i	3 c ü	4 c ü	5 c i	6 c i	7 c i	8 c i
Parlak	51	41	37	36	44	43	--	--
kapu	51	45	41	--	43	45	45	--
İane	50	53	--	40	47	44	46	45

-0-0-0-0-0-0-0-

Limanımızın son altı yıllık pamuk çakata miktarları ve müşterimiz g rafikle gösterilmiş değerlerindeki değerlerinin de sair ülkelerle beraber aşı-
derc ediyoruz.

Ü l k e l e r	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34
	T.L	T.L	T.L	T.L	T.L
Almanya	468.140	350.452	561.779	165.670	13.350
Belçika	241.660	149.483	154.447	--	--
Bulgaristan	--	21.561	208.566	117.340	--
Fransa	2.181.031	1.239.986	410.671	71.453	872
Filistin ...	1.220	4.835	15.358	10.808	26.088
İtalya	4.787.313	2.108.081	1.364.506	131.195	10.777
İngiltere ..	1.735.221	520.243	1.006.968	37.580	945
İspanya	260.265	330.956	30.638	--	--
İsviçre	--	10.262	--	--	--
Japonya	--	--	--	157.255	517.040
Hollanda ...	131	--	7.520	--	--
Hicaz	--	350	--	--	--
Mısır	--	--	--	290	--
Portekiz ...	25.365	--	--	--	--
Romanya	10.808	3.158	600	4.450	4.870
Rusya	2.892.610	1.354.355	298.710	--	--
Suriye	5.746	17.466	3.354	2.011	5.000
Yunanistan .	1.630.559	1.078.294	757.609	208.089	4.450
Amerika	--	--	--	107	--
Tutar.	14.248.067	7.189.482	4.820.726	906.248	583.392
Türkiyeye:	613.018	593.465	555.349	361.561	446.711
Genel tutar	14.861.085	7.782.947	5.376.075	1.267.809	1.030.103

1934/35 te

Ülkeler:

T.L

Almanya	6.455.222
Japonya	550.116
İtalya	129.071
Filistin	17.610
Romanya	1.500
T u t a r.	7.153.519
Türkiyeye.	990.003
Genel tutar :	8.143.522

Türkiye Cumhuriyeti

Devlet Demiryolları ve Limanları

Umumî İdaresi

Genel Müdürlük Dairesi

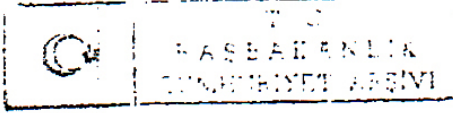
No: 1763

Ankara 19

İdare Merkezi : Ankara.

Telgraf adresi : T.c.d.d.

Başvekâleti celileye

Demiryol inşaatının takip ettiği programa göre aşağıda gösterilen hatların /1934/ senesi nihayetinden evvel bitmiş olmaları icap eder:

Kayseri-Sivas	Demiryolu	1930	da
Kayseri-Ulukışla	Demiryolu	1932	de
Fevzipaşa-Ergani	Demiryolu	1934	de

Binaenaleyh /1934/ senesi sonunda Mersine doğru incek Demiryol şebekesinin safi tûlû /1457/ kilometreye baliğ olacaktır. Şöyleki :

Konya-Yenice	Demiryolu	345	Kilometre
Ankara-Kayseri	Demiryolu	190	"
Kayseri-Ulukışla	Demiryolu	180	"
Kayseri-Sivas	Demiryolu	110	"
Ergani-Fevzipaşa	Demiryolu	420	"
Fevzipaşa-Yenice	Demiryolu	169	"
Yenice-Mersin	Demiryolu	<u>43</u>	"
		1457	

Bu şebekenin geçtiği memleket aksamı Mersin Hinterlandını teşkil edecek ve takriben /160,000/ kilometre murabbai bir sahaya ihtiva edecektir ki Türkiye Cümhuriyeti arazisini beşte birinden fazladır. (Merbut /I/ numaralı plana muracaat buyurulması)

Mersin limanı ,Cümhuriyet dahilinde büyük bir Hinterland da malik vaynı noktaya müteveccih bir çok Demiryollarını havi

Cevaplar Devlet Demiryolları ve Limanları Umumî İdaresine hitaben yazılması ve cevapta numaraları dersi rica olunur

030 10 151 70 7

..... dairesi

idare Merkezi : Ankara.
Telgraf adresi : T.c.d.d.

AP 2

vi yegâne limandır.

Bu cihetle /1930/ senesinde Mersin limanının inşaatına başlamak mümkün olamazsa /1934/ senesi sonuna doğru ikmal edilecek olan Demiryol şebekesinin bütün nakliyatı, işleme ve havaların müsaadesine bağlı bir limana inmiş olacaktır.

Binaenaleyh Mersin limanında vaporların yanaşması ve yük alıp verme işlerinin dalgaların hücumundan masun olarak yapılabilmesi için tanzim olunan projede gösterilen ameliyatın bir kısmının yapılması icap eder.

Memleketin imarı namına bu kadar fedakârlıklarla vücuda getirilmekte olan Demiryol şebekemizin mühim bir kısmının mahrecini teşkil edecek olan bu liman, Demiryol inşaatıyla birlikte yapılmazsa diğer mülahazalardan sarfı nazar imar siyasetimizin esaslı bir umdesini teşkil eden iktisat gayesi ihmal edilmiş olacaktır.

İki senedenberi inşa etmekte olduğumuz hatların teahhüdatıyla bağlı bulunan bütçemizin /1934/ senesine kadar /240/ milyon liralık yeni işler için büyük bir vüsat gösteremeyeceğini nazarı itibara alarak arz edilen Demiryol şebekesinin ikmal tarihi olan /1934/ senesine kadar Mersin limanının /17/ milyonluk işinden /9,5/ milyonluk ilk kısmının yapılmasını zaruri görmekteyim.

Yapılması lazım gelen bu ^{Kısım} /2/ numaralı planda kırmızı ile işaret edilmiştir ki, şunlardan ibarettir:

I-Takriben 2400 Metre dalga kıran

2- " 700 " rıhtım

030	10			151	70	7
-----	----	--	--	-----	----	---

Türkiye Cumhuriyeti
Devlet Demiryolları ve Limanları
Umumî İdaresi

Ankara.....19

İdare Merkezi : Ankara.
Telgraf adresi : T.c.d.d.

..... dairesi

AP 3

- 3- Takriben 90,000 Metre murabbaı terplen
4- " 800,000 " mükabı tarama işi
5- Teçhizat ve muvakkat tesisat

Bu imalat için makul ve tasarrufkârane bir programa tevfi-
kan yapılmak ve/930/ senesi ilk baharında işe başlanmak şar-
tiyle asgari dört sene müddet lâzımdır.Bunun için de:

1- /930/ senesi Şubatı nihayetine kadar işin ihalesi
icap eder.Çünkü inşaatı yapacak olan şirket 1. Ha-
zirana kadar tesisatını hazırlamak, memur ve müs-
tahdemlerini tedarik etmek,işe başlamak için istih-
zaratta bulunmak mecburiyetindedir.

2- Senelere taksim edilmek üzere en geç 1.Hziran/930/
dan itibaren atide gösterilen tahsisatın elde bu-
lunması icap eder:

1930-1931	senei maliyesi için	1,500,000
1931-1932	" " "	2,500,000
1932-1933	" " "	2,500,000
1933-1934	" " "	<u>3,000,000</u>

Birinci merhalenin birinci

kısmı için yekûn ----- 9,500,000

1934-1937 seneli maliyeleri ve

birinci merhalenin ikinci kıs-

mı için -----7,500,000

Umum yekûn

17,000,000

Türkiye Cumhuriyeti
Devlet Demiryolları ve Limanları
Umumî İdaresi

Ankara 19

İdare Merkezi : Ankara.
Telgraf Adresi : T.c.d.d.

..... dairesi

R. K. 4

Şu program dahilinde Mersin limanının inşaatına başlanması
nezdi samilerinde tasvip buyurulduğu takdirde takribi mikdar
ları yukarıda arzolunan tahsisatın ait olduğu seneler bütçe
lerine konmasına şimdiden müsaade buyurulmasına istirham cy
lerim Efendim .

Nafia Vekili

R. K.

Takdim

7-9-1929

Reca

5 5721 2